

**KUR'AN'IN BÜTÜNLÜĞÜ İÇERİSİNDE ZÜMER
SÛRESİNDE VERİLMEK İSTENEN İLAHİ
MESAJLAR**

Sezgin DÜLGEROĞLU

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri
Ana Bilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf TOPYAY
2022
(Her Hakkı Saklıdır)**

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**KUR'AN'IN BÜTÜNLÜĞÜ İÇERİSİNDE ZÜMER SÛRESİNDE VERİLMEK
İSTENEN İLAHÎ MESAJLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sezgin DÜLGEROĞLU

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Yusuf TOPYAY

Bayburt
Nisan, 2022

KABUL VE ONAY TUTANAĐI

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf TOPYAY'ın danışmanlığında numaralı Sezgin DÜLGEROĞLU tarafından hazırlanan “Kur'an'ın Bütünlüğü İçerisinde Zümer Sûresinde Verilmek İstenen İlahî Mesajlar” konulu bu çalışma tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :.....**İmza:**.....

Jüri Üyesi:.....**İmza:**.....

Jüri Üyesi:.....**İmza:**.....

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim YönetmeliĐi'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

.../.../2022

Doç. Dr. Fatih GÜRBÜZ

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kur’an’ın Bütünlüğü İçerisinde Zümer Sûresinde Verilmek İstenen İlahî Mesajlar” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

.. / .. / 2022

İmza

Sezgin DÜLGEROĞLU

TEŞEKKÜR

Konunun belirlenmesi ve bu tezin hazırlanması aşamasında benden yardımlarını esirgemeyen ve bana sürekli yol gösteren çok değerli danışman hocam Dr. Yusuf TOPYAY’a, bana devamlı yardımcı olan çok kıymetli Dr. Numan ÇAKIR’ya ve öğrencilik günlerimden bu güne kadar kendisinden en fazla istifade ettiğim, bu günlere gelmeme vesile olan çok kıymetli M. Halis ELMA hocama teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu günlere gelmemde maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen çok değerli Anne ve babama, her zaman destekçim ve yardımcım olan çok kıymetli eşim Rümeysa DÜLGEROĞLU’na ithafımdır...

Bayburt, 2022

Sezgin DÜLGEROĞLU

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'AN'IN BÜTÜNLÜĞÜ İÇERİSİNDE ZÜMER SÛRESİNDE VERİLMEK
İSTENEN İLAHÎ MESAJLAR

Sezgin DÜLGEROĞLU

Nisan 2022, 154 sayfa

Kur'an tefsirinin ana kaynakları içerisinde ilk sırayı alan, yine Kur'an'ın kendisidir. Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde anlaşılması hakikati, İslâm dininin başlangıcından itibaren bilinen ve yeri geldikçe âlimler tarafından önemine vurgu yapılan bir husustur. Hz. Muhammed de (s.a.v) bu tür tefsir metodunun ilk örneklerini vermiş ve bu hareketiyle, Kur'an-ı Kerim'i, yine kendisiyle anlamının elzem olduğuna ve bunun önemine işaret etmiştir. Başta müfessir sahabeler olmak üzere, onlardan sonraki Kur'an müfessirleri de hep Kur'an'ı, yine Kur'an'la tefsir edegelmişlerdir. Gözlemlediğimiz kadarıyla Kur'an-ı Kerim'in kendine özgü biçimi ve bilinen düzeni, O'nun, kendi bütünlüğü içerisinde anlaşılmasını bir gereklilik olarak ortaya koymaktadır. Bundan dolayıdır ki, Kur'an'ın ister tercümesini yapsın, ister herhangi bir konusunu açıklamaya çalışsın, isterse onu baştan sona tefsir etsin, hiçbir Kur'an müfessiri, Kur'an-ı Kerim'i, yine kendi iç bütünlüğü içerisinde anlamaktan kayıtsız kalamamıştır. Biz de bu çalışmada Kur'an'ı Kur'an'la tefsirine, başka bir ifadeyle, Kur'an'ın, kendi bütünlüğü içerisinde anlaşılmasına bir örnek olması hasebiyle içerisinde tevhîd, ahiret ve ahlak gibi önemli konuları ihtiva eden ve Mekkî bir Sûre olan Zümer sûresini ele aldık. "Kur'an'ın Bütünlüğü İçerisinde Zümer Sûresinde Verilmek İstenen İlahî Mesajlar" isimli bu çalışmamızda klasik-modern tefsir kitaplarına ve Kur'an'ı Kur'an'la tefsir alanında yazılan eserlere müracaat ettik.

Bu çalışma genel olarak giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, önemi ve Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Birinci bölümde Zümer sûresinin isimlendirilmesine, mekkî-medenîliğine, faziletine, belağî inceliklerine ve esbâb-ı nüzulüne değinilmiştir. İkinci bölümde ise sûrenin genel içeriğine ve ayetler arasındaki bağlantılarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kur'an'ın bütünlüğü, tefsir, Zümer sûresi

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

THE DIVINE MESSAGES IN THE COMPLETENESS OF THE QUR'AN TO BE GIVEN DURING THE TIME OF ZUMAR

Sezgin DÜLGEROĞLU

April 2022, 154 pages

It is the Qur'an itself that takes the first place among the main sources of Qur'anic exegesis. The fact that the Qur'an is understood in its entirety is an issue that has been known since the beginning of the religion of Islam and its importance is emphasized by scholars from time to time. Hz. Muhammad (pbuh) also gave the first examples of this type of tafsir method, and with this move, he pointed out that it is essential to understand the Qur'an with itself and its importance. The commentators of the Qur'an after them, especially the exegete Companions, have always interpreted the Qur'an with the Qur'an. As far as we have observed, the unique form and known order of the Qur'an reveals it as a necessity to be understood in its entirety. This is why no interpreter of the Qur'an could remain indifferent to understanding the Qur'an in its own integrity, whether he translated the Qur'an, tried to explain any of its subjects, or interpreted it from beginning to end. . In this study, we will also examine the Qur'an with the Qur'an, in other words, because it is an example for understanding the Qur'an in its entirety, it is a Meccan Surah that contains important issues such as tawhid, the hereafter and morality. We discussed the chapter of Zumar. In this study, titled "Divine Messages to be Given in Surah Zumer in the Integrity of the Qur'an", we applied to classical-modern tafsir books and works written in the field of tafsir of the Qur'an with the Qur'an.

This study generally consists of an introduction, two chapters and a conclusion. In the introduction part, information about the subject, purpose, importance of the research and the interpretation of the Qur'an with the Qur'an are given. In the first chapter, the naming, makki-civilization, virtue, rhetorical details and asbâb-ı nüzul of the Surah Zümer are mentioned. In the second part, the general content of the surah and the connections between the verses are given.

Key words: The Qur'an, the integrity of the Qur'an, tafsir, surah Zumer

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
II. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları	2
III. Araştırmanın Kaynakları	2
IV. Kur'an Bütünlüğünü Esas Alan Konulu Tefsir	4
V. Sûre Merkezli Konulu Tefsir	4
VI. Bir Metot Olarak Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri	5

BİRİNCİ BÖLÜM

ZÜMER SÛRESİ	6
1.1. Sûrenin İsimlendirilmesi	6
1.2. Sûrenin Mekkiîliği – Medenîliği ve Nüzül Yeri - Zamanı	6
1.3. Sûrenin Fazileti	8
1.4. Münâsebetü'l-Kur'an Açısından Sûre	8
1.4.1. Sûrenin Muhtevası ve Kendi İçindeki Münâsebeti	9
1.4.2. Sûrenin Kendinden Önceki Sûre ile Münâsebeti	10
1.4.3. Sûrenin Kendisinden Sonraki Sûre ile Münâsebeti	10
1.5. Sûredeki Bazı Ayetlerin Esbâb-ı Nüzulleri	11
1.6. Sûredeki Edebi (Belağî) Sanatlar	14
1.6.1. Teşbîh	15
1.6.2. İsti'âre	16
1.6.3. Tıbâk	17

1.6.4. Mukâbele	17
1.6.5. Cinâs	18
1.6.6. Îcâz	18
1.6.7. Mecâz-ı Mürsel (Ad Aktarması)	19
1.6.8. Kinâye	19
1.6.9. İltifât	19
1.6.10. Secî	20

İKİNCİ BÖLÜM

ZÜMER SÜRESİNİN TEFSİRİ.....	21
2.1. Vahiy ve İhlâs	21
2.2. Müşriklerin Bâtıl Düşünceleri ve Tevhîdin Delilleri.....	23
2.3. Tabiatın Yaratılışı ve İşleyiş Şekli.....	28
2.4. Nefs-i Vahide ve İnsanın Yaratılışı	32
2.5. İman, İnkâr ve Suçun Şahsiliği	40
2.6. Musibet Anında (Nankör) İnsanın Tutumu ve Nimete Karşı Nankörlük	45
2.7. Mümin ve Kâfirin Eşit Olmadığı Gibi Bilenle Bilmeyeninde Eşit Olmaması	50
2.8. Müminlerin Güzel Akıbeti ve Hicrete Teşvik	53
2.9. İhlas.....	58
2.10. Kâfirlerin Kötü Akıbeti.....	60
2.11. Müminlerin Müjdelanmesi	63
2.12. Müminlerin Yüksek Dereceleri, Kâfirlerin ise Azabı Hak Etmesi.....	67
2.13. Allah'ın Eşsiz Kudreti ve Tabiatın İşleyişi.....	70
2.14. Müminlerin Aydınlık, Kâfirlerin Karanlık İçerisinde Olması	73
2.15. Kur'an'ın Nitelikleri ve Müminler Üzerindeki Etkisi	75
2.16. Yüzüyle Kendini Azaptan Koruma Çabası ve Geçmiş Milletlerden Öğüt Almama	80
2.17. Kur'an'ın Doğruluğu ve Yüceliğinin Anlatılması	82
2.18. Örneklendirme Yöntemiyle Tevhîdin Doğruluğuna ve Şirkin Yanlışlığına Vurgu	83

2.19. Ölümün Kaçınılmaz Olması	85
2.20. Müminin Doğrulukla, Kâfirin Zâlimlikle Nitelendirilmesi	87
2.21. Allah, Kendisine Tevekkül Edene Kâfidir.....	90
2.22. Takrîr Yöntemiyle Şirkin İptali	92
2.23. Müşriklere Meydan Okuma: Tehaddi.....	95
2.24. Ölüm ve Uykunun Birbirine Benzerliği	96
2.25. Şefaât Olgusu.....	100
2.26. Allah Zikredildiğinde Kâfirlerin Tutumu ve Allah'ın Sıfatları	102
2.28. Zalimlerin Kıyamet Gününde Azaptan Kurtulmaları İçin Her Şeyi Feda Etmek İstemeleri	104
2.29. Karşılıksız Bahşedilen Nimeti Kendi Çabası Sanıp Şükretmeme ve Önceki Milletlerin Bu Husustaki Akıbetleri	108
2.30. Rızkın İcbarî Kader Olması	111
2.31. Günahta İsrar Etmeme ve Rahmetten Ümit Kismeme: Tövbe.....	112
2.32. İndirilenin En Güzeline Uymak: Vahiy ve Kişinin Ahirette Kendisini Kınamaması İçin Yapması Gerekenler	117
2.33. Yüzleri Kapkara Kesilenler ve Kurtuluşa Erenler	122
2.34. Göklerin ve Yerin Anahtarlarının Allah'a Ait Olması	124
2.35. İbadet	127
2.36. Kıyamet Günü ve Sahneleri.....	129
2.37. Sûr'a Üfleyiş ve Yeniden Diriliş: Ba's.....	132
2.38. Kitabın Verilmesi, Şahitlerin Getirilmesi ve Adaletin Tecelli Etmesi	133
2.39. Kâfirlerin Cehenneme Sevki.....	137
2.40. Muttakilerin Cennete Sevki	139
2.41. Son Sahne: Meleklerin Allah'ı Hamdetmesi	143
SONUÇ	145
KAYNAKÇA	148
ÖZGEÇMİŞ	154

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-Selam
AÜİF.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çevirmen
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİBY.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radiyallahu anh
s.a.s.	: Sallallâhu Aleyhi ve sellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
t.s.	: Yayın tarihi yok
trc.	: Tercüme
thk.	: Tahkik
vd.	: Ve diğerleri
yy.	: Yüzyıl
y.y.	: Yayın evi yok
y.y.	: Yayın yılı yok
vb.	: Ve benzerleri

GİRİŞ

Hamd, bütün mahlûkatı kusursuz ve belli bir denge içinde yaratan Allah Teâlâ'ya olsun. Salât ve selâm Yüce Allah'ın emirlerini insanlara eksiksiz bir şekilde tebliğ eden ve bütün insanlar için hayatı ve kişiliğiyle en güzel örnek olan Peygamber Efendimiz'e (s.a.s), pak ailesine ve vefakâr sahabesine olsun.

I. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Kur'an-ı Kerîm Yüce Allah'ın, temelde tevhit akidesi doğrultusunda insanları hidayete ve doğru yola erdirmek maksadıyla insanlığa en son hitabıdır. Kur'an'ın en önemli maksadı, hidayete sebep olacak ilahî mesajların muhataplara anlaşılır ve açık bir şekilde tebliğ edilmesidir. Kur'an'ın nüzulü esnasında ona iman eden insanlar olmuş, buna uygun olarak hayat görüşlerini, eylem ve söylemlerini değiştirmişlerdir. Daha sonraları Kur'an mesajlarının anlaşılması hususunda sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunlar, Hz. Muhammed'in (s.a.s) ölümünü takip eden senelerde, temelde Kur'an-ı Kerim'in dilinden ve indiği ortamdan uzaklaşılmasına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Kaynaklarda ilk dönemlerden itibaren bazı tefsir örneklerinin bulunması ve tefsir ihtilaflarının yer alması bu durumu doğrulamaktadır.

Daha sonraki nesiller için meydana çıkan anlama ve kavrama sorunu sistematik tefsir faaliyetinin başlamasına sebep olmakla beraber bu faaliyet de yalnız başına Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın maksadını kavramak ve onunla doğru yolu bulmak için kâfi olmamıştır. Çünkü zaman içinde pek çok muhalif yorumun meydana çıkması, bazen bunların tartışmalara sebep olması, sistematik tefsir faaliyetinin sağlıklı metotlara dayalı olmasını gerekli kılmıştır. Böylelikle müfessirler tefsir faaliyetini devam ettirirken bunun metot ve kaidelerinden de bahsedip onları tatbik etmişlerdir. Bu metotlardan biri de Kur'an'ı Kerim'de tefsire gereksinim duyulan bir takım ayetlerin/lafızların izah edilmesinde yine Kur'an-ı Kerim'in kendisinin göz önünde bulundurulması, başka bir ifadeyle, Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde anlaşılması hakikati olmuştur.

Bu çalışmamızın amacı, Kur'an-ı Kerim'in bir bütün olduğundan ve çelişmezliğinden hareketle onun ayetlerinin birbirini tamamlar nitelikte anlaşılması gerektiğini ve Zümer sûresindeki her bir ayetin, müfessirler tarafından Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde hangi ayetlerle tefsir edildiğini ortaya koymak olacaktır. Bu çalışmamız, geçmişten günümüze kadar birçok müfessirin bakış açısını ve yorumunu gösterebilmek ve Kur'an'ın bu ilahi mesajlarının günümüz insanının ahlâkî ve itikadî olgunluğa erişmesine katkı sağlayabilmek için yazılmıştır. Buradaki asıl amacımız, ayetler arasındaki anlam bütünlüğünü yakalayarak farklı bir bakış açısı kazandırmak olacaktır.

II. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

“Kur’an’ın Bütünlüğü İçerisinde Zümer Sûresinde Verilmek İstenen İlahi Mesajlar” isimli tezimiz, Kur’an’ı Kur’an’la tefsir etme metodudur. Bu metodumuz, müfessirlerin Zümer sûresindeki herhangi bir ayeti, Kur’an’ın iç bütünlüğünde hangi ayetle tefsir ettikleri veya nasıl yorumladıkları şeklinde bir metottur. Bu, bir ayeti bütün yönleriyle ele alıp Kur’an’ın iç bütünlüğü içerisinde inceleyen bir usüldür. Biz de tez konumuz olan Zümer sûresinin daha iyi kavranması ve anlaşılması için Kur’an’ın bütünlüğünden kopmayarak sûreyi bütün yönleriyle ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışmamıza başlarken konuyla ilgili yazılı literatürü tarayarak araştırma yaptık. Bu konuyu ele alırken yazılmış rivayet, dirayet ve modern tefsir kitaplarından, Kur’an’ı Kur’an’la tefsir kitaplarından, lügat kitaplarından, yazılmış hemen hemen bütün tefsir kitaplarından, sûreyle alakalı yapılmış çalışmalardan ve hadis kaynaklarından istifade ettik.

Tezimizin işleyiş şeklini şu şekilde özetleyebiliriz: Giriş kısmında araştırmanın konusuna, amacı ve önemine, Kur’an’ın Kur’an’la tefsirine ilişkin bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde isimlendirilmesine, mekkî-medenîliğine, faziletine, belağî inceliklerine ve esbâb-ı nüzullerine değinilmiştir. İkinci bölümde ise sûrenin genel içeriğine ve ayetler arasındaki bağlantılarına yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışmamıza başlarken ilk başta ilk dönem müfessirlerin yorumlarına başvurduk. Daha sonra kronolojik bir şekilde müfessirlerin yorumlarını inceleyerek ayetleri tefsir etmeye başladık. Tefsiri esnasında ayetleri farklı şekillerde yorumlayan müfessirlerin yorumlarını ele aldık. Ayetin farklı anlaşılmasına etki eden ifade ve kelimelerin yer yer semantik analizini yaparak, o ifade ve kelimelerden kaynaklanan anlam farklılıklarını ayetin tefsiri esnasında zikrettik. Ayetleri iyi anlamak ve anlamlandırmak için, sebep-i nüzullere yer verdik. Tez konumuzun gereği Kur’an’ın bütünlüğüne riayet etmek ve konunun daha iyi anlaşılması için müfessirlerin Zümer sûresindeki herhangi bir ayeti, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde hangi ayetlerle tefsir ettiklerine de yer verdik. Konuyla ilişkili kaynaklarda var olan hadis-i şeriflere de yer verdik.

III. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamız için öncelikle istifade ettiğimiz temel kaynaklar Kur’an’ı Kur’an’la tefsir, tefsir ve meal eserleri oldu. Birinci bölümü oluştururken es-Suyûtî’nin “*el-İtkân fî U’lûmi’l-Kur’ân*”, ez-Zerkânî’nin “*Menâhilu’l-İrfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*”, ez-Zerkeşî’nin “*el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*”, Vâhidî’nin “*el-Basîf fî tefsîri’l-Kur’ân*”, el-Bikâî’nin “*Nazmu’d-Dürer fî*

Tenâsubi'l-Âyât ve's-Suver", el-Kazvî'nin "*et-Telhîs fî U'lûmi'l-Kur'an*", gibi klasik eserlerden ve Nurettin Bolelli'nin "*Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı*", Mehmet Faik Yılmaz'ın "*Ayetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*", Mustafa İslamoğlu'nun "*Kur'an Sûrelerinin Kimliği*", Muhsin Demirci'nin, "*Tefsîr Usûlü*" gibi modern eserlerden istifade ettik.

Zemahşerî'nin "*Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*", Beydâvî'nin "*Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*", Nesefî'nin "*Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*" gibi klasik eserlerden ve Sâbûnî'nin "*Safvetü't-Tefâsir*", Züheylî'nin "*et-Tefsîru'l-Münîr fî'l Akîdeti ve's-Şerîati ve'l-Menhec*" adlı çağdaş eserlerden de sûrenin belâğî inceliklerini ele alma hususunda başvurduğumuz kaynaklardır.

Kelimelerin lügat anlamlarını incelerken, İbn-i Manzûr'un "*Lisânü'l-Arab'ı*" ve İsfahânî'nin "*Müfredât'ı*" gibi klasik sözlüklerden yararlandık.

Tezimizin ana gayesini ortaya koyan ikinci bölümde ise zengin tefsir malzemesini içeren eserlere başvurmaya gayret ettik. Taberî'nin "*Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*", el-Mâverdî'nin "*en-Nüket ve'l-Uyûn*", Beğâvî'nin "*Me'âlimu't-Tenzîl*", Zemahşerî'nin "*Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*", Râzî'nin "*Mefâtihu'l-Ğayb*", el-Kurtubî'nin, "*el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*", Beydâvî'nin "*Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*", İbn Kesîr'in "*Tefsîru'l-Kur'âni'l- 'Azîm*", Nesefî'nin "*Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*", Seyyid b. Kutub'un "*Fî Zilâli'l-Kur'an*", eş-Şa'râvî'nin "*Tefsîru's-Şa'râvî (Hevatirî Havle'l-Qur'ani'l-Kerim)*", Elmalılı'nın "*Hak Dini Kur'an Dili*", İbn Âşûr'un "*et-Tahrîr ve't-Tenvîr*", gibi çağdaş müfessirlerin eserlerinden ve İbn Teymiyye'nin "*Deķā'îku't-Tefsîr (el-Câmi' li-Tefsîri'l-İmâm İbn Teymiyye)*", Şinkitî'nin "*Eğvâ'ü'l-beyân fî izâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*", Habenneke el-Meydânî'nin "*Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür*", İzzet Derveze'nin "*et-Tefsîru'l-Hadîs Tertîbu's-Suver Hasebe'n-Nüzul*" ve Hâmid b. Merzûk'un, San'ânî'nin tefsiri üzerine yaptığı tez çalışmasının, "*Mefâtihu'r-ridvân fî tefsîri'z-zikri bi'l-âsâri ve'l-Kur'an li'l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî*" gibi Kur'an'ı Kur'an'la tefsir eden eserlerden istifade ettik.

Tez çalışmamızı yaparken daha önce Zümer sûresiyle ilgili yazılmış olan şu akademik çalışmalardan; Muhammed İkbâl İlhan'ın "*Sûre Çerçevesi Konulu Tefsir Bağlamında Zümer Sûresi Örneği*", Şükran Koçak'ın "*Çağdaş Türkçe Tefsirlerinde Zümer Sûresine Yaklaşımlar*" ve Fahriye Erdoğan'ın "*Kur'an Bütünlüğünde Nûr Sûresiyle Verilmek İstenen Mesajlar*" istifade ettik. Çalışmamızın eksik kalan noktalarını, yapılan bu akademik çalışmalarla tamamlamaya gayret ettik. Bu hususta çalışmamızı diğer çalışmalardan ayıran en önemli nokta, sûreyi Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ele almamızdır.

IV. Kur'an Bütünlüğünü Esas Alan Konulu Tefsir

Son dönem İslâm âlimleri, asrımız insanına rahatlıkla anlayacağı bir dil ve yöntemle Kur'an hidâyetini sunmak amacıyla, eski usulleri de göz ardı etmeden, yeni yöntem arayışına girmişler, bu yöntem arayışları kapsamında, konuları Kur'an bütünlüğü içerisinde ve Kur'an'ın genel ilkelerini göz önünde bulundurarak, yeni bir tefsir metodu ortaya koymuşlardır. Bu yeni yöntemin adı, Arapça'daki karşılığı, "et-tefsîru'l mevdûi" olan konulu Tefsir Metodu'dur. Konu başlığından da anlaşılacağı üzere bu tefsir metodu, Kur'an perspektifinden önemli bir yere sahip olan bir konu belirlendikten sonra, Kur'an bütünlüğü içerisinde konu ile ilgili bütün ayetlerin bir araya getirilmesi ve ayetlerin ait olduğu tarihsel ve toplumsal bağlamların kronolojik sıraya tabi tutularak, Kur'anî verilerin incelenmesi yöntemiyle elde edilir. Bu yöntemde, konu ile ilgili kavramsal tahlil yönteminin uygulanarak tahlil edilmesi, geleneksel ve çağdaş tefsir birikiminden faydalanılması, günümüzün bilgi, teknoloji ve araştırmalarından yararlanılması da son derece önemlidir. Böylece bu yöntemle ele alınıp tahlil edilen konu ile Yüce Allah'ın vermek istediği mesaj, çok boyutlu olarak, pratik bir tarzda ortaya konulmaya çalışılır.¹

V. Sûre Merkezli Konulu Tefsir

Konulu tefsir başlığı altında ele alacağımız bir diğer tefsir çeşidi ise "Sûre merkezli konulu tefsir"dir. Bu tür Konulu Tefsir çalışması, araştırmacının evvelâ üzerinde çalışacağı sûreyi belirleyip daha sonra o sûredeki bir konunun yâhut sûrenin tamamının genel ve özel hedeflerini bir bütün olarak en ince ayrıntısına kadar incelemek gayesiyle, sûrenin konu veya konularını, birbirleriyle olan münâsebetlerini, maksadını belirlemek sûretiyle tefsir etme gayretidir. Bu metotla çalışmak isteyen bir araştırmacının yapacağı ilk şey, sûrenin hedefini, temel konusunu belirlemek maksadıyla sûreye bir bütün olarak bakması ve sûre hakkında temel bir fikir sahibi olmasıdır. Zîrâ Şâtıbî'ye göre mufassal sûrelerin çoğunun temel bir konusu vardır.²

Tabii ki bu, her sûreyi Kur'an'ın bütünlüğünden ayrı olarak ele alıp değerlendirmek gerektiği anlamına gelmez. Kur'an'ın ruhuna tam nüfuz edememiş bir kişi sûrelerde farklı konuların yer aldığını, dolayısıyla bir biriyle alakasının olmadığını ve bir bütünlük arz etmediğini düşünebilir. Fakat bu kimse, sûrelere biraz daha dikkatle baksa bir, iki, üç nihâyet

¹ Şehmus Demir - Hasan Yılmaz, "Kur'ânî Konu, Kavram ve Sûre Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım", *Ekev Akademi Dergisi* 7/14 (K 2003), 117.

² İbrâhim b. Musa eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî Usûli 'ş-Şeria*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yay., 1993), 3/399.

dört konu etrafında bilgilerin verildiğini görecektir. Sâir bilgiler ise temel konuyu ya destekleyici veya tamamlayıcı mâhiyettedir.³

VI. Bir Metot Olarak Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri

Pratik kökleri ilk devirlere kadar gitse da yöntemi sistemli hale getiren İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Kur'an'ın Kur'ân'la tefsirini ayetleri anlama hususunda bir yöntem olarak sunmakta ve şunları söylemektedir: “Tefsir metotlarının en iyisi/en güzeli (ahsenu turuki't-tefsir) Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmektir. Çünkü bir yerde mücmel olan husus, başka bir yerde tefsir edilmiştir; bir yerde muhtasar olan, başka bir yerde genişçe açıklanmıştır.”⁴ Talebesi İbn Kesir (ö. 774/1373) de tefsirinin mukaddimesinde aynı tanıımı yapmıştır.⁵

Çağdaş dönemde ise Muhammed Abduh (ö. 1323/1905) ve Reşid Rızâ (ö. 1354/1935), Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini metot olarak kabul edenlerdendir. Nitekim Tefsiru'l-Menâr'ın mukaddimesinde: “En güzel yöntemin Kur'an'ın yine Kur'an ile tefsir edilmesi olduğunu; çünkü bu yolla farklı yerlerde geçen aynı kelimenin kullanım şekillerinin ve ayete kattıkları mananın bilinebildiğini” ifade etmişlerdir.⁶

Muhammed Emin Şinkîî (ö. 1974) ise Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin, tefsir çeşitlerinin en şerefli olan Yüce Allah'ın Kitabı'nı yine O'nun Kitab'ı ile açıklamak olduğunu, Yüce Allah'ın kelimelerinin manasını Yüce Allah'tan başka kimsenin daha iyi bilemeyeceğini söylemekte ve bu kuralı tefsirinde metot olarak benimsediğini beyan etmektedir.⁷

İzzet Derveze (ö. 1984) Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini bir metot olarak kabul etmekte ve konu hakkında şunları ifade etmektedir: “Kur'an mesajının boyutlarını, delaletlerini, telkinlerini, hatta ayetlerinin indiği atmosferi ve ayetlerin birbirleriyle ilişkisini anlamının en üstün, en sağlam ve en güvenilir yolu, Kur'an'ın bir kısmını diğer bir kısmıyla tefsir etmek, bir kısmını bir kısmına atfetmek, bir kısmını bir kısmıyla irtibatlandırmaktır.”⁸

³ Şahin Güven, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu* (İstanbul: Şûrâ Yay., 2001), 142-148; Fahriye Erdoğmuş, *Kur'an Bütünlüğünde Nûr Süresiyle Verilmek İstenen Mesajlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 5-8.

⁴ İbn Teymiyye Ahmed b. Abdülhâlim b. Abdüsselam, *Mecmû'u Fetâvâ*, ts. 13/363.

⁵ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme (Dâr-u Tayyibe, 1999), 1/8.

⁶ Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr* (el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâb, 1990), 1/20.

⁷ Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî eş-Şinkîî, *Edvâ'ü'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* (Riyad: Dâru Alemlî'l-Fevâid, 2005), 1/8.

⁸ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs Tertîbu's-Suver Hasebe'n-Nüzul* (Kâhire: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, 2000), 1/198.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZÜMER SÛRESİ

1.1. Sûrenin İsimlendirilmesi

Kamusta “duvara sıçramak, tırmanmak” manasındaki “سَوَّرَ” kökünden türeyen sûre kavramı, “yüksek ve güzel bina, yüksek mertebe, nişan ve alamet, şan ve şeref” anlamlarına gelir. Kur’anî bir ifade olarak ise, Kur’an-ı Kerim ayetlerinin bir araya getirilmesi neticesinde oluşan, sınırları vahiy istikametinde Hz. Muhammed (s.a.s) tarafından tayin edilen alana denir.⁹ Sûre isimleri daha çok sûrenin geneline hâkim olan şahıs, konu veya olay üzerinden verilmektedir. Bu da muhataba sûrenin muhtevası hakkında bir emare vermekte ve sûrenin daha iyi kavranılmasına, anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Çalışmamızın konusu olan Zümer sûresinin “Zümer” (gruplar) diye isimlendirmesinin sebebi, Allah’ın, bu surenin sonunda 71, 72. ayetlerde kâfir ve şakî zümreleri zelil ve hakir kılıcı ifadelerle ve 73, 75. ayetlerde ebedî mutluluğu hak etmiş mümin zümreleri ise kadr-u kıymetlerinden ve ikramlarından bahsetmesi sebebiyledir.¹⁰ Ayrıca bu sûreye yirminci ayetinde zikredilen “ğuref” kelimesinden dolayı “Ğuref sûresi” de denilmiştir. “غُرْفٌ” ifadesi, oda manasındaki “غُرْفَةٌ” ifadesinin çoğuludur.¹¹

1.2. Sûrenin Mekkîliği – Medenîliği ve Nüzül Yeri - Zamanı

Sûrelerin nüzul zamanının ve yerinin iyi bilinmesi sûrelerin verdiği mesajın ve içeriğinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Sûrenin kimliğinin bütünüyle ortaya konulması için sûrenin nerede ve hangi zaman da indiği önem arz etmektedir. Bu sebeple çalışmamızın konusu olan Zümer Sûresi’nin daha iyi anlaşılması için de nüzul yeri ve zamanının bilinmesi elzemdir.

Mushaftaki sıralamada otuz dokuzuncu, nüzul sırasına göre elli dokuzuncu sûre olan Zümer sûresi, Hasan-ı Basrî, İkrime, Ata’, Cabir b. Zeyd’e ve genel kanaate göre Mekke’de

⁹ Rağıb el-İsfahânî Hüseyin b. Muhammed, *Müfredâtü’l-Elfâzî’l-Kur’ân*, Thk.: Safvân Adnân Dâvûdî (Beyrut: Daru’s-Şamiyye, 1997), 434.

¹⁰ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr fi’l-‘akîdeti ve’ş-şerî’ati ve’l-menhec* (Dımeşk: Dâru’l-Fikr, 2009), 12/261.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessestu’r-Risâle, 2006), 18/245; Ebû’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Ruhu’l-Maani fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Azim ve’s-Seb’i’l-Mesani*, thk. Ali Abdulbari Atiyye (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1994), 12/223.

inmiştir. Ancak bir kısım ayetlerinin Medine’de indiği yönünde rivayetler mevcutsa da bu rivayetler zayıf kabul edilmektedir.¹²

İbn Abbas’a (r.a) göre ise, yirmi üçüncü ve elli üçüncü ayetleri Medine’de diğerleri ise, Mekke’de inmiştir. Bir grup müfessire göre ise, Vahşi ve arkadaşları hakkında nâzil olduğu söylenen elli üçüncü ayetten itibaren yedi ayetin bulunduğu kısım Medine’de, kalanı da Mekke’de nâzil olmuştur.¹³ İsabetli olan görüş ise sûrenin bütününün Mekke’de nâzil olmasıdır.¹⁴ Çünkü ayetlerin ses ve fasılası, üslup ve muhtevası Mekke’de inmiş olma olasılığını pekiştirmektedir. Çünkü bu ayetler sûrenin akışına son derece bağlı ve uyumludur.¹⁵ Mütakaddim âlimler, Zümer sûresinde bulunan ayetlerin nüzul yeri ve zamanı hakkında ihtilaf ettiği gibi, günümüz müfessirlerinden bir kısmı da Zümer sûresinin ayetlerinin tamamının Mekke’de nâzil olduğu kanaatinde oldukları halde, hangi zaman diliminde nâzil olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Sûrenin onuncu ayetinde geçen “*Allah’ın arzı geniştir.*” ayeti sûrenin iniş zamanına işaret etmektedir. Bu ayet, sûrenin Müslümanların Habeşistan’a hicret etmeden önce inmiş olduğuna bir delil teşkil etmektedir. Bazı rivayetlerde Cafer b. Ebi Talib ve arkadaşlarının Habeşistan’a hicret etme niyetleri üzerine inmiş olduğu söylenmiştir.¹⁶

Başka bir görüşe göre ise, sûrenin uzun ayetlerden oluşan üslubunun genel karakteri, bunun Habeşistan’a olan hicreti değil de Medine’ye olan hicreti gösterir. Bundan dolayı sûre muhtemelen boykot sonrasında nazil olmuş olmalıdır. Sûrenin Sebe’-Mü’min arasına yerleştirilmesi bunu kuvvetlendirir. Peygamberliğin on birinci senesine tarihlendirilebileceği söylenmiştir.¹⁷

Sûrenin ayet sayısına dair de ihtilaf söz konusudur: Kufelilere göre yetmiş beş ayet; Medine, Mekke ve Basra ekollerine göre yetmiş iki ayet; Şam ekolüne göre yetmiş üç ayet olarak kabul edilmiştir. Kelime sayısı 1170, harf sayısı 4708, fasılası “ن، م، ل، ر، د، ب” olarak zikredilmiştir.¹⁸

¹² Hayrettin Karaman v.d., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 4/594.

¹³ Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverîdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 5/113; el-Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/245; el-Âlûsî, *Ruhu’l-Maani*, 12/223.

¹⁴ Muhammed et-Tahir İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-Tenvîr* (Tunus: Dâru’t-Tunûsiyye, 1984), 23/312.

¹⁵ Mustafa İslamoğlu, *Kur’an Surelerinin Kimliği* (İstanbul: Akabe Vakfı Yayınları, 2011), 306.

¹⁶ Ebu’l A’lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, çev. Muhammed Han Kayani (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 5/91.

¹⁷ İslamoğlu, *Kur’an Surelerinin Kimliği*, 306.

¹⁸ Bekir Topaloğlu, “Zümer Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Ekim 2021); Muhammed İkbâl İlhan, *Sûre Çerçevesi Konulu Tefsir Bağlamında Zümer Sûresi Örneği* (Erzurum: Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2020), 19.

1.3. Sûrenin Fazileti

Zümer sûresinin faziletine dair Hz. Aîşe'den (r.a.) şu rivayet nakledilmiştir: “Rasulullah (s.a.s) öyle uzun zaman oruç tutardı ki biz, ‘İftar etmek istemiyor’ derdik. Öyle uzun zamanı da oruçsuz geçirirdi ki biz, ‘Oruç tutmak istemiyor.’” derdik.¹⁹

Hz. Peygamber (s.a.s) Beni İsrail (yani İsrâ) ve Zümer surelerini okumadan uyumazdı.”²⁰

Sahih hadis ölçütlerini taşımamakla birlikte klasik tefsirlerde Zümer sûresinin faziletini, üstünlüğünü bildiren rivayetler de bulunmaktadır. Bu rivayetleri Beydâvî (ö.685/1286), Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Ebüssuûd (ö. 982/1574) gibi müfessirler eserlerinde isnatsız ve merfu²¹ olarak ele alınca daha sonraki müfessirler de onlara tabi olmuş ve bazı hadisler sahih olmadığı halde tefsirlerde yer almıştır. Kaynakların belirttiğine göre bu müfessirler söz konusu hadisleri, Kur'an sûrelerinin fazileti konusunda uydurma hadis nakletmekle bilinen Sa'lebî (ö.427/1035) ve Vâhidî (ö. 468/1075) yoluyla rivayet etmişlerdir. Bundan dolayıdır ki müfessir Şirbinî (ö. 977/1570), Zemahşerî (ö. 538/1144) ve ona tabi olarak aynı hadisleri nakleden Beydâvî (ö. 685/1286) ve Ebû's Su'ûd'un (ö. 982/1574) pek çok uydurma hadisi tefsir kitaplarına aldıklarını söylemektedir.²²

1.4. Münâsebetü'l-Kur'an Açısından Sûre

Münâsebet “تَسْبَبٌ” fiili müfâ'ale babından türetilmiş bir mastar olup, lûgat manası “yaklaştırmak, benzeştirmek, iki şeyi birbirine yakın yapma, yakınlık, akrabalık, uygunluk, ilişki, elverişlilik” manalarında kullanılmaktadır.²³ İstilahî olarak ise; ayetler ve sûreler arasında icmal-tafsîl, aklîlik-hissîlik, umumîlik-hususîlik veya bunlardan farklı alaka çeşitlerinden birisiyle yahut sebep-müsebbeb, benzerlik-zıtlık, illet-malul gibi zihni bağlarla mana irtibatı elde etmeye münâsebet denir.²⁴ Bir disiplin olarak ise Münâsebetü'l-Kur'an ilmi, Kur'an ayetlerinin ve sûrelerinin tertibindeki hikmetleri ele alıp, bahseden ilme denir.²⁵

Kelam'da münasebet denince, birbirini takip eden kelime ve cümlelerin arasında mana bakımından makul bir bağ ve ilişkinin bulunması akla gelir. Bu bağ ve ilişki nedeniyledir ki

¹⁹ Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/245; Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl* (Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 2004), 3/178.

²⁰ Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, (nşr. Muhammed Fuad Abdülbâki), I-V, (b.y.: yy., 1396/1976), “Fedâil'ül-Kur'an”, 20.

²¹ Merfu hadis, “bir sözü, bir haberi Hz. Muhammed'e (s.a.s) nisbet etmek” demkattir.

²² Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 215.

²³ Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr el-İfrîkî el-Mısırî Cemâleddîn Ebû'l-Fadl İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1990), 1/755.

²⁴ Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2008), 631.

²⁵ Mehmet Faik Yılmaz, *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münâsebet* (Ankara: DİB Yayınları, 2009), 13.

söze nasıl başlanmışsa sonunun da ona münasip bitmesi gerekmektedir. Kur'an'ın birbirine olan uyumunu ve münasebetini Süyûtî (ö. 911/1505) şu şekilde yorumlamaktadır: “Sûrelerle ayetler arasındaki uyumu bir gerdanlıktaki inci tanelerinin uyumuna benzemektedir. Kur'an'ın tamamının birbirine olan uyumu bir ayetin birbirine olan uyumu gibidir.”²⁶ diğer yandan Bedreddin Zerkeşî (ö.794/1397), tenasübün akli bir mesele olduğu dikkat çekerken; “Münasebat, akılla ilgili bir şeydir, akla arz edildiği zaman akıl onu kabul eder.”²⁷ demek suretiyle bu hususta akıl ve muhakemenin ehemmiyetine dikkat çekmektedir.

Ulema bu ilmin önemine birçok atıf yaparak vahyin Allah'ın muradına göre anlaşılmasındaki rolünden bahsetmişlerdir. Bu ulemadan biri olan Bikâ'î, münasebet ilmini şöyle tanımlamıştır: “Manaların mukteza-ı hale uygunluğunu tespit eden belagatin gayesidir. Zira kelamın güzelliklerinin anlaşılması ancak sûrenin maksadının bilinmesine bağlıdır. Belagattan beklenen de budur. Bu da Kur'an'ın bütün ayetlerinin maksadının bilinmesini ifade eder. İşte bundan dolayı bu ilim çok büyük önem arz etmektedir. Nahiv ilmine göre beyan ilmi ne ise, tefsir ilmine göre de Münâsebetü'l Kur'an ilmi odur”²⁸

1.4.1. Sûrenin Muhtevası ve Kendi İçindeki Münâsebeti

Zümer sûresinin konusu tevhit, Allah Teâlâ'nın varlığının ve birliğinin delilleri, vahiy ve Kur'an-ı Kerim'dir. Zümer sûresinde Kur'an-ı Kerim'in vahiy ürünü olduğu birçok ayette vurgulanmakta, putperestlik ve şirk inancı reddedilip tevhit inancı öne sürülmekte, müjdeleme ve uyarı üslûbuyla âhiret hayatı hatırlatılmakta, cehennem ve cennet hayatı karşılıklı olarak tasvir edilmektedir. Bu arada tabiatın yoktan var edilişi ve işleyişiyle insanın psikolojik hallerine temas etmekte ve onun dinî hakikatlere yönelmesine zemin hazırlanmaktadır. Sûrede bu hususlar dünya hayatına paralel olarak karışık bir biçimde ele alınmaktadır. Zira insan hayatı her zaman bir çizgi üzerinde gitmeyip bazen ahiret hayatının mutluluğuna, bazen dünya hayatının imarı için çalışmaya, kimi zaman sevgiye, kimi zaman da korkuya ağırlık verilmesini gerektirir. Birbirine zıt gibi gözüken bu düşünceler insan psikolojisinde iç içedir.

Sûreyi bir konu tasnifine tabi tuttuğumuzda şöyle sınıflandırabiliriz:

1-6. ayetler: Tevhîd, halis kulluk bilinci, evrenin ve insanın yaratılışı.

7-40. ayetler: İnkâr ve iman arasında insanların tavırları ve tercihleri ve Allah Teâlâ'nın bu tercihler konusunda verdiği misaller, yüce Allah'ın takdiri.

²⁶ Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 631.

²⁷ Bedrettin Muhammed b. Abdullah î ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990), 1/136.

²⁸ Burhâneddin Ebu'l- Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâ'î, *Nazmu'd-Dürrer fî Tenâsubi'l-Âyât ve's-Suver* (Dâru'l-Kitabi'l-İslamiyye, 1984), 1/6.

41-67. ayetler: Allah'ın kitabı indirmesinin amacı, insanların kaçamayacakları son, inkârcı müşriklerle tartışmalar, insanlara yüce Allah'ın ortaksız saltanatının tanıtılıp doğruya davet edilmesi.

68-75. ayetler: Sûrun üfürülüşünden sonraki gelişmeler, cehennem ve cennete gidecek olan zümrelerin halleri, hesabın görülmesinden sonraki ahiret tablosu son hüküm ve meleklerin halleri ve tesbihleri.²⁹

1.4.2. Sûrenin Kendinden Önceki Sûre ile Münâsebeti

Bu surenin, kendisinden önceki sûresiyle münâsebeti şu iki noktada ortaya çıkmaktadır:

1- Allah, bir önceki sure olan Sâd suresini, “O, âlemler için bir öğütten başka bir şey değildir.”³⁰ buyurarak bitirmekte, bu sûreye de “Bu kitabın indirilmesi, Aziz ve hikmet sahibi Allah tarafından’dır.”³¹ diye başlamaktadır. Bu durumda adeta şöyle denmiş olmaktadır: “Bu zikir, Allah katından gelen bir indirmedir.” Şu halde bu ikisi bir tek ayet gibidir ve aralarında kuvvetli bir bağ vardır.

2- Allah Sâd suresinin sonunda Âdem'in (a.s.) yaratılış kıssasını, bu surenin ilk kısmında da başlangıçtan sonuna kadar bütün mahlukâtın durumundan bahsetmekte ve bunu, önceki surede bahsedilen Hz. Âdem'in (a.s) yaratılışı ile ilişkilendirmektedir.³²

1.4.3. Sûrenin Kendisinden Sonraki Sûre ile Münâsebeti

Zümer sûresinin kendinden sonraki Mü'min sûresiyle münâsebeti iki noktada ortaya çıkmaktadır. İlk olarak iki sûrenin de içerdiği konular birbirine benzemektedir. Allah Teâlâ, Zümer Sûresinin sonunda kâfir ve müminlerin hallerini açıklamıştır. Mü'min Sûresinde ise kendisinin günahları affedici ve tövbeleri kabul edici olduğunu ifade etmiştir. Bu durum, kâfir için içinde bulunduğu duruma bir son verme ve onun için bir davettir.

İkinci benzerlik ise, Mü'min sûresinin de içerisinde bulunduğu “Ha-mîm” ile başlayan yedi sûrenin Zümer sûresiyle arasındaki ilişki ve bağdır. Bu sûreler de aynı Zümer sûresi gibi Kur'an'ın indirilişini ifade eden cümlelerle veya kitap bahsiyle başlamaktadır. Bütün bu sûreler de aynı Zümer sûresi gibi başlangıcında vahyin kaynağına veya yüceliğine değinmektedir. Bazı

²⁹ Şaban Piriş, *Kur'an Okulu* (Kayseri: Arz Yayıncılık, ts.), 2/791; Şükran Koçak, *Çağdaş Türkçe Tefsirlerde Zümer Suresi'ne Yaklaşımlar* (Ankara: Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 2010), 20.

³⁰ Sâd, 38/87.

³¹ ez-Zümer, 39/1.

³² Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 12/223; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/261.

tefsir kitaplarında bu sûrelerin Mekke’de araya fasıla girmeden aynı anda ve birlikte indirildiği bildirilmektedir.³³

1.5. Sûredeki Bazı Ayetlerin Esbâb-ı Nüzulleri

Zümer suresinin bir defada inmesine neden olan herhangi bir olay yoksa da, surenin içerisinde birçok nüzul sebebi bulunmaktadır. Bu da bu sureyi diğerlerinden farklı kılmaktadır. Bizde bu surede önemli olan bazı sebebi nüzulleri burada zikredeceğiz.

Dokuzuncu ayet ile “*Geceleyin secde ederek ve ayakta durarak boyun bükten, ahiretten çekinen, Rabbinin rahmetini dileyen kimse inkâr eden kimse gibi olur mu?*”³⁴ kimin hakkında nazil olduğu konusunda farklı rivayetler mevcuttur:

1. İbn Abbas (r.a), Hz. Ebu Bekir (r.a) hakkında nazil olduğu söylemiştir.

2. İbn Ömer(r.a), Osman b. Affan (r.a) hakkında nazil olduğu söylemiştir.

3. Mukâtil, Ammâr b. Yasîr hakkında nazil olduğu söylemiştir.³⁵

On yedinci ayetin “*Sahte tanrılara kulluk etmekten kaçınan, yüzünü ve özünü Allah’a çevirenlere müjdeler olsun.*”³⁶ nüzul sebebi ile alakalı rivayet:

Zeyd ibn Eslem, bu ayetin Cahiliye döneminde “*لا إله إلا الله*” diyen üç kişi hakkında nazil olduğu söylemiştir. Bu kişiler; Zeyd b. Amr b. Nufeyl, Ebu Zerr el Ğıfârî ve Selman-ı Fârisî’dir.³⁷

On sekizinci ayetin “*Söylenenleri dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele! İşte Allah’ın doğru yolu buldurduğu kimseler onlardır, asıl akıl izan sahipleri de onlardır.*”³⁸ nüzul sebebi ile alakalı rivayetler:

a. Hz. Ebu Bekir (r.a), Hz. Peygamber (s.a.a)’e iman edip ve tasdik edince Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf, Talha, Zübeyr, Said b. Zeyd ve Sa’d b. Ebî Vakkas (r.a), Hz. Ebu Bekir (r.a)’e soru sordular, o da iman ettiğini onlara söyledi. Bunun üzerine onlar da iman ettiler. Onlar hakkında bu ayetin nazil olduğu ifade edilmiştir.

³³ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 12/293; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/383-384; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, ts.), 6/4141.

³⁴ ez-Zümer, 39/9.

³⁵ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâr-u Tayyibe, 1412), 7/110-111; Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî es-Süyûtî, *ed-Dürrü’l-menşûr fî’t-tefsîr bi’l-me’sûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Kâhire: Dâr-u Hecr, 2003), 12/637.

³⁶ ez-Zümer, 39/17.

³⁷ Süyûtî, *ed-Dürrü’l-menşûr*, 12/671.

³⁸ ez-Zümer, 39/18.

b. “Sözün en güzeline uyanlar “ ifadesiyle Hz. Ebû Bekir (r.a)’ın kastedildiği söylenmiştir.³⁹

Yirmi ikinci ayetin “Allah kimin gönlünü İslam’a açmışsa, o, Rabbi katından bir nur üzere olmaz mı? Kalpleri Allah’ı anmak hususunda katılmış olanlara yazıklar olsun; işte bunlar apaçık sapıklıktadırlar.”⁴⁰ nüzul sebebi ile alakalı rivayet:

Bu ayet Hz. Hamza(r.a), Ebu Leheb ve oğlu hakkında nazil olmuştur. Hz. Ali ve Hamza (r.a), Allah’ın göğüslerini İslam’a açtığı kimselerdir. Ebu Leheb ve çocukları ise, Allah’a iman etmeye karşı çıkmış ve yürekleri katılmış olanlardandır.⁴¹

Yirmi üçüncü ayetin “Allah, ayetleri birbirine benzeyen ve yer yer tekrar eden Kitabı sözlerin en güzeli olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların, bu Kitap’tan tüyleri ürperir, sonra hem derileri hem de kalpleri Allah’ın zikrine yumuşar ve yatıştır. İşte bu Kitap, Allah’ın doğruluk rehberidir, onunla istediğini doğru yola eriştirir. Allah kimi de saptırırsa artık ona gösteren bulunmaz.”⁴² nüzul sebebi ile alakalı rivayet:

Sahabiler: “Ey Allah’ın Resûlü, bize biraz konuşsan” dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayeti indirdi.⁴³

Elli üçüncü ayetin “De ki: Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Doğrusu Allah günahların hepsini bağışlar. Çünkü O, bağışlayandır, merhametlidir.”⁴⁴ sebebi nüzulü ile ilgili birtakım farklı rivayetleri bulunmaktadır.

Ayetin sebebi nüzulü ile ilgili rivayetler:

a. İbn Abbas (r.a.) ve bazı âlimlere göre bu ayet müşrikler hakkında nazil olmuştur.

a.a Bu ayet, Mekke ehli hakkında indi. Onlar: “Muhammed putlara tapanların, Allah’ın haram kıldığı nefsi öldürenlerin mağfiret edilmeyeceklerini iddia edip dururken, biz nasıl hicret edelim, nasıl müslüman olalım? Biz, Allah’tan başka ilahlara ibadet edip Allah’ın haram kıldığı nefsi de öldürmedik mi?” diyorlardı. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.

³⁹ Süyûtî, *ed-Dürrü’l-menşûr*, 12/671.

⁴⁰ ez-Zümer, 39/22.

⁴¹ Süyûtî, *ed-Dürrü’l-menşûr*, 12/671.

⁴² ez-Zümer, 39/23.

⁴³ Süyûtî, *ed-Dürrü’l-menşûr*, 12/672.

⁴⁴ ez-Zümer, 39/53.

a.b Müşriklerin bir kısmı, cahiliye devrinde bir çok kişiyi öldürüp zina etmişlerdi. Sonra Hz. Muhammed’e (s.a.s) gelip dediler ki: “Sen, güzele davet ediyorsun. Bize öyle bir haber ver ki, onu işlediğimiz zaman günahlarımıza kefarete olsun.” bunun üzerine bu ayet nazil oldu.

b. Abdullah İbn Ömer’e (r.a) göre bu ayet Müslümanlar hakkında nazil olmuştur.

b.a. Mekke’de bazı insanlar Müslüman olduktan sonra müşrikler onların Medine’ye hicret etmelerine mani’ olmuş ve onları fitneye düşürmüşlerdir. Bunun üzerine bu insanlar Allah’ın, artık tövbelerini kabul etmeyeceği vehmine kapılmışlardır. İşte bunun üzerine bu ayet-i kerime inmiş ve Allah’ın, kullarından dilediğinin bütün günahlarını affedebileceğini beyan etmiştir.

b.b. Bu ayet, Ayyaş b. Ebi Rabia, Velid b. Velid ve Müslümanlardan bir grup hakkında nazil oldu.

Bunlar Müslüman olduktan sonra işkenceye ve eziyete maruz tutuldular ve fitneye düştüler. Biz de şöyle diyorduk: “Allah bunların ebediyen ne tövbesini ne de dine yeniden dönmelerini kabul eder.” Bir grup insan Müslüman oldu, sonra kendilerine azap ve işkence edilmesi nedeniyle dinlerini terk ettiler ve bunun üzerine bu ayetler nazil oldu. Hz. Ömer (r.a), Ayyaş b. Ebi Rabia, Velid b. Velid ve diğerlerine mektup yazdı. Onlar da Müslüman olup, hicret ettiler.⁴⁵

b.c. Hz. Ömer’den (r.a) rivayet olundu ki: Biz toplandık. Ben, Ayyaş ve Hişâm hicret için sözleşip dedik ki: “Buluşma yerimiz el-Menasif Beni Ğıfar’ın mikatı olsun. Sizden kim hapsolür, sözleşme yerine gelmezse arkadaşının yanına gitsin. Ben ve Ayyaş sözleştiğimiz yerde olduk. Fakat Hişâm, bu işten men olundu. Fitneye düşürüldü. Biz Medine’ye gittik ve şöyle diyorduk: “Allah bunların tövbesini kabul etmez.” Bir grup insan, Allah’ı ve Resûlünü bildiler. Sonra kendilerine dünyevi bir musibet ulaşınca, bundan vazgeçtiler ve Allah da bu ayeti bu yüzden indirdi. İnen ayetler şu kısma kadar devam etti: “*Kibirleyenler için cehennemde bir yer yok mudur?*” Hz. Ömer (r.a) dedi ki: “Elimle mektup yazdım. Sonra Hişâm’a gönderdim” Hişâm şöyle dedi: “Bana ulaşan dürülmüş mektubu açtım ve sonra dedim ki: “Allah’ım onu bize anlat. Sonra anladım ki, ayetler bizim hakkımızda inmiş. Sonra hemen dönüp deveme bindim ve Hz. Peygamber’e iltihak ettim.”⁴⁶

c. Bu ayetin Hz. Hamza’nın katili Vahşi hakkında nazil olduğu da zikredilmiştir.⁴⁷

⁴⁵ Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, 12/671-673.

⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/308; Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, 12/691.

⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/308; Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, 12/691.

Altmış yedinci ayetin “*Onlar Allah’ı gereği gibi değerlendiremediler. Bütün yeryüzü, kıyamet günü O’nun avucundadır; gökler O’nun kudretiyle dürülmüş olacaktır. O, putperestlerin ortak koşmalarından yüce ve münezzehdir.*”⁴⁸ nüzul sebebiyle alakalı rivayet:

a. Ehl-i Kitap’tan bir kişi, Hz. Peygamber’e (s.a.s) geldi ve dedi ki: “Ey Peygamber sana da Allah’ın bütün yaratıkları bir parmağında, yeryüzünü bir parmağında, ağaçları bir parmağında taşıdığı tebliğ edilmiştir.” Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), azı dişleri görününceye kadar güldü. Allah bu ayeti indirdi. Bunu manası, Allah’ın yeryüzünü, içindekileri ve bütün mahlûkatı, ağaçları, kudretiyle kabzetmesi, bizden birinin bir şeyi, parmağıyla tutup kaldırmasından daha kolaydır. Bu ayet, bizim anlayabilmemiz için, kendi konuşmamız esas alınarak bize hitap edilmiştir. Allah’ın şöyle dediğini görmüyor musun? “*Kıyamet günü, yer tamamen onun avucu içindedir.*” yani Allah yeri kudretiyle kabzeder demektir.⁴⁹

1.6. Sûredeki Edebi (Belağî) Sanatlar

Kur’an belâgatı dendiğinde ilk önce kurallı ve anlaşılır dil, daha önce kullanılmamış kendine has nazım ve üslûp, mevcut dil malzemesini eşsiz kullanımı, ana konunun yanında ince ve yan anlamların varlığı, dikkatlice bakıldığında tüm hayat alanlarına yaptığı göndermeler, tutarlılık ve uyum gibi özelliklere şahit olmaktayız.⁵⁰

Araplarda İslam öncesi dönemde belâgatin, ilim olarak değilse de meleke olarak hatip, şair ve ediplerde mevcut olduğu “*keskin lisanlarıyla sizi ayıplarlar, size eziyet verirler*”⁵¹ ifadesinden anlaşılmaktadır. Cahiliye dönemi edebî kaynakları hitâbet, şiir ve darb-ı mesellerdir. Şiir denildiğinde akla gelen ilk şey belâgattir. “İslam önce Arap şairleri, ‘suk-i ukaz’ denilen panayırda şiirlerini eleştiri, yarış ve tefâhur meydanına sürer; fesâhat ve belâgat alanındaki otoriteleriyle seçilmiş bulunan Kureyş kabilesinin önde gelenlerinin kritiklerine sunar ve böylelikle lafız ile mana bakımından daha fasih ve belâgat açısından benzerlerine daha üstün görülen şiirler Ka’be’nin bir köşesine asılmaya hak kazanırdı.” İslam öncesi belâgat kaynaklarından biri de darb-ı meseller yani atasözleridir. Atasözleri, “lafız ve mana itibariyle orta tabaka ile yüksek tabakanın ittifakla dillerinde dolaştırdıkları; ‘icâz, mana isabeti ve bir sözle birkaç teşbîh gibi belâgatin önemli unsurlarını taşıyan hikmetli ifadelerdir.” Adı geçen İslam öncesi Arap edebî mahsulleri, günümüze kadar belâgat konuları için hep kaynak olarak kullanılmıştır.⁵²

⁴⁸ ez-Zümer, 39/67.

⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/308; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 12/691.

⁵⁰ Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkillânî, *İ’câzu’l-Kur’ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr (Mısır: Dâru’l-Meârif, ts.), 53.

⁵¹ el-Ahzâb, 33/19.

⁵² Nasrullah Hacımüftüoğlu, *İ’câz ve Belagat Deyimleri* (Erzurum: 2001), 18-20.

İslam öncesi devirde var olan malzemeler, belâğatin ilminin altyapısını oluşturmuştur. İslâm'ın ortaya çıkmasından itibaren ise belâgat yeni bir ivme kazanmış ve belâğatin bir ilim olarak meydana gelmesine Kur'an'ın inmesi vesile olmuştur.

Belâgat ilminin en büyük kaynağı hiç şüphesiz ki Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an, indiği toplum tarafından rahatça anlaşılabilen bir kitaptır. Onda mevcut olan belâgat sanatlarının tamamı Arap dil gramerinin sınırları içindedir. Daha sonraki dönemlerde yapılan tefsirlerin birçoğu eski Arap şiirinden tercih edilen örneklerle yapılmıştır. İbn Abbâs'a (r.a) (ö. 68/ 687), Kur'an-ı Kerim'den herhangi bir lafzın anlamı sorulduğunda, Arap şiirinden okuduğu bir şiirle cevap verir ve “Kur'an'dan bir şey okuyup da manasını anlayamazsanız, onu eski Arap şiirinde arayınız. Çünkü şiir, Arapların bütün bilgilerini içine alan divanlarıdır.”⁵³ demiştir. Kur'an-ı Kerim'in belâgat ilminin gelişmesindeki en büyük etkisi “tahaddi'siyle” yani asla bir benzerinin getirilemeyeceğine dair Kur'an'ın meydan okuyuşu ile olmuştur. Kur'an-ı Kerim, beşerî belâğatin zirvesindeki bir topluma: “*Siz bunun bir tek suresine bile benzer getiremezsiniz.*”⁵⁴ ifadeleriyle meydan okumuş, insanlar tarafından ulaşılması imkânsız bir belâgat ve fesâhat zirvesinde olduğunu ilan etmiş ve kapsadığı belâgat sırlarının neler olduğunu anlamaları için İslam âlimlerini adeta seferber etmiştir. Bundan dolayı müfessirler, edipler ve kelâmcılar tarafından Kur'an-ı Kerim'in belâgat ve i'câzı ile ilgili çok önemli eserler kaleme alınmıştır.⁵⁵

Zümer sûresiyle ilgili belâğî sanatları şu şekilde zikredebiliriz:

1.6.1. Teşbîh

Teşbîh, ifade edilmek istenen anlamı ve gayeyi daha etkin ve net bir şekilde belirtmek için kâinatın cüzleri arasında, amaca uygun olarak çoklu-tekli, girift-basit, düşünsel-duyusal yelpazede dilin imkânlarını kullanarak aralarındaki ortak benzerlik sebebiyle bir şeyi başka bir şeye benzetmektir. Benzetilene “müşebbeh”, kendisine benzetilene “müşebbeh bih”, benzetme alakasına “vech-i şebeh” denir. Benzetme yapılırken saydığımız unsurlar ve benzetme edatının tamamı kullanılabileceği gibi, bir kısmı muhatabın anlayışına da bırakılabilir. Teşbîhteki her nitelik, buna bağlı terimlerin oluşmasında etkin rol oynar.⁵⁶

Zümer sûresinin 9. ayetindeki “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*” ifadesinde teşbîh sanatı mevcuttur. Burada Allah'a boyun eğen kullar âlime, isyan edenler de cahile

⁵³ İbn Reşîk el-Kayravânî, *el-'Umde*, thk. Muhammed Karkazân, ts., 1/90.

⁵⁴ el-Bakara, 2/23-24; Yûnus, 10/38; Hûd, 11/13; el-İsrâ, 17/88.

⁵⁵ Hacımüftüoğlu, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, 21-22.

⁵⁶ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1999), 224.

benzetilmiştir. Âlimle cahil bir olmayacağı gibi, boyun eğenle isyan eden de bir olmaz denilmiştir.⁵⁷

1.6.2. İsti‘âre

Sözlükte bir şeyi kaldırmak ve o şeyi bir yerden alıp başka bir yere koymak veya bir şeyden faydalanmak üzere onu ödünç olarak isteyip almak manasındadır.⁵⁸ Terimde isti‘âre, karîne kullanılmadan ve teşbîh yolu engellenmek sûretiyle teşbîhin iki tarafından birinin kullanılarak diğerrinin kastedilmesi, benzetileni kendisine benzetilenin cinsine dâhil ederek teşbîhte mübâlağa yapılmasıdır.⁵⁹

63. ayette “*Göklerin ve yerin anahtarları O’nundur*” ifadesinde isti‘âre vardır. Bununla göklerin ve yerin bereket madenleri ve onların hayır anahtarları kastedilmiştir. Burada bereket ve hayır hazineleri, anahtarlara benzetilmiştir. Anahtar manasına gelen “مَقَالِيدُ” ifadesi, onlar için müste‘âr (ödünç alınan) olarak kullanılmıştır. Bu açıklamalara göre ayetin manası “*Rahmet ve lütfunun hazineleri O’nun elindedir*” şeklinde olur.⁶⁰

İsti‘âre-i Temsîliyye:

Aralarındaki benzerlikten ve teşbihten dolayı, esas manası dışında farklı bir manada kullanılan terkiptir (cümledir). Bunda, esas mananın ortaya çıkmasına engel olan bir ipucu da bulunur. Buna “mürekkeb isti‘âre” de denir.⁶¹

67. ayette “*Kıyamet günü bütün yeryüzü O’nun kabzasındadır ve gökler O’nun sağ eliyle dürülmüştür*” ifadesinde isti‘âre-i temsîliyye vardır. Allah, azametini, büyüklüğünü ve sonsuz gücünü akılları dehşete düşüren fakat Allah’ın gücüne nispetle küçük olan cisimlerin küçüklüğünü isti‘âre-i temsîliyye yoluyla büyük bir şeyi avucuna alan ve gökleri sağ eliyle düren kişiye benzetmiştir.⁶² Bu ifadeyle Allah azametini zihinlerde tahyil ettirmek ve azametinin özünü bildirmek istemiştir.

⁵⁷ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâik-i Gavâmidî't-Tenzîli ve Uyûni'l-Ekâvîli fî Vucûhi't-Te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Muhammed Ali Mua'vvid (Riyad: Mektebetü'l-Ubeikân, 1998), 5/293; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/166; Neseî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/156; el-Âmâdî Muhammed b. Muhammed b. Mustafa Ebû's-Su'ûd, *İrşâdül-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdülkadir Ahmet Ata (Riyad: Müessesetu'r-Riyadî'l-Hadise, 1974), 4/602.

⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/618-19.

⁵⁹ Bedreddîn b. Mâlik İbnu'n-Nâzim, *el-Misbâh fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, thk. Hüsnî Abdulcelîl (Kâhire: Mektebetü'l-Âdâb, ts.), 128-137.

⁶⁰ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2015), 3/1077; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/359.

⁶¹ Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvînî Celâleddîn, *et-Telhîs fî U'lûmi'l-Kur'ân*, thk. Abdurrahmân el-Berkûkî (Kâhire: Daru'l-Fikr, ts.), 331; Nurettin Bolelli, Nurettin Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı* (İstanbul, 2016), 134; Mustafa Emîn - Ali Câzîm, *Belâgatü'l-Vâdiha* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.), 98.

⁶² Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 3/1077; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/359.

İsti'âre-i Mekniyye:

Müşebbehün bih'in lafzı hazfedilen ve kendisi ile ilgili bir alakayla ona işâret edilen isti'âredir. Türkçede buna kapalı ist'âre denir.

56. ayette يَا حَسْرَتِي “kederim, üzüntüm, hasretim” ifadesi, dönmesi için nida edilen akıllı kişiye benzetilmiştir. Müşebbehün bih olan akıllı kişi hazfedilmiş, karine olarak da nida harfi getirilmiştir. Sanki ona “*Bu senin vaktindir gel veya ey kederim gel sana muhtacım*” denmiştir. Bu, üzüntünün ne kadar şiddetli olduğunu göstermek için Arapçada çokça kullanılan bir meseldir.⁶³

1.6.3. Tıbâk

Müfâ'ale babından olup lügatte “bir şeyi diğerine uygun hale getirmek; iki şeyi birbirine eşit hale getirmek veya onları aynı hizaya getirmek, dört ayaklı hayvanların yürürken arka ayaklarının ön ayaklarının izine basması” manalarına gelmektedir.⁶⁴ Cümle içinde anlam bakımından birbirinin zıttı olan iki kelimeyi birlikte kullanmaktır.⁶⁵

7. ayette “تَكْفُرُوا-تَشْكُرُوا” arasında, 9. ayette “يَرْجُوا-يَحْذَرُ” arasında, 16. ayette “تَحَنَّنَهُمْ-فَوْقَهُمْ” arasında, 38. Ayette “رَحْمَةً-ضُرَّ” arasında, 41. ayette “ضَلَّ-اهْتَدَى” arasında, 46. ayette “الْغَيْبِ-الشَّهَادَةِ” arasında, 52. “يَقْدِرُ-يَيْسُرُ” arasında tıbâk sanatı mevcuttur.⁶⁶

1.6.4. Mukâbele

Müfâ'ale babından olup lügatte “bir şeyi başka bir şeyle karşılaştırmak ve yüz yüze getirmek” manalarına gelir.⁶⁷ Belâgat kitaplarında “Bir ifadede iki veya daha fazla manayı bir araya getirdikten sonra sırasıyla her birinin karşısını veya ilgisini zikretmektir” şeklinde tarif edilmiştir.⁶⁸

“Allah tek olarak anıldığını zaman, ahirete inanmayanların kalpleri tiksindir” ayeti ve devamındaki “Allah'tan başkası anıldığında hemen sevinirler” ayeti arasında açık bir mukabele sanatı mevcuttur. Allah'a karşılık putlar, sevince karşılıkta tiksinti ifade edilmiştir. Yine aynısı “İnkâr edenler bölük bölük cehenneme sevk edilir” ile “Rabbinin emrine karşı gelmekten sakınanlar bölük bölük cennete sevk edilir” ayeti arasında da mukâbele vardır.⁶⁹

⁶³ Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/91; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvîr*, 14/45.

⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/209-211

⁶⁵ Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitâbu's-Sinaateyn el-Kitâbe ve'si'r*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1986), 312; Emîn - Câzîm, *Belâğatü'l-Vâdiha*, 281; Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı*, 469.

⁶⁶ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 3/1077; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/271-331.

⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/540.

⁶⁸ Emîn - Câzîm, *Belâğatü'l-Vâdiha*, 285; Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı*, 481.

⁶⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 3/1077; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/331-374.

16. ayette “Onların üstlerinde kat kat ateş olacak, altlarında da böyle katlar olacak” ifadesine karşılık 20. ayette “Altlarında ırmaklar akan, üst üste yapılmış köşkleri olacak” ifadesi arasında da cennetliklerin durumu ve cehennemliklerin durumu karşılaştırılarak mukabele sanatı yapılmıştır.⁷⁰

1.6.5. Cinâs

İstılahta, iki lafzın telaffuzda benzer, anlamda ise farklı farklı olmasıdır. Aynı sanat, tecânüs, mücânese ve tecnis isimleriyle de adlandırılır.⁷¹

10. ayette “لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ” cinâs sanatı mevcuttur.⁷² Bu ayetteki “أَحْسَنُوا” ve “حَسَنَةٌ” ifadeleri aynı kökten olup telaffuzleri birbirine benzediği halde manaları farklıdır. Birincisi “iyilik yapanlar”, ikincisi ise “Cennet” manasındadır.

38. ayette “يَتَوَكَّلْ الْمُتَوَكِّلُونَ” lafızlarında da cinâs sanatı mevcuttur.⁷³ Bu iki ifadede aynı kökten olup telaffuzleri birbirine benzediği halde anlamları farklıdır. Birincisi “Tevekkül ederler”, ikincisi ise “Tevekkül edenler” anlamındadır.

1.6.6. Îcâz

Lügatte “أَوْجَزَ” fiilinin mastarı olup, işi çabuk yapmak, özetlemek, sözü kısa kesmek manasındadır.⁷⁴ İstılahta ise; az kelimelerle çok manayı ifade etmek, kastedileni açık ve net şekilde ortaya koymak, bir mefhumu kendinden daha az kelimelerle ifade etmek demektir. Îcâzu’l-hazif ve icazu’l-kasr diye iki kısma ayrılır.⁷⁵

22. ayette “Allah’ın göğsünü İslam’a açtığı kimse mi...?” ifadesinde icâzu’l-hazif vardır. Cümlemin akışından da anlaşılacağı gibi haber zikredilmemiştir. Hazfedilen kısmı; “Allah’ın kalbini mühürlediği kimse gibi midir” şeklindedir. Aynı şekilde 9. ayette de “Geceleyin ibadet eden kimse mi” ifadesinde Îcâzu’l-hazif vardır. Takdiri; “Bu kimse, Rabbini inkâr eden kimse gibi midir” şeklindedir. Aynı edebî inceliğin var olduğu bir diğer ayet ise 24. ayeti kerimde “Kıyamet gününde şiddetli azaba karşı yüzüyle korunan mı...” cümlesinde vardır. Sözü gelişinden “yoksa cennete bulunan mümin mi daha kötü durumda” ifadesi rahatlıkla anlaşılmaktadır.⁷⁶

⁷⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/287.

⁷¹ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga fi’l-Meânî ve’l-Beyân ve’l-Bedî*, 356; Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me’ânî-Bedî İlimleri) Arap Edebiyatı*, 406.

⁷² Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefsîr*, 3/1077; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/287-300.

⁷³ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefsîr*, 3/1077; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/287-300.

⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 5/427

⁷⁵ Emîn - Câzîm, *Belâğatü’l-Vâdiha*, 242; Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me’ânî-Bedî İlimleri) Arap Edebiyatı*, 356.

⁷⁶ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefsîr*, 3/1077; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/280-301.

1.6.7. Mecâz-ı Mürsel (Ad Aktarması)

Benzetme ilgisi söz konusu olmadan, başka bazı ilgi ve alakalarla, bir sözün başka bir söz yerine kullanılmasıyla oluşturulan mecazdır. Mecâz-ı lugavî de denilir. Mecâz-ı mürseli meydana getiren alâkaların (ilgilerin) sayısı çoktur. Kelimenin hakîkî manası ile mecazî manası arasındaki ilgilerin en önemlileri şunlardır: Sebebiyyet-müsebbebiyyet, cüziyyet-külliyet, geçmişî göz önünde bulundurmak-geleceği göz önünde bulundurmak, mahallîyyet-hallîyyet, vesile ve vasıta.⁷⁷

19. ayette “*Ateşte olanı sen mi kurtaracaksın?*” cümlesinde mecâz-ı mürsel vardır. Burada Allah, müsebbebiyeti(neticeyi) zikretmiş sebebi kastetmiştir. Çünkü sapıklık, ateşe girmeye sebeptir.⁷⁸

1.6.8. Kinâye

Bir sözün benzetme amacı güdülmeksizin hem gerçek hem de mecaz manasını düşündürecek şekilde kullanımına kinaye denir. Kinayede asıl kastedilen gerçek değil mecaz manadır.⁷⁹

56. ayette “*Kişinin Allah’ın yanında kusur ve eksikliğinden dolayı vay hâlîme, bana yazıklar olsun dememesi için...*” cümlesinde kinaye mevcuttur. “*فِي جَنبِ اللَّهِ*” “Allah’ın yanı” manasında kullanılan lafız, aslında yüce Allah’a olan itaatten, ibadetten ve O’nun hakkından kinayedir.⁸⁰

63. ayette “*Göklerin ve yerin anahtarları O’nundur*” ifadesinde de kinaye vardır. “Anahtarlar” ifadesi, yüce Allah’ın gökleri-yeri gözetip kollamasından ve sonsuz olan gücünden kinayedir.⁸¹

1.6.9. İltifât

Lügat anlamı yönelmek, dönmek olan iltifat, ıstılahta ise en geniş anlamda iltifât sanatı, ifadede beklenmedik şekilde üslûp, şahıs ve zaman bakımından değişiklikler yapmaktır.⁸²

⁷⁷ Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, 495-503; Emîn - Câzîm, *Belâğatü’l-Vâdiha*, 110; Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me’ânî-Bedî’ İlimleri) Arap Edebiyatı*, 144.

⁷⁸ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsir*, 3/1077.

⁷⁹ Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, 516-518; Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me’ânî-Bedî’ İlimleri) Arap Edebiyatı*, 171; Kazvîni Celâleddîn, *et-Telhîs fî U’lûmi’l-Kur’ân*, 337.

⁸⁰ Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfi el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, thk. Abdulhafiz el-Baydun (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiye, 2019), 3/179; Neseî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/171; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsir*, 3/1077.

⁸¹ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/180; Neseî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/173;

⁸² İsmail Durmuş, “İltifat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/152-153.

53. ayette “*Ey kendi aleyhlerine haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin*” ifadesinde birinci şahıstan üçüncü şahsa bir iltifat ve dönüş vardır. لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَتِي “*Rahmetimden ümit kesmeyin*” şeklinde gelmesi gerekirken ayette iltifat sanatı yapılmıştır.⁸³

1.6.10. Secî

Sözlükte sec’ “güvercin, kumru vb. kuşların sonlarda aynı ses ögesini tekrar ederek ötmesi, dişi devenin tek düze ve uzun sesler çıkararak inlemesi, iki şeyin doğrulup düzgünleşerek birbirine denk ve benzer hale gelmesi” anlamlarına gelir.⁸⁴ Terim olarak ise; iki ya da daha fazla sözcüğün fasıla sonlarının aynı olmasına denir.⁸⁵

Secî’ye 17. 18. ve 19. ayetlerin son fasıllarını örnek olarak verebiliriz: “يَعْبَادِ فَاتَّقُونِ”, “أُولُوا الْأَلْبَابِ” ve “فَبَشِّرْ عِبَادِ”.⁸⁶

⁸³ Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsir*, 3/1078; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/348.

⁸⁴ Muhammed b. Ya’kûb Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhîd*, thk. Muhammed Nai’m Araksûsî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2005), 727; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 8/150.

⁸⁵ Kazvînî Celâleddîn, *et-Telhîs fî U’lûmi’l-Kur’ân*, 397; Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me’ânî-Bedî’ İlimleri) Arap Edebiyatı*, 447.

⁸⁶ Kazvînî Celâleddîn, *et-Telhîs fî U’lûmi’l-Kur’ân*, 397; Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me’ânî-Bedî’ İlimleri) Arap Edebiyatı*, 447.

İKİNCİ BÖLÜM

ZÜMER SÛRESİNİN TEFSİRİ

Zümer sûresi, Mekkî bir sûre olması sebebiyle bu sûrelerin ihtiva ettiği, sahip olduğu hemen hemen bütün konuların karakteristik özelliklerini barındırmaktadır. Bu konuları kısaca şöyle sıralayabiliriz: Cedelci ve tartışmacı bir yöntemle tevhit inancını muhataplarına karşı savunma, onların delillerini izale etme, tezlerine karşı antitez sunma gibi özellikleri sayabiliriz. Zümer sûresinin ana konusu tevhit, Allah Teâlâ'nın varlığının ve birliğinin delilleri, vahiy ve Kur'an-ı Kerim'dir. Zümer sûresinde Kur'an-ı Kerim'in vahiy ürünü olduğu birçok ayette vurgulanmakta, putperestlik ve şirk inancı reddedilip tevhit inancı öne sürülmekte, müjdeleme ve uyarı üslûbuyla âhîret hayatı hatırlatılmakta, cehennem ve cennet hayatı karşılıklı olarak tasvir edilmektedir. Bu arada tabiatın yoktan var edilişi ve işleyişiyle insanın psikolojik hallerine temas etmekte ve onun dinî hakikatlere yönelmesine zemin hazırlanmaktadır. Sûrede bu hususlar dünya hayatına paralel olarak karışık bir biçimde ele alınmaktadır. Zira insan hayatı her zaman bir çizgi üzerinde gitmeyip bazen ahîret hayatının mutluluğuna, bazen dünya hayatının imarı için çalışmaya, kimi zaman sevgiye, kimi zaman da korkuya ağırlık verilmesini gerektirir. Birbirine zıt gibi gözüken bu düşünceler insan psikolojisinde iç içedir.

Zümer sûresi, Kur'an-ı Kerim'in genel amaçlarını, konularını (ulûhiyet, tevhit, ahlak, ahîret ve nübüvvet) kapsayıcı bir niteliğe sahiptir. Sûreyi konu bakımından bir sınıflandırmaya tabi tutup aşağıda olduğu gibi başlıklara ayırarak tefsir etmeyi uygun gördük.

2.1. Vahiy ve İhlâs

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (۱) إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ (۲)

*“Kitab’ın indirilmesi mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah tarafından. (Ey Muhammed!) Şüphesiz biz o Kitab’ı sana hak olarak indirdik. Öyle ise sen de dini Allah’a has kılarak O’na kulluk et.”*⁸⁷

İkinci ayet, “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ” *“Biz sana bu Kur’an’ı hakk ile iç içe olarak veya hakkı ispat etmek ve açığa çıkartmak için gönderdik.”*⁸⁸ şeklinde tefsir edildiği gibi, Taberî (ö. 1033/1624), ayetteki “الْكِتَابَ” ifadesinden maksat, Kur’an, “بِالْحَقِّ” ifadesinden maksat ise;

⁸⁷ Sûredeki bütün ayet mealleri DİB Yayınları “Kur’an Meali”nden alınmıştır. ez-Zümer, 39/1-2.

⁸⁸ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/163; Ebü'l-Meâlî Muînüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed el-İcî, *Câmi’u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur’ân (Cevâmi’u’t-tibyân fî tefsîri'l-Kur’ân)*, thk. Abdulhamid hendâvî (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 2004)3/491.

adalettir, diyerek, ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: “Biz sana Kur’anı indirdik. O, hakkı ve adaleti emreder. Dini Allah’a hass kılarak Allah’a ibadet etmen de, bu hakk ve adaletten sayılır.”⁸⁹

Söz konusu ayetin irâb analizi şu şekilde yapılmıştır: “تَنْزِيلٌ” ifadesi, mübteda olarak merfu’dur, haberi ise, “مِنْ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ” cümlesidir. Aynı zamanda: “هَذَا تَنْزِيلُ الْكِتَابِ” şeklinde merfu’ olması da caizdir. Ferra (ö. 458/1066), bu şekilde olabileceğini söylemiştir.⁹⁰

Kisaî (ö. 189/805) ve Ferra (ö. 458/1066) “تَنْزِيلٌ” ifadesinin “تَنْزِيلٌ” şeklinde nasb üzere mefulün bih olarak gelmesini de uygun görmüşlerdir. Kisaî (ö. 189/805) bu hususta: “اتَّبِعُوا” “وَأَقْرَأُوا تَنْزِيلَ الْكِتَابِ” “Bu kitabın indirilmesine uyun ve onu okuyun” demiştir.⁹¹ Ferra da (ö. 458/1066): Bunun nasb olarak gelmesi, iğra (teşvik) babındandır diyerek, bunu Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde Yüce Allah’ın şu; (أَيُّ الزُّمَرِ) كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ; (Bunlara), Allah’ın üzerinize farz kıldığı şeylere sınımsız sarılın.⁹² ayetine benzetmiştir.”⁹³ demiştir.

Zâhir görüşe göre: Her iki ayette geçen “الْكِتَابِ” ifadesi, ilk ayette bu sûreye (Zümer), ikinci ayette ise Kur’an-ı Kerime işaret etmektedir.⁹⁴

Kur’an’ın Allah Teâlâ tarafından indirildiği hususu, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde birçok ayette de zikredilmiştir: “Şüphesiz bu Kur’an âlemlerin rabbi tarafından indirilmiştir. Onu, senin kalbine uyarıcılardan olası diye açık bir Arapça ile Rûhulemîn indirmiştir.”⁹⁵, “O, gerçekten çok değerli bir kitaptır. Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir.”⁹⁶, “Kitabın indirilmesi; Kuvvetli ve güçlü; sözlerinde, fiillerinde, kanununda ve kaderinde Hakîm olan Allah katındandır.”⁹⁷

Taberi (ö. 310/923), bu “اعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ” ifadeyi, şu şekilde tefsir etmiştir: “İbadeti yalnızca Allah’a yap, ilahlığın sadece Allah’a ait olduğunu bil ve yaptığın ibadetten herhangi

⁸⁹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Kâhire: Dâr-u Hecr, 2001) 20/154.

⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/246; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâr-u Tayyibe, 1412) 7/107.

⁹¹ Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/246; Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfi el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, thk. Abdulhafiz el-Baydun (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiye, 2019), 3/163.

⁹² en-Nisâ, 24.

⁹³ Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/246.

⁹⁴ Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâik-i Gavâmidü’t-Tenzîli ve Uyûni’l-Ekâvîli fi Vucûhi’t-Te’vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Muhammed Ali Mua’vvid (Riyad:Mektebetü’l-Ubeykân, 1998), 5/289; el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/163.

⁹⁵ eş-Şuarâ, 192-195.

⁹⁶ Fussilet, 41-42.

⁹⁷ Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme (Dâr-u Tayyibe, 1999) 7/84.

bir şeyi Allah'a ortak koşma.”⁹⁸ “مُخْلِصًا” ve “لَهُ الدِّينَ” ifadelerinde birçok görüş farklılığı bulunmaktadır. Mâverdî (ö. 450/1058), bu görüş farklılıklarını şu şekilde ifade etmektedir:

“مُخْلِصًا” ifadesi hakkında iki görüş vardır:

1. Tevhit hususunda ihlaslı, arı ve duru olmaktır.
2. Niyetini yalnızca Allah için ihlaslı ve samimi tutmaktır.

“لَهُ الدِّينَ” ifadesi hakkında da iki görüş vardır:

1. İtaat
2. İbadet.⁹⁹

Söz konusu ayetin irâb analizi şu şekilde yapılmıştır: “الدِّينَ” İfadesi, bazı kıraatlerde merfu’ olarak da okunmuştur. Beydâvî (ö. 685/1286), bu şekilde rivayet edilen kıraati şu şekilde değerlendirmektedir: “الدِّينَ” ifadesi, istinafi bir cümle olarak “فَاعْبُدْ” emrine illet konumundadır.”¹⁰⁰ Beydâvî’nin (ö. 685/1286) bu şekilde değerlendirdiği bu ayetin manası şu şekilde, “İbadet ve itaat yalnızca Allah’a ait olduğu için, (ey Muhammed) sen ibadeti samimi ve ihlâslı olarak sadece Allah’a yap” olur.

Bu ayet grubundan şu ilahî mesajlara ulaştık:

1. Kur’an-ı Kerim’in indirilmesi, güçlü ve her şeyi mukteza-yı hâle uygun bir şekilde yerine getiren Yüce Allah tarafından.
2. Hakkı ve adaleti ispat etmek ve ortaya koymak, Kur’an-ı Kerim’in indirilme sebeplerindendir.
3. İbadet ve itaati her türlü gösteriş ve riyadan arındırılmış bir şekilde yalnızca Allah’a has kılmak, Kur’an’ın inzal neticelerindendir.

2.2. Müşriklerin Bâtıl Düşünceleri ve Tevhîdin Delilleri

أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ﴿٣﴾ لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَاصْطَفَىٰ مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٤﴾

⁹⁸ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 20/154.

⁹⁹ Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve l-Uyûn* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 5/113-114.

¹⁰⁰ Beydâvî, *Envâru’ t-Tenzîl ve Esrâru’ t-Te’vîl*, 3/163; Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Ruhu’l-Maani fî Tefsiri’l-Kur’ani’l-Azim ve’s-Seb’i’l-Mesani*, thk. Ali Abdulbari Atiyye (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1994), 12/225.

“İyi bilin ki, halis din yalnız Allah’ındır. Onu bırakıp da başka dostlar edinenler, ‘Biz onlara sadece, bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz’ diyorlar. Şüphesiz Allah ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez. Eğer Allah bir çocuk edinmek isteseydi, yarattıklarından dilediğini seçerdi. O bundan uzaktır, yücedir. O bir ve her şey üzerinde mutlak otorite sahibi olan Allah’tır.”¹⁰¹

İyi bilinmelidir ki ibadet ve itaat yalnızca Yüce Allah’a aittir. Onun hiçbir ortağı yoktur. Zira yeryüzünde ve gökyüzünde bulunan bütün mahlûkat Allah’ın mülküdür. Kendilerinin yegâne ve gerçek malikleri olan Allah’a ibadetten ve itaattan başka bir ihtimalleri yoktur. Allah’ı bırakıp da başka şeyleri dostlar edinip onlara tapanlara gelince, onlar ilahları için şöyle derler: “Biz bunlara, bizi sadece Allaha yaklaştırmaları ve Allah katında bize şefaathçi olmaları için tapıyoruz.” Şüphesiz ki Allah, dünyada iken Allah’tan başkasını dostlar edinenler arasında, dünyada iken kime kulluk edeceği hususundaki ihtilafları hakkında kıyamet günü hükmünü verecektir. Allah ibadet edenleri cennete, ibadet ve itaat etmeyenleri ise cehenneme koyacaktır. Şüphesiz ki Allah, kendisi hakkında yalan uyduran ve “Allah çocuk edindi.” şeklinde iftirada bulunan ve yüce Allah’ın nimetine ve rahmetine karşı nankörlük edeni, onun rablığını inkâr edeni, İslam dinine, hakka ve Allah’ı birlemeye muvaffak kılmaz.¹⁰²

Mâverdî (ö. 450/1058), “أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ” “İyi bilin ki, halis din yalnız Allah’ındır.” ayeti hakkında da farklı olan görüşleri bize şu şekilde aktarmaktadır:

1. “الدِّينُ الْخَالِصُ” ifadesinden maksat, “شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” “Halis din, Allah’tan başka ilah olmadığına yürekten şahitlik etmektir.” ifadesidir.
2. Bundan maksat, İslam dinidir.
3. Bundan maksat, içinde hiçbir riya ve gösterişin olmadığı ibadetlerdir.¹⁰³

Üçüncü ayetteki, “أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ” ifadesi hakkında Ebu Hureyre’den (r.a.) şöyle bir rivayet nakledilmiştir: Şöyleki bir adam peygamberimizin yanına gelip: “Ey Allah’ın Rasûlü! Ben bir şeyler infak ediyorum ve bir şeyler yapıyorum. Bununla hem Allah’ın rızasını kastediyorum, hem de insanların beni övmesini istiyorum.” demiş. Rasûlullah’de (s.a.s) ona: “Muhammed’in nefsi elinde olana yemin ederim ki, Yüce Allah kendisine ortak koşulmuş

¹⁰¹ ez-Zümer, 39/3-4.

¹⁰² Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 20/156-157.

¹⁰³ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, 5/113-14.

hiçbir şeyi kabul etmez.” şeklinde cevap vermiş. Daha sonra Rasûlullah (s.a.s) Yüce Allah’ın: “أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ”¹⁰⁴ ayetini okudu.

Müfessirler, “وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ” “Onu bırakıp da başka dostlar edinenler” cümlesinde dostlardan maksat, putlar,¹⁰⁵ melekler, Meryem oğlu İsa (a.s) ve Hz. Üzeyir olduğu kanaatindedirler. Mücahid’in bu ayet hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: “Kureyş müşriklerinin, taptıkları putları için söyledikleri bu sözlerini, onlardan önceki müşrikler, meleklerle, Meryem oğlu İsa’ya ve Hz. Üzeyir’e söylemişlerdi.”¹⁰⁶

Üçüncü ayetteki, “وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ” ifadesi mübteda olup haberi mahzûf olan “قَالُوا” ifadesidir. Ayetin takdiri ise şu şekildedir: “قَالُوا مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى” yani onlar derler ki: “Biz onlara sadece, bizi Allah’a iyice yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.” Söz konusu ayetin bu şekilde okunuşu, aynı zamanda İbn Mesud, İbn Abbas (r.a) ve Mücahid’in kıraatidir.¹⁰⁷

Müfessirler, “زُلْفَى” ifadesini şefaât, yakınlık ve konum olarak yorumlayıp mastar (meful-u mutlak) olduğunu beyan etmişlerdir.¹⁰⁸ Bu konuda Katade’den şöyle bir rivayet nakledilmektedir: “Müşriklere Rabbiniz ve yaratıcınız kimdir? Yeri gökleri ve kim yaratmıştır? Gökten yağmuru indiren kimdir?” diye sorulduğunda, Allah diyorlardı. Bunun akabinde onlara: “Peki putlara niçin ibadet ediyorsunuz, bunun anlamı nedir?” sorulduğunda ise: “Bizi Allah’a yakınlılaştırırsınlar ve O’nun yanında bize şefaât etsinler diye” şeklinde cevap veriyorlardı.”¹⁰⁹

Anlaşıyor ki müşrikler Allah’ın mevcudiyetini inkâr etmeyip onun rızasına nail olmak için birtakım araçlara tapıyorlardı. Ayetteki “Bizi Allah’a yakınlılaştırırsınlar” ifadesinden maksat, dünyadaki yakınlık, mevki ve konumdur. Ahiretteki yakınlık ve konum değildir. Çünkü müşrikler tekrardan dirilişi inkâr ediyorlardı.¹¹⁰

Araplar ölümden sonra ruhun baki kaldığına inanırlar. İnsan ölüp bedeni çürüdüğünde kemikleri, beyin kanı, ya da ruhu, kuşa dönüşür. Buna “Hamme” ya da “Sada” denir. Bu şekilde ruh gökle yer arasında yaşar. Araplar ölümden sonraki dirilişi inkâr etmişler bununla beraber

¹⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmiu ‘li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/246.

¹⁰⁵ Begavî, *Me ‘âlimü’t-tenzîl*, 7/107; Kurtubî, *el-Câmiu ‘li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/247.

¹⁰⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/157; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, 5/113-14; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/163;

¹⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmiu ‘li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/247.

¹⁰⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 7/85; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, 5/113-14.

¹⁰⁹ Begavî, *Me ‘âlimü’t-tenzîl*, 7/107; Kurtubî, *el-Câmiu ‘li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/247.

¹¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 7/85.

ruhun yok olmadığına inanmışlardır. Ve ruhun hava ya da kuşa benzer bir varlığa dönüştüğüne inanmışlardır.¹¹¹

Arap müşriklerin âhirete inanmadıklarını Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ele aldığımızda ise, Allah Teâl Duhân suresinde onlardan şöyle söz etmektedir: “*Bunlar (müşrikler) diyorlar ki: ‘İlk ölümümüzden başka bir ölüm yoktur. Biz diriltilecek değiliz.*”¹¹²

Ayetin devamındaki, “*إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ*” “*Şüphesiz Allah ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir.*” ifadesi şu şekilde tefsir edilmiştir: Allah, hak yolunda olanları(Hz. İsa ve melekler) cennetine, batıl yolunda olanları ise cehennemine koymak suretiyle dinde ayrılık ve gayrılık ettikleri meselelerde hükmünü verecektir.¹¹³ Söz konusu ayeti Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde değerlendirdiğimizde şu ayet gayet açıktır: “*O gün, onların hepsini topladıktan sonra meleklerle: Bunlar mıydı, size tapmakta olanlar? der. Melekler: ‘Tenzih ederiz seni, bizim dostumuz onlar değil sensin.’ Hayır, onlar cinlere tapıyorlardı ve çoğu da onlara imân etmişlerdi, derler.*”¹¹⁴

San'ânî (ö. 1182/1768), “*إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ*” ifadesi hakkında şu tefsiri yapmıştır: Aralarındaki ihtilaf, tevhid ve şirk hakkındadır. Allah'ın bu konudaki hükmü ise, kendisini birleyenleri cennete, O'na ortak koşanları ise cehenneme koymasıdır. San'ânî bu açıklamayı yaptıktan sonra Allah'ın hükmüyle ilgili bu görüşünü, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle ilişkilendirmektedir:¹¹⁵

فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأَعَذَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٥٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَجِبُ الظَّالِمِينَ ﴿٥٧﴾

“*Sonra dönüşünüz yalnızca banadır. Ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim: İnkâr edenlere gelince, onlara dünyada da, ahirette de şiddetli bir şekilde azab edeceğim. Onların hiç yardımcıları da olmayacaktır. İman edip salih ameller işleyenlere gelince, Allah onların mükâfatlarını tastamam verecektir. Allah zalimleri sevmez.*”¹¹⁶

فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ “*Bir grup cennette, bir grup ise cehennemdedir.*”¹¹⁷

¹¹¹ Yusuf Topyay, *Kutsal Kitap'ta ve Kur'an'ı Kerim'de Nefs ve Ruh Sözcüklerinin Artsüremlili(Diachronic) Semantik İncelemesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora, 2016), 201.

¹¹² ed-Duhân, 34-35.

¹¹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/287; el-Beydâvî, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl*, 37/164.

¹¹⁴ Sebe', 40-41.

¹¹⁵ Hâmid b. Merzûk el-Himyânî el-Muteyrî, *Mefâtihu'r-ridvân fî tefsîri'z-zikri bi'l-âsâri ve'l-Kur'ân li'l-imâm Muhammed b. İsmâil es-San'ânî* (Medine: Medine İslam Üniversitesi, Kur'an-ı Kerim Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1429), 130.

¹¹⁶ Âl-i İmrân, 3/56-57.

¹¹⁷ eş-Şûrâ, 42/7.

“يَبَيِّنُهُمْ” ifadesinden maksat, kâfirler ve mukabili olan Müslümanlardır.¹¹⁸ Bir görüşe göre de “يَبَيِّنُهُمْ” ifadesinden “Allah, bâtil ilahlara tapanlarla onların taptıkları arasında hükmünü verecektir.” kastedilmiştir. Çünkü o bâtil ilahlara tapanlar, taptıklarının şefaatinı umuyorlar. Taptıkları şeyler ise onlara şfaat yerine lanet edecekler.¹¹⁹

Ayetin devamına dönecek olursak, “إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ” “Şüphesiz Allah yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez” Allah Teâlâ kendi ezeli ilminde küfrü seçeceğini bildiği kişilere hidayeti nasip etmez. Onu hidayete muvaffak kılmaz. Küfrü seçtiğinde ona yardım etmez, onu yalnız bırakır. “كَاذِبٌ” ifadesinden, müşriklerin, Allah Teâlâ ile birlikte ilahlar edindikleri kimseler hakkında: “Bunlar Allah’ın kızlarıdır” demeleri kastedilmektedir.¹²⁰

Dördüncü ayet, “لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَاصْطَفَىٰ مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ” “Eğer Allah bir çocuk edinmek isteseydi, yarattıklarından dilediğini seçerdi. O bundan uzaktır, yücedir. O bir ve her şey üzerinde mutlak otorite sahibi olan Allah’tır.” müfessirler tarafından sü şekilde tefsir edilmiştir:

Eğer Allah çocuk edinmek isteseydi, mahlûkatından dilediği şeyi seçip evlat edinirdi. Hâlbuki bu Allah için muhaldir ve Allah Teâlâ böyle bir şeyden münezzehtir. Her şey onun mülküdür, o halde nasıl onun evladı olabilir ki? O, yetkisinde ve saltanatında birdir, ondan başka ilah yoktur. O, kudretiyle bütün mahlûkatını kahredecek güce sahiptir. Her şey ona boyun eğmektedir ve onun gazabı karşısında titremektedir.¹²¹

San‘ânî, Allah’ın çocuk edinmemesi hususunu, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle ilişkilendirmektedir:¹²²

“إِنَّ كُلَّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِيَ الرَّحْمَنِ عَبْدًا” “Göklerdeki ve yerdeki herkes Rahman’a kul olarak gelecektir.”¹²³

“Eğer Allah bir çocuk edinmek isteseydi” ifadesiyle sadece müşriklerin iddia ve zanlarında bilgisiz oldukları kastedilmiştir, yani farz-ı muhal kabilindendir. Nitekim Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde bu ayeti değerlendirdiğimizde: “Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, elbette onu kendi katımızdan edinirdik. Fakat asla edinmedik.”¹²⁴ ; “De ki: ‘Eğer Rahmân’ın

¹¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/287; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 37/164; Ebü’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl* (Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 2004) 3/153.

¹¹⁹ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 37/164.

¹²⁰ Kurtubî, *el-Câmiu ‘li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/247; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/154.

¹²¹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 20/159; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 7/85.

¹²² Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fî tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San‘ânî*, 131.

¹²³ Meryem, 19/93.

¹²⁴ el-Enbiyâ, 17.

çocuğu olsaydı, kulluk edenlerin ilki ben olurdum.”¹²⁵ durum böyledir ve hepsi de bu koşul kabilindendir. Konuşan kişi, muhal ve imkânsız olan bir şeyi şarta bağlaması caizdir.¹²⁶

Bu ayet grubundan şu ilahî mesajlara varabiliriz:

1. Müşrikler Yüce Allah’ın varlığını inkâr etmeyip onun rızasına nail olmak için birtakım araçlara tapıyorlardı.

2. Müşriklerin ayetteki, “Bizi Allah’a yakınlaştırsınlar” ifadesinden maksat, dünyadaki yakınlık, mevki ve konumdur. Ahiretteki konum ve yakınlık değildir. Çünkü müşrikler tekrardan dirilişi inkâr ediyorlardı.

3. Yüce Allah, kendisi hakkında, “Allah çocuk edindi, kızlar edindi.” şeklinde iftira atan yalancı ve nankör insanları, ezeli olan ilmiyle bunların hidayeti tercih etmeyeceklerini bildiği için, onları iman ve İslam ile müşerref kılmaz.

4. Eğer Allah çocuk edinmek isteseydi, müşriklerin iddia ettikleri gibi erkek veya kız çocuklarını evlat edinmezdi. Farz-ı muhal, şayet Allah çocuk edinmek isteseydi, mahlûkatından dilediği şeyi seçip evlat edinirdi. Hâlbuki bu Allah için muhaldır ve Allah Teâlâ böyle bir şeyden münezzehtir; çünkü her şey O’nun mülküdür.

2.3. Tabiatın Yaratılışı ve İşleyiş Şekli

خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ۖ أَلَا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ (٥)

“Gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yaratmıştır. Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine örtüyor. Güneşi ve ayı da koyduğu kanunlara boyun eğdirmiştir. Bunların her biri belli bir zamana kadar akıp gitmektedir. İyi bilin ki, o mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”¹²⁷

Dört ve beşinci ayetlerin arasındaki ilişkiye baktığımızda dördüncü ayet, Allah Teâlâ’nın, kendisinin tek, her şeye kadir ve galip, yani gücünün ve kudretinin mükemmel ve zirvede oluşu ile çocuk edinmiş olmaktan kendisinin münezzeh olduğuna delil getirmektedir. Bunun peşinden, kudretinin tam ve mükemmel; kendisinin de her şeyden müstağni oluşuna işaret edecek delilleri zikretmiştir. Bir de, Allah Teâlâ, o taptıkları şeylerin, ilah kabul

¹²⁵ ez-Zuhruf, 81.

¹²⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü l-‘Kur’âni l-‘azîm*, 7/85.

¹²⁷ ez-Zümer, 39/5.

ettiklerinden dolayı onları kınamış, bunun akabinde, uluhiyyetinin tahakkuk edeceği vasıfları saymıştır.¹²⁸

Allah Teâlâ'nın: *يُكَوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ* ayeti hakkında Dahhak (ö. 105/723) şöyle demiştir: “Yani O, bunu (gece) diğerinin (gündüz), ötekisini de bunun üzerine atar.” Bu da “التَّكْوِيرُ” (dolamak) ifadesinin sözlükteki anlamına göre yapılmış bir yorumdur. Bu kelime bir şeyin, bir tarafını diğer tarafın üzerine atmak demektir. Mesela: “Eşyanın bir tarafını, diğer tarafın üzerine bıraktı anlamında “كَوَّرَ الْمَتَاعَ” denilir. Sarığı doladı anlamında da “كَوَّرَ الْعِمَامَةَ” ifadesi kullanılmaktadır.¹²⁹

İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) (r.a) bu ayet hakkında şöyle bir rivayet nakledilmiştir: *يُحْمَلُ أَحَدُهُمَا عَلَى الْآخَرِ* cümlesindeki “الحملُ” ifadesi, “artmak” ve “katmak” olarak tefsir edilmiştir. O halde bu ifadenin manası şöyle olur: Gecedeki eksilen bölüm gündüze katılır, gündüzden eksilen bölüm de geceye katılır. Müfessirlerin geneli, söz konusu ayeti Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde Yüce Allah'ın şu: *يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ* “Allah geceyi gündüzün içine ve gündüzü de gecenin içine sokuyor.”¹³⁰ ayetiyle tefsir etmişlerdir.¹³¹

Bu ayet hakkında Katâde'den (ö. 117/735) şöyle bir açıklama da yapılmıştır: “Gecenin gündüze dolanması: Gecenin gündüzü karartması ve nihayetinde ışığını yok etmesi, gündüzün de geceyi örtmesi ve nihayetinde onun karanlığını gidermesi, demektir.” Katade, bu ayeti Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde el-A'râf sûresindeki: *يُعْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا* “O, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katandır.”¹³² ayetle tefsir ederek, her iki ayetin de aynı anlamda olduğunu ifade etmiştir.¹³³

Zemahşerî (ö. 538/1144), söz konusu ayeti, belagât açısından ele alıp burda bir “istiare-i temsiliyye”nin var olduğuna işaret ederek, mananın şöyle olacağını söylemiştir: “Gece gündüzün, gündüz de gecenin üzerine peşi sıra dolanmasıdır ki bu durum sarığın kıvrımlarının peş peşe dolanmasına benzetilmiştir.”¹³⁴

Râzî (ö. 606/1210) de bu ayeti şu şekilde yorumlamaktadır: “Gece ve gündüzün durumlarının değişmesi ki bu husus burada, *يُكَوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ* “Geceyi

¹²⁸ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistân er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 26/243.

¹²⁹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 5/115; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/248.

¹³⁰ Fâtır, 13.

¹³¹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 5/114; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 7/108; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/248; Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseyinî el-Âlûsî, *Ruhu'l-Maani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesani*, thk. Ali Abdulbari Atiyye (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994) 12/229.

¹³² el-A'râf, 54.

¹³³ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 5/115; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/249;

¹³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/289; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/164; Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/154.

gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine örtüyor.” buyruğunda kastedilmiş olandır. Çünkü karanlık ve aydınlık, her gün birbirine galip gelen heybetli iki ordudurlar. Bu durum, bu ikisinin mağlup ve makhur olduğuna ve bunların, Kâhir ve Gâlip olan birinin yönetim ve hâkimiyeti altında olduklarına delâlet eder. İşte bu Gâlip ve kâhir olan, Allah Teâlâ’dır. Ayetteki ‘النَّكْوِرُ’ ifadesinden ‘bunların her birinde, diğerinden azaldığı kadarıyla bir artışın oluşması’ anlamı kastedilmiştir.”¹³⁵

Müfessirler söz konusu ayeti, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle, يُعْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ “Allah geceyi gündüzün içine ve “Geceyi gündüze bürür”¹³⁶ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ “Allah geceyi gündüzün içine ve gündüzü de gecenin içine sokuyor.”¹³⁷ ve “O, öğüt almak isteyen ve çok şükredici olmayı dileyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getirendir.”¹³⁸ tefsir etmiştir.¹³⁹

Seyyid Kutub (ö. 1966), bu ayeti meşhur eseri “*Fî Zılâli’l-Kur’ân*”da şu şekilde yorumlamaktadır: “Yerin ve göklerin çarkına, gece ve gündüz hallerine, ay ve güneşin kontrol altına alınışına dikkat çeken bu ayet, insanın vicdanına, fitratına; kendisine ne bir ortak ve ne de bir evlat yakışmayan ulûhiyyet gerçeğini aşlamaktadır. Bunları yaratan ve onları yoktan var eden Allah Teâlâ, evlada ihtiyaç duymaz. Allah’la birlikte bir ortak da söz konusu olamaz.”¹⁴⁰

“Allah Teâlâ’nın bir ve tek olmasıyla alakalı deliller ise, yerin ve göklerin ve bu evrenin yaratılışında izlenen metottan açıkça gözlenmektedir. Aslında insanların bugüne kadar kâinatta keşfettikleri şeyler birliğin (tevhit) delilleri için yeterlidir. Bu keşiflerin neticesinde, insanların bildiği kâinatın tümü, yapıları aynı olan atomlardan oluşmuştur. Bu atomların tamamı de aynı karaktere, aynı özelliğe sahip olan ışıklardan oluşmaktadır. Yine bu keşifler neticesinde, bütün atomların ve bunlardan oluşan bütün kütlelerin sürekli bir hareket içinde oldukları ortaya çıkmıştır. Bu hususta, üzerinde yaşadığımız gezegenlerin merkezi olan dünya ile diğer gezegenler arasında hiçbir fark yoktur. Her şeyi kapsayan ve kuşatan bu hareket, değişmeyen bir yasadır. Kocaman yıldızlarda da küçücük atomda da bu hareket değişmemektedir.”¹⁴¹

Son dönem müfessirlerinden Seyyid Kutub (ö. 1966), Muhammed Tahir İbn Âşûr (ö.1970), Sa’îd Havvâ (ö.1989), Muhammed Muteevellî Şa’râvî (ö.1998) ve Vehbe Zuhaylî (ö. 2015), diğer müfessirlerden farklı olarak يُكْوِرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكْوِرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ “Allah geceyi

¹³⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 24/244.

¹³⁶ el-Enfâl, 54.

¹³⁷ Fâtır, 13.

¹³⁸ el-Furkân, 62.

¹³⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 24/244; Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *Meâricü’t-Tefekkür ve Dekâikü’t-Tedebbür* (Dınişk: Daru’l-Kalem, 2014), 12/158.

¹⁴⁰ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 5/3038.

¹⁴¹ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 5/3038.

gündüzün içine ve gündüzü de gecenin içine sokuyor.” ifadesinin, dünyanın yuvarlak ve küre şeklinde olduğuna delalet ettiğini ifade etmişlerdir.¹⁴² Bu ayette Zemahşerî’nin de (ö. 538/1144) beyan ettiği gibi mecazî: İstiâ’ re-i temsiliyye bir anlatım vardır. Şöyle ki: “الْأَرْضُ” ifadesi, başa; “يَكْوُرُ اللَّيْلُ عَلَى النَّهَارِ” ifadesi de bir beze benzetilmiştir. Bir bez nasıl ki başın etrafında art arda dolandığında altındaki bezi örtüyor ve bürüyorsa, aynı şekilde yeryüzü “الْأَرْضُ” döndükçe; gece, gündüzün bir kısmını, gündüz de, gecenin bir kısmını örtüyor ve bürüyor.¹⁴³ Bu da, yakın zamanda bilimin gün yüzüne çıkarttığı, Kur’an’ın kevnî mucizelerinden biri olan dünyanın yuvarlak oluşuna işarettir.¹⁴⁴

Seyyid Kutub (ö. 1966), bu hususta da sözlerine şu şekilde devam etmektedir: “يَكْوُرُ اللَّيْلُ عَلَى النَّهَارِ وَيَكْوُرُ النَّهَارُ عَلَى اللَّيْلِ” ifadesi hayret vericidir. Bu ifadeye dikkat edenler, son zamanlarda gün yüzüne çıkan, dünyanın yuvarlaklığına ilişkin görüşü kabul etmeye zorlamaktadır. Ben, bu “*Fî Zılâli’l-Kur’ân*” eserimde insanların keşfedip ortaya çıkarttıkları, ileri sürdükleri kuram ve nazariyelerle Kur’an-ı Kerim’i açıklamamaya mümkün merteye özen gösteriyorum. Zira insanların ileri sürdükleri kuram ve nazariyeler doğru da olabilir, yanlış da. Bunların bugün ispatı, yarın da çürütülmesi imkân dâhilindedir. Kur’an ise evrensel olduğu için hiçbir zaman değişmeyen bir gerçektir. Doğruluğunun belgesini kendi içinde taşımaktadır. Zayıf ve basit insanların keşfedip ortaya çıkarttıkları şeylerin Kur’an’a uygun olması veya aykırı olması O’nun bu gerçekliğini değiştiremez.”¹⁴⁵

“Gerçekten ben bu hususa çok özen göstermeme rağmen Kur’an’ın bu ifadesi beni dünyanın yuvarlaklığı konusuna meyletmeye mecbur etmiştir. Bu ifade, yeryüzünde bulunan somut bir gerçeği canlandırmaktadır: Yuvarlak olan dünya kendi ekseni etrafında dönmekte ve güneşe bakan yüzü devamlı değişmektedir. Dünyanın güneşe bakan tarafı devamlı ışık kaplamakta ve orası gündüz olmaktadır. Yalnız, dünya döndüğünden dolayı gündüz olan bu bölüm devamlı yerinde kalmamaktadır. Dünya döndükçe, gece, gündüz olan yerleri örtmeye ve bürümeye başlar. Dünyanın yüzeyi yuvarlak olduğundan dolayı onun üzerindeki gündüz, gecenin üzerine yuvarlak bir aydınlık halinde dönüşür. İşte bu şekildeki hareket hiç durmadan malum olan o gün gelinceye kadar devam eder. “*Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine örtüyor.*” Bu ifade, hareketin durumunu ve şeklini belirlemekte, konumunu sınırlandırmakta, dünyanın yapısını ve hareketinin nev’ini belirlemektedir. Dünyanın kürevî

¹⁴² Sa’îd Havvâ, *el-Esâs fî t-tefsîr* (Kâhire: Dâru’s-Selâm, 1985), 9/4856; Seyyid b. Kutb, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 5/3038; Muhammed et-Tahir İbn Âşûr, *et-Tahrir ve t-Tenvîr* (Tunus: Dâru’t-Tunûsiyye, 1984), 23/328-329; Muhammed Muteevellî eş-Şa’râvî, *Tefsîru’s-Şa’râvî (Hevatirî Havle’l-Qur’ani’l-Kerim)* (Kâhire: Ahbâru’l-Yevm, 1991), 21/13032; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr fî l-‘akîdeti ve’s-şerî’ati ve’l-menhec* (Dımişk: Dâru’l-Fikr, 2009), 12/271.

¹⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/289.

¹⁴⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrir ve t-Tenvîr*, 23/328-329; Şa’râvî, *Tefsîru’s-Şa’râvî*, 21/13032.

¹⁴⁵ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 5/3038.

oluşu ve kendi etrafında dönüşü ile ilgili kuram ve nazari, Kur'an'daki bu ifadeyi, bu kuram ve nazariyeyi kabul etmeyen diğer açıklamalardan daha iyi ve sağlıklı biçimde açıklamaktadır.”¹⁴⁶

Ayetin devamına dönecek olursak, “وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ”
“Güneşi ve ayı kullarının menfaatine doğup batmak suretiyle boyun eğdirmiştir. Bunların her biri belli bir zamana kadar kendi yörüngesinde kıyamet gününe kadar¹⁴⁷ akıp gitmektedir. İşte o vakit sema çatlayacak ve yıldızlar darmadağın olacaktır.”¹⁴⁸

“الْأَجَلُ الْمُسَمًّى” ifadesinin, ay ve güneşin doğuş ve batışları için düzenlenmiş konak yerlerine gidişlerinin son bulacağı zaman olduğu da söylenmiştir.¹⁴⁹ Kelbî (ö. 146/763) bu hususu: “Her ikisi de en uzak konaklarına doğru giderler, daha sonra tekrar en yakın oldukları konak yerlerine geri dönerler ve bunun sınırını aşmazlar” şeklinde ifade etmiştir.¹⁵⁰

“الْعَزِيزُ” ifadesi, Allah mümkün olan her şeye kadir ve galiptir anlamındadır.¹⁵¹ “الْغَفَّارُ” ifadesi ise, Allah ceza vermekte ve bu sanat harikası olan tasarruflardaki rahmet ve menfaati kaldırmakta acele etmez anlamındadır.¹⁵²

Bu ayet grubundan şu ilahî mesajlara varabiliriz:

1. Yer ve gök bir amaca binaen hak ve hikmet ile yaratılmıştır. Boş, bâtıl ve amaçsız yaratılmamıştır.

2. “Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine örtüyor.”¹⁵³ ayeti, yakın zamanda bilimin gün yüzüne çıkarttığı, Kur'an'ın kevnî mucizelerinden biri olan dünyanın yuvarlak oluşuna işarettir.

3. Yüce Allah, güneş ve ayı insanların faydası için doğup batmak suretiyle boyun eğdirmiştir. Bunların her biri belli bir zamana kadar kendi yörüngesinde kıyamet gününe kadar akıp gitmektedir.

2.4. Nefs-i Vahide ve İnsanın Yaratılışı

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَانزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَى تُصْرَفُونَ ﴿٦﴾

¹⁴⁶ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5/3038.

¹⁴⁷ Neseî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/154.

¹⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/249.

¹⁴⁹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/164.

¹⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/249.

¹⁵¹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/164.

¹⁵² Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/164.

¹⁵³ ez-Zümer, 39/5.

“O, sizi bir tek nefisten yarattı. Sonra ondan eşini var etti. Sizin için hayvanlardan (erkek ve dişi olarak) sekiz eş yarattı. Sizi annelerinizin karnında bir yaratılıştan öbürüne geçirerek üç (kat) karanlık içinde oluşturuyor. İşte Rabbiniz olan Allah budur. Mülk (mutlak hâkimiyet) yalnız onundur. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O halde nasıl oluyor da haktan döndürülüyorsunuz?”¹⁵⁴

İlk dönem müfessirlerin geneli ayetteki “نَفْسٍ وَاحِدَةٍ” ifadesinin Hz. Âdem, “زَوْجَهَا” ifadesinin ise eşi Hz. Havvâ olduğunu söylemişlerdir.¹⁵⁵ Ayetin verdiği mesaj, her ne kadar cinsleriniz, sınıflarınız, dilleriniz ve renkleriniz farklı olsa da, aslında siz tek nefisten ve onun eşinden yaratıldınız mesajıdır.¹⁵⁶

Hz. Havva, insanlar yaratılmadan önce yaratıldığı halde, nasıl olur da Allah, “O, sizi bir kişiden yarattı. Sonra ondan da, eşini yarattı” diyebilmiştir? diye sorulursa, âlimler bu soruya, üç şekilde cevap vermişlerdir:

1. “Yüce Allah Âdem’i (a.s) yarattı, sonra sağ eliyle sırtını sıvazlayıp ondan bir zürriyet çıkardı ve ‘Ben bunları cennet için yarattım; bunlar cennetliklere özgü ameller işleyecek’ buyurdu. Sonra Âdem’in (a.s) sırtını bir kez daha sıvazlayıp ondan bir zürriyet çıkardı, ‘Ben bunları cehennem için yarattım; bunlar da cehennemliklere özgü ameller işleyecek’ buyurdu. Bu sırada biri kalkıp, ‘Peki o amelin faydası nedir?’ diye sorunca, Allah Resulü (s.a.s) şöyle cevap verdi: “Allah bir kulu cennetlik olsun diye yaratınca onun cennetliklere özgü ameller işlemesini ister. Böylece o kul cennet ehline yaraşır bir amelle ölür ve Allah tarafından cennetle mükâfatlandırılır. Allah bir kulu da cehennemlik olsun diye yaratınca onun cehennemliklere özgü ameller işlemesini ister. Böylece o kul cehennem ehline yaraşır bir amelle ölür ve Allah da onu cehennemle cezalandırır.”¹⁵⁷

2. İnsanların zerrecikler halinde Hz. Âdem’in (a.s) sırtından çıktığını kabul ettiğimiz takdirde, bu ayetin takdiri: “خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ خُلِقْتُ وَحْدَهَا، ثُمَّ جُعِلَ مِنْهَا زَوْجُهُ” “Sizi yalnız ve tek başına yaratılmış bir nefisten; sonra da o nefisten onun eşini yarattı.” şeklinde de olabilir.¹⁵⁸

3. “ثُمَّ” ifadesi, iki hâdiseden birinin diğerinden sonra olduğunu açıklamak için kullanıldığı gibi, iki kelâmdan birinin diğerinden sonra söylendiğini açıklamak için de gelebilir. Bu, meselâ bir kimsenin, “Bugün de yaptığın şey bana ulaştı. Sonra senin dün yaptığın şey ise,

¹⁵⁴ ez-Zümer, 39/6.

¹⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/249; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/164; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl* 3/154.

¹⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 7/86.

¹⁵⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/161-162; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/244; Âlûsî, *Ruhu’l-Maani*, 12/230-231; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/289-290; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/164.

¹⁵⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/161-162; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/244; Âlûsî, *Ruhu’l-Maani*, 12/230-231; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/289-290; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/164.

çok enteresandı.” demesi gibidir. Yine birisi, “Ben sana bu gün bir şeyler verdim. Sonra sana dün verdiğim o şey ise, daha iyidir.” diyebilir.¹⁵⁹

Zemahşerî (ö. 538/1144), bu konuyla alakalı daha farklı bir noktaya temas ederek şunları söylemiştir: “Şayet ‘Sonra eşini de ondan(Âdem) meydana getirdi’ ifadesinin ve sonralık anlamına gelen “ثُمَّ” ifadesinin açıklaması nedir?” diye sorarsan, şöyle cevap veririm: Bu iki husus -yani addedilmeyecek çoğunluktaki insanı Âdem’in (a.s) türünden var etmesi, Hz. Havva’yı da onun en küçük ege kemiğinden meydana getirmesi- Yüce Allah’ın birliğine ve kudretine delil olarak getirdiği ayetlerdendir. Ancak Allah bunlardan birini -yani hesap edilmeyecek çoğunluktaki insanı Hz. Âdem’in (a.s) türünden var etmesi- devam edegelen bir âdet yapmış, diğeri ise devam etmemiş ve Hz. Havva’dan hariç hiçbir kadın erkeğin ege kemiğinden halk edilmemiştir. Bu da onu daha etkin ve dinleyenin kulağında daha şaşırtıcı bir ayet kılmıştır. Bundan dolayı, bu cümlelerin birinci ayete (sonra anlamındaki) “ثُمَّ” ifadesi ile atfı meziyet ve fazilet olarak ikinci ayetin birinci ayetten daha etkin ve farklı bir ayet olduğunu beyan etmek içindir. Bu nedenle, söz konusu “ثُمَّ” ifadesinin ‘sonralık’ zamansal bakımdan değil, mevki ve hal bakımındandır.”¹⁶⁰

Beydâvî (ö. 685/1286) de söz konusu ayette söz edilen “insanın yaratılışı” konusunun, Allah’ın vahdetine ve varlığına işaret ettiğini söyleyerek, şu yorumda bulunmuştur: “Söz konusu ayet, Yüce Allah’ın süflî âlemde var ettiği şeylerle, birliğine ve varlığına başka bir delil getirmektedir. Varlığına ve birliğine delil olarak evvela insandan başlanmıştır. Çünkü insan, yüce Allah’a delil olan şeyler içerisinde en yakın ve en hayret verici delildir.”¹⁶¹

Ayetteki “نَفْسٍ وَاحِدَةٍ” ifadesinin Hz. Âdem (a.s), “زَوْجَهَا” ifadesinin de Hz. Havva olduğu açık bir şekilde anlaşılmıyorsa da Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde bu konuyu ele alıp diğer rivayetlere baktığımızda, bu ifadelerin açık bir şekilde Hz. Âdem (a.s) ve Hz. Havva’ya işaret ettiği görülmektedir.

Şimdi bu ayetlerin bir kısmını burada zikrelelim:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ
الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına

¹⁵⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/161-162; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 26/244; Âlûsî, *Ruhu’l-Maani*, 12/230-231; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/289-290; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/164.

¹⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/289-290; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/164-165.

¹⁶¹ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/164.

birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah üzerinizde bir gözetleyicidir.”¹⁶²

وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾

“O, sizi bir tek candan yaratandır. Sizin bir karar kılma yeriniz, bir de emanet bırakılma yeriniz var. Biz anlayan bir toplum için ayetleri ayrı ayrı açıklamışızdır.”¹⁶³

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّيْهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَّنْكَوْنَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿١٨٩﴾

“Allah sizi bir tek nefisten yaratan ve kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir. (İnsan) eşiyle birleşince eşi hafif bir yük yüklenir (gebe kalır) ve (bir müddet) onu taşır. Gebeliği ağırlaşınca her ikisi de Rableri Allah'a, ‘Eğer bize iyi ve sağlıklı bir çocuk verirken, elbette şükredenlerden olacağız’ diye dua ederler.”^{164 165}

Hz. Havva'nın Hz. Âdem'dan (a.s) yaratıldığına dair bir takım rivayetler mevcuttur:

Peygamberimiz (s.a.s) bir hadislerinde şöyle buyurmaktadır: “Kadınlar hakkında iyi davranmayı tavsiye edin; çünkü kadın eğri kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri kısmı baş tarafıdır. Onu doğrultmaya çalışırsan kırarsın, mevcut hali üzere bırakırsan ondan istifade edersin”¹⁶⁶

Yine başka bir rivayette Peygamberimiz (s.a.s) şöyle buyumuştur:

“Allah Âdem'i (a.s) yaratınca onu bir süre uyuttu. Sonra onun sol kaburga kemiklerinin birinden Havvâ'yı yarattı. Âdem (a.s) uyandığında Havvâ'yı gördü, ona meyledip ünsiyet kurdu. Çünkü Havvâ, Âdem'in (a.s) bedeninin bir parçasından yaratılmıştı.”¹⁶⁷

Son dönem müfessirleri de bu konuda farklı yorumlar yapmışlardır. Bunlardan bir kısmını burada zikredeceğiz: Hem kadının hem de erkeğin aynı insanlık özünden veya kadının erkekle aynı cinsten yaratıldığı fikrini savunanlar vardır.¹⁶⁸ Bir kısmı ise, ayetteki “مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ”

¹⁶² Nisa 4/1.

¹⁶³ En'am 6/98.

¹⁶⁴ A'raf 7/189.

¹⁶⁵ Hâmid, *Mefâtihu'r-ridvân fî tefsîri'z-zikri bi'l-âsârî ve'l-Kur'ân li'l-imâm Muhammed b. İsmâil es-San'ânî*, 132-133; Muhammed el-Emin b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî eş-Şinkîfî, *Eḍvâ'u'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* (Riyad: Dâru Alemlî'l-Fevâid, 2005), 7/49.

¹⁶⁶ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, nşr. Muhibbuddin Habîb, (Kahire: Dâru'r-reyyân li't-türâs, 1986), “Enbiyâ” 1, “Nikah” 80; Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîhu Müslim* (Kahire: Dâru ihyâi kütübî'l-Arabî, 1955), “Radâ” 18.

¹⁶⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 6/339-342; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, 1/448; Habenneke el-Meydânî, *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür*, 12/161.

¹⁶⁸ Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an* (Beyrut: Muessesetu'l-c'lemî, 1997), 17/238; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013). 5/19-24.

ifadesinden maksat, insanın biyolojik yaratılışının ilk halkasını oluşturan, ilk yaratılan hücre olabileceği fikrindedir. Allah her canlıyı halk etmek üzere çeşitli ve farklı hücreler yaratmış olabilir. Var olan canlıların her biri, kendilerini meydana gelmesi için yaratılan ayrı ayrı ana hücrelerden, kendi köklerinden gelişerek bugünkü halini almış olabilir.¹⁶⁹

Söz konusu ayet hakkında farklı yorumumda bulunanlardan olan Mustafa Öztürk, “ مِنْ ” ifadesinin açıklamasını yaparken, bu ifadenin ilk insan olan Âdem (a.s) mânâsında yorumlamasının hatalı olduğuna dair birtakım deliller olduğunu söylemektedir.¹⁷⁰ Fakat kendisi söz konusu ifade hakkında alternatif bir açıklama da yapmamıştır.

Mehmet Okuyan ise, aynı ifade hakkındaki ana fikrini şöyle açıklar:

“Tefsirlerimizde ve kültürümüzde ‘nefs-i vahide’ tamlamasından maksadın Hz. Âdem (a.s) olduğu, zevceha ifadesiyle de onun hanımı olan Hz. Havva’nın kastedildiği görüşü Kur’an’dan delil getirilebilen bir görüş değildir.”¹⁷¹

Bunun ardından Okuyan, şu yorumda bulunmaktadır:

“Burada yer alan “نَفْسٍ وَاحِدَةٍ” ifadesi, ‘ilk can, ilk canlı, ilk cevher, ilk öz’ demektir. İnsanın cansız ilk aşama nefs-i vâhıdeh diye halden canlı hale geçtiği isimlendirilmektedir. ‘Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan Rabbinizden korkun.’ İlk insan türü işte bu ilk cevherden veya ilk candan, ilk özden yaratılmıştır. “İnsan” anlamına gelen ve nefis kelimesinin, bu ilk cevherin yine insanın potansiyel olarak bütün özelliklerini içerdiğini söyleyebiliriz. Zira genetik bilimi ve genlerle ilgili haritalar, insanda bir genetik kodlamanın olduğunu göstermektedir. İnsanın elementer yaratılış süreci ile biyolojik/embriyolojik sürenin kesiştiği aşama olan nefis-i vâhıdeh denen aşamaya dikkat çekilen ayetlerden birisi de işte bu ayettir.”¹⁷²

Ayete dönecek olursak, ayetin devamındaki “وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ” “Sizin için hayvanlardan (erkek ve dişi olarak) sekiz eş yarattı(indirdi).” ifadesini, müfessirlerin kahir ekseri,¹⁷³ Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde En‘âm sûresindeki şu ayet ile tefsir etmişlerdir:

“Yine (erkek ve dişi olarak) deveden iki, sığırdan da iki. De ki: İki erkeği mi haram kıldı, iki dişiyi mi? Yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan O, (Hayvanlardan) sekiz eşi de yaratandır: (Erkek ve dişi olarak) koyundan iki, keçiden de iki. Ey Muhammed! De ki: Allah iki erkeği mi

¹⁶⁹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), 2/188-194; Mustafa İslamoğlu, *Yaratılış ve Evrim* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017), 243-245.

¹⁷⁰ Mustafa Öztürk, *Kur’ân ve Yaratılış* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 163.

¹⁷¹ Mehmet Okuyan, *Kıssalar Ne Söyler-I Yaratılış ve Hz. Âdem* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017), 76-77.

¹⁷² Okuyan, *Kıssalar Ne Söyler-I Yaratılış ve Hz. Âdem*, 77.

¹⁷³ İbn Kesir, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 7/86; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/290; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/245; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/249; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/164; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs Tertîbu’s-Suver Hasebe’n-Nüzul* (Kâhire: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâm, 2000), 4/301.

haram kıldı, yoksa iki dişiyi mi? Yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan (yavru)ları mı? Eğer doğru söyleyenler iseniz bana bilerek haber verin. (yavru)ları mı? Yoksa Allah size bunları haram ettiğinde orada hazır mı idiniz!? İnsanları bilgisizce saptırmak için Allah'a karşı yalan uyduran kimseden daha zalim kimdir? Şüphesiz Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."¹⁷⁴ ayetinde belirtilen bu hayvanlar Allah tarafından insanlığın emrine musahhar kılınmıştır. Çünkü bu sekiz çift insanların en fazla yararlandıkları hayvanlardır.

Habenneke el-Meydânî (ö. 1978),¹⁷⁵ söz konusu ayetteki hayvanların yararını, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle açıklamaktadır:

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ ﴿٧١﴾ وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبٌ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

*“Görmediler mi ki biz onlar için, ellerimizin (kudretimizin) eseri olan hayvanlar yarattık da onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar. Biz o hayvanları kendilerine boyun eğdirdik. Onlardan bir kısmı binekleridir, bir kısmını da yerler. Onlar için bu hayvanlarda (daha pek çok) yararlar ve içecekler vardır. Hâlâ şükretmeyecekler mi?”*¹⁷⁶

Müfessirler, “وَأَنْزَلَ” ifadesinin tefsiri hususunda şu açıklamaları yapmışlardır:

a) Yüce Allah'ın hükmü, kaderi ve takdiri, gökten inmeyle nitelenmiştir. Çünkü olacak her şey Levh-i Mahfuz'da yazılı olduğu için “أَنْزَلَ” ile ifade edilmiştir.

b) Her canlı, bitki ile hayatiyetini idame ettirir. Bitkiler de ancak toprak ve su ile hayatiyetlerini idame ettirebilirler. Su da gökten iner. Netice olarak, bu hayvanlar da sanki gökten inmiş gibidir. Burada mecaz-ı mürsel: Zikru'l-müsebbeb iradetu's-sebeb yani sonuç (hayvanlar) zikredilmiş; fakat bu sonuçla (hayvanlar), hayvanların varlığına sebep olan bitki, su v.b. şeyler kastedilmiştir.

c) Allah Teâlâ bu hayvanları önce cennette yarattı, daha sonra yere indirdi.¹⁷⁷

Ayetin devamındaki “يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ” *“Sizi annelerinizin karnında bir yaratılıştan öbürüne geçirerek üç (kat) karanlık içinde oluşturuyor.”* İfadesi hakkında farklı yorumlar mevcuttur.

¹⁷⁴ el-En'âm, 6/143-144.

¹⁷⁵ Habenneke el-Meydânî, *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür*, 12/161.

¹⁷⁶ Yâsîn, 36/71-73.

¹⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/290; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 26/245; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/164; Neseî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/154; Hâmid, *Mefâtihu'r-ridvân fî tefsîri'z-zikri bi'l-âsâri ve'l-Kur'ân li'l-imâm Muhammed b. İsmâil es-San'ânî*, 133.

Müfessirlerin kahir ekseri, خَلَقًا مِّنْ بَعْدِ خَلْقٍ “Bir yaratılıştan öbürüne geçirmek suretiyle.” ifadesini, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde Mü’minûn sûresinde yaratılış aşamalarını zikreden ayet ile tefsir etmişler:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ (١٢) ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ (١٣) ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (١٤)

“Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra onu az bir su (meni) halinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu ‘alaka’ haline getirdik. Alakayı da ‘mudga’ yaptık. Bu ‘mudga’yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şânı ne yücedir!”¹⁷⁸ Bu aşamaların nutfe, alaka, mudga ve ayetlerde bildirilen aşamalar olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁷⁹

Müfessirler, فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ “üç (kat) karanlık içinde” ifadesinin de iki manaya gelebileceğini söylemişlerdir. Buna göre üç karanlıktan maksat ya annenin rahmi, karnı ve rahimdeki çocuk kesesi; ya da annenin rahmi, babanın sulbü ve annenin karnıdır.¹⁸⁰

Muhammed Ali el-Bar, “فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ” ifadesi hakkında şunları söylemektedir:

Müfessirler bu ayeti tefsir ederken: “Üç karanlık; karın, rahim ve eş karanlığıdır” diyorlar. Bu yorum aslında doğrudur, çünkü karın cidarı karanlıktır. Bundan sonra rahim cidarı, ondan sonrada cenîni saran eş zarının karanlığı gelir. Böyle olmakla beraber ayet; karın içinde, cenînin yaratıldığı yerde üç karanlıktan bahsetmektedir. Burası da rahim demektir. Demek ki üç karanlık bizzat rahim içindedir. Cenîni saran zarlar iyice tetkik edildiğinde üç tane olduğu görülür:¹⁸¹

1. Amniyon Zarı (Cenin tam bunun içindedir.)
2. Koriyon Zarı (Eş)
3. Düşen Eş (Decidua)

“Ayrıca ayette, insanın anne karnında, birinden diğerine farklılaşan üç ayrı evrede meydana geldiğine de işaret edilmektedir. Gerçekten de bugün modern biyoloji, bebeğin anne

¹⁷⁸ el-Mü’minûn, 23/12-14.

¹⁷⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/86; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/290; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 26/245; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/250; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/164; Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/; Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî*, 21/26; Hâmid, *Mefâtihu'r-ridvân fî tefsîri'z-zikri bi'l-âsâri ve'l-Kur'an li'l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî*, 134.

¹⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/86; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/290; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 26/245; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/250; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/164; Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/154; Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî*, 21/31.

¹⁸¹ Muhammed Ali el-Bâr, *Kur'an-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 169.

karnındaki embriyolojik gelişiminin üç farklı devrede gerçekleştiğini de ortaya koymuştur. Bugün tıp fakültelerinde ders kitabı olarak okutulan bütün embriyoloji kitaplarında bu konu en temel bilgiler arasında yer alır. Örneğin, embriyoloji hakkında temel başvuru kitaplarından biri olan Basic Human Embryology (Temel İnsan Embriyolojisi) isimli kaynakta bu gerçek şöyle ifade edilmektedir:

Rahimdeki hayat üç evreden oluşur:

1. Preembriyonik evre (ilk 2,5 hafta).
2. Embriyonik evre (8. haftanın sonuna kadar).
3. Fetal evre (8. haftadan doğuma kadar).”

“Bu evreler bebeğin farklı gelişim aşamalarını içerir. Anne rahmindeki gelişim ile ilgili bu bilgiler, ancak modern teknolojik aletlerle yapılan gözlemler sayesinde elde edilmiştir. Ancak görüldüğü gibi bu bilgilere de diğer pek çok bilimsel gerçek gibi mucizevî bir biçimde Kur’an ayetlerinde dikkat çekilmiştir.”¹⁸²

Râzi (ö. 606/1210), söz konusu ayetleri şu şekilde yorumlamaktadır: “Allah Teâla bu delilleri açıklayınca, *ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ* buyurmuştur. Yani ‘Size diyorum, yaptıklarının harikâlığını ve acayıplığını gördüğünüz bu varlık, Rabbiniz olan Allah’tır.’ ifadesinde, Allah Teâlâ’nın, parçalardan ve cüzlerden, mekândan ve maddelerden münezzehe olduğuna işarettir. Çünkü Yüce Allah, kullarına kendi zatını anlatmak istediğinde, bu şeyleri yöneten ve yaratanın, ancak ve ancak kendisi olduğunu beyan etmiştir. Şayet kendisi, kısımlardan ve parçalardan oluşmuş bir cisim olsaydı, kendisini bu parçalar ve kısımlardan bahsederek anlatırdı. Böyle bir şey ise Allah için muhaldir, imkânsızdır.”

Daha sonra Rabbimiz, hükümranlığından bahsederek şöyle buyurmaktadır: “*ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ*” *Size söylüyorum ey müşrikler! İşte Rabbiniz olan Allah budur. Mülk (mutlak hâkimiyet) yalnız onundur.*” Mülkün, sadece O’nun olduğu ortaya çıkınca, Allah’tan başka ilahların var olmadığına inanmak ve söylemek gerekir. Zira eğer başka bir ilah daha mevcut olsaydı, bu mülk ve hükümranlılık ya o diğer ilaha da ait olur ya da olmazdı. Eğer onun da olsaydı, bu halde o her iki ilahta malik ve kadir olurdu. Böylece de aralarında “*الْمَانِعُ*” (karşılıklı engelleme) olurdu. Bunu Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde değerlendirdiğimizde Allah Teâlâ’nın şu: “*Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş’ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.*”¹⁸³ ayetiyle açıklayabiliriz. Böyle bir

¹⁸² İlme Davet, “Bebeğin rahimdeki üç karanlık devresi”, erişim 12 Ekim 2021, <https://www.ilmedavet.com/bebegin-rahimdeki-uc-karanlik-devresi.html>.

¹⁸³ el-Enbiyâ, 21/22.

şey ise, muhaldır. Eğer ikinci ilah için, bu mülkten ve kudretten bir şey yok ise, o zaman o noksan bir varlık olur. Dolayısıyla da ilah olmaya uygun olmaz.”¹⁸⁴

“O halde nasıl oluyor da haktan döndürülüyorsunuz?” Nasıl olur da O’na itaati ve ibadeti bırakıyor, O’ndan başkasına itiaate ve ibadete döndürülüyor ve yönlendiriliyorsunuz?¹⁸⁵

“O halde nasıl oluyor da haktan döndürülüyorsunuz” ifadesini, hem Ehl-i sünnet, hem de Mu’tezile kelamcıları kendi lehlerine delil olarak kullanmıştır. Ehl-i sünnet kelamcıları bunu şu şekilde delil olarak kullanmışlardır: “Bu ayet, onların kendi kendilerini saptırmayıp, aksine onları bu hakikatlerden başkasının vazgeçirdiği açıktır. Onları da vazgeçiren hiç şüphesiz Allah’tır. Nakli deliller bu anlayışı desteklediği gibi, aklî delil de bunu destekler: Çünkü herkes, doğruya ve gerçeğe ulaşmak ister. İnsan buna ulaşamayıp, kendisinde sapıklık ve cehalet kararlaştınca, bu durumun onun kendisinden değil, başkasından olduğunu anlıyoruz. -Allah’ın onları bu hakikatlerden engellemesi ise, o’nun ezeli ilmiyle alakalıdır. Zira Allah, onların bu hakikatlerden döneceklerini ve yüz çevireceklerini bildiği için onları döndürmüştür.-” Mu’tezile kelamcıları ise, bunu şu şekilde delil olarak kullanmıştır: “Allah Teâlâ’nın bu beyanı, saptırmadan dolayı duyduğu hayreti ifade eder. Bundan dolayı eğer bu döndürme (saptırma) işinin faili Allah Teâlâ olsaydı, bu hayret ve teaccüb manasız birşey olmuş olurdu.”¹⁸⁶

Bu ayet grubundan şu ilahî mesajları verebiliriz:

1. Ayetteki, “نَفْسٍ وَاجِدَةٍ” ifadesinden maksat Hz. Âdem, “زَوْجَهَا” ifadesinden maksat ise eşi Hz. Havvâ’dır. Ayetin verdiği asıl mesaj ise şudur: her ne kadar cinsleriniz, sınıflarınız, dilleriniz ve renkleriniz farklı olsa da, aslında siz tek nefisten ve onun eşinden yaratıldınız. Bu da, Yüce Allah’ın eşsiz kudretine delalet eder.

2. Yüce Allah, nimetini kullarına hatırlatmak suretiyle onlar için, kendisinden en çok istifade ettikleri dört çift hayvanı yarattığını bildirmiştir. Bu, aynı zamanda Allah’ın kullarına olan engin merhametine de delalet etmektedir.

3. İnsanların farklı farklı birçok evreden geçerek yaratılmaları, Yüce Allah’ın mükemmel yaratıcılığına, sanatına ve hükümlerliliğine delalet eder.

2.5. İman, İnkâr ve Suçun Şahsiliği

إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

¹⁸⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/245-246.

¹⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/250; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/164; Neseî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/154.

¹⁸⁶ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/246.

“Eğer inkâr ederseniz şüphesiz ki Allah sizin iman etmenize muhtaç değildir. Ama kullarının inkâr etmesine razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizin için buna razı olur. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez. Sonra dönüşünüz ancak rabbinizdir. O da size yaptıklarınızı haber verir. Çünkü O göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilir.”¹⁸⁷

Yedinci ayetteki, “إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ” “Eğer inkâr ederseniz şüphesiz ki Allah sizin iman etmenize muhtaç değildir.” ifadesi, şu şekilde tefsir edilmiştir: Çünkü Allah, her şeyden müstağnidir, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O’nun hakkında, bir fayda elde etme veya bir zararı defetme gibi şeyleri düşünmek imkânsızdır, muhaldir.¹⁸⁸ Varlığına ve gücüne işaret eden ve birbirini destekleyen bu kadar delilin var olmasına rağmen Allah’ı inkâr etmek, O’na ne bir fayda ne de bir zarar verir. Çünkü O, hiçbir varlığa muhtaç değildir. Bu hususu Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde değerlendirdiğimizde Allah Teâlâ bunu, Hz. Musa’nın (a.s) dilinden şöyle buyurmaktadır: “Mûsâ şöyle dedi: ‘Siz ve yeryüzünde bulunanların hepsi nankörlük etseniz de gerçek şu ki, Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övgüye layık olandır.’”¹⁸⁹

Habenneke el-Meydânî (ö. 1978),¹⁹⁰ bu husuta, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayeti de zikretmektedir:

“وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ” “Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse, bilsin ki Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övülmeye lâyıktır.”¹⁹¹

Sahih-i Müslim’de kutsî bir hadiste geçen bir rivâyete göre de Hz. Peygamber’in (s.a.s) dilinden Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Öncekileriniz, sonrakileriniz, insanların ve cinleriniz, sizden en facir bir kimsenin kalbinden geçenler üzerinde birleşseniz bile bu, benim mülkümünden herhangi bir şeyi eksiltmez.”¹⁹²

Râzî (ö. 606/1210), Allah Teâlâ’nın her şeyden müstağni oluşunu, aklî delillere dayandırarak şu vecihlerle açıklamaktadır:

1. Allah Teâlâ, hem zâtı, hem de bütün sıfatları açısından vâcibü'l-vücûddur. Bu şekilde olan bir varlık, mutlak manada, hiçbir şeye muhtaç olmaz.

2. Eğer Allah Teâlâ bir şeye muhtaç olsaydı, bu ihtiyaç ya ezeli, ya sonradan oluşan bir ihtiyaç olurdu. Birinci durum batıldır. Aksi halde ezelde, muhtaç olduğu şeyin kendisi

¹⁸⁷ ez-Zümer, 39/7.

¹⁸⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/246.

¹⁸⁹ İbrâhîm, 14/8.

¹⁹⁰ Habenneke el-Meydânî, *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür*, 12/166.

¹⁹¹ Lokmân, 31/12.

¹⁹² Müslim, “Birr”, 15.

tarafından halk edilmiş olması gerekirdi ki bu muhaldir. Çünkü halk edilmiş olma ile ezeli olma birbirine zıttırlar. İkinci durum da olamaz. Çünkü ihtiyaç, bir eksiklik, bir noksanlıktır.

3. Farz edelim ki Allah Teâlâ hakkında, ihtiyaç, şehvet ve nefret gibi unsurların söz konusu olup olamayacağı hususunda bir şüphe vardır; fakat yeri, gökleri, ayı, güneşi, arşı, kürsîyi, yıldızları, dört ana unsuru ve bunlardan çıkan üç esas varlık çeşidini yaratmaya gücü yeten bir ilahın, (örneğin) Zeyd'in namazından, Amr'ın orucundan fayda sağlamasının ve Zeyd'in namazı kılmayışından, Amr'ın oruç tutmamasından zarar görmesinin muhal ve imkânsız olduğu açık ve kesin olarak bilinmektedir. O halde, bu anlattığımız şeyler sebebiyle, bütün dünyanın kâfir olması ve cehaletlerinde ısrar etmeleri halinde bile, Yüce Allah'ın onlara hiçbir ihtiyacı olmadığı, her şeyden müstağni olduğu açık bir şekilde anlaşılır.¹⁹³

Daha sonra Yüce Allah, insanlara neyden razı olduğunu ve neyden razı olmadığını zikretmekte ve şöyle buyurmaktadır:

Ayetin devamına dönecek olursak, “وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ” “Ama kullarının inkar etmesine razı olmaz.” Allah, her ne kadar hiç kimsenin iman etmesi kendisine yarar ve hiç kimsenin küfre girmesi kendisine zarar vermiyorsa da, yine de O, küfre razı olmaz, onun olmasını istemez.¹⁹⁴

Habenneke el-Meydânî (ö. 1978),¹⁹⁵ “Allah sadece küfre değil, hiçbir günaha razı olmaz, sevmez ve hoşlanmaz.” şeklinde bir yorum yaptıktan sonra, söz konusu ayeti, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde, kendisinde yasaklanan bir takım eylemi barındıran İsrâ sûresindeki şu ayetlerle ilişkilendirmektedir:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ﴿٣٦﴾ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَن تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾ كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾

“Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur. Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin. Bütün bu sayılanların kötü olanları Rabbinin katında sevimsiz şeylerdir.”¹⁹⁶

Mevdûdî (ö. 1979), bu hususta şunları söylemektedir: “Allah kendi çıkarı için değil, kullarının iyiliği için küfrü tasvip etmez. Çünkü inkar etmek Allah için değil, insanlar için zararlıdır. Burada dikkate değer husus, Allah'ın dilemesiyle rızasının ayrı şeyler olmasıdır.

¹⁹³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/246.

¹⁹⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/246.

¹⁹⁵ Habenneke el-Meydânî, *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür*, 12/167.

¹⁹⁶ el-İsrâ, 17/29-38.

Çünkü Yüce Allah'ın dileği dışında hiçbir şey vuku bulmaz. Fakat O'nun razı olmadığı olaylar cereyan edebilir, zaten olmaktadır da. Dünyada zalimler, zorbalar, haydutlar, hırsızlar, katiller, caniler, gece gündüz faaliyet göstermektedirler. Allah Teâlâ, yaratmış olduğu nizamda bu kimselere fırsat tanımıştır. Allah tıpkı salih insanlara iyilik yapmaları için fırsat tanıdığı gibi, fâcir insanlara da kötülük yapmaları için fırsat tanımıştır. Allah onlara böyle bir fırsat tanımamış olsaydı yeryüzünde kötülük diye bir şey olmazdı. Tüm bunlar Allah'ın dilemesi dâhilinde olmaktadır, yoksa bu, Allah'ın bu kötülüklerden razı olduğu anlamına gelmez. Nitekim bir kimse haram yol ile rızkını kazanmak istediğinde, Allah o kimseye fırsat tanır. Allah'ın bir hırsıza ya da rüşvet alan bir kimseye bu şekilde rızıklarının kazanmaları için fırsat tanınması, yaptıkları o işten razı olduğu anlamına gelmez.”¹⁹⁷

İbn Abbas (ö. 68/687-88) (r.a.) ve Süddî (ö. 127/745), bu ayeti cumhur ulemadan farklı olarak şu şekilde yorumlamaktadırlar: “Bu ayetin anlamı; Allah Mü'min kullarının kâfir olmalarına razı da olmaz, irade de etmez.” Yani ayetteki “لِعِبَادِهِ” ifadesiyle mutlak anlamda kullar değil, sadece Mü'min kullar kastedilmiştir. Bu görüşlerini de Kur'an'ın bütünlüğünü göz önüne alarak, Allah'ın Mü'min kullarından bahsettiği şu ayetlerle ilişkilendirmişlerdir:

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا “*Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir.*”¹⁹⁸ diye buyurduğu, عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ “*Bir pınar ki Allah'ın kulları ondan içer, onu (istedikleri şekilde) fişkırtıp akıtırlar.*”¹⁹⁹ diye buyurduğu ve إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ “*Süphesiz, (gerçek) kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin olmayacaktır.*”²⁰⁰ diye buyurduğu da bunun gibidir ki, Allah'ın kullarından maksat, mü'minlerdir. Aynı zamanda bu görüş, rıza ile irade arasında bir fark görmeyenlerin görüşüdür.²⁰¹ Yani Yüce Allah mümin kullarının küfre düşmesine razı olmadığı gibi, irade de etmez. Çünkü bu görüşe göre “لِعِبَادِهِ” ifadesinden maksat, mümin olan kullardır.

Bir başka görüşe göre de -ki bu ehl-i sünnetin kabul ettiği görüştür-: “Allah küfre –onu irade etse de- razı olmaz. Çünkü Allah Teâlâ, kâfirin küfre girmesini irade eder (ezelî olan ilmiyle) ve o da Allah'ın iradesi ile kâfir olur, fakat Allah onun bu küfrüne razı olmaz ve bunu sevmez. Buna göre Allah, razı olmadığı bir şeyin olmasını irade edebilir. Allah Teâlâ İblisi yaratmayı irade etmiştir, fakat ondan razı değildir. Yani irade farklı, rıza farklı bir şeydir.”²⁰²

¹⁹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 5/99.

¹⁹⁸ el-Furkân, 25/63.

¹⁹⁹ el-İnsân, 76/6.

²⁰⁰ el-İsrâ, 17/65.

²⁰¹ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 7/109; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/247; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/251.

²⁰² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/247; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/251.

Ayetin devamında Yüce Allah şöyle buyurur: “وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ” “Eğer şükrederseniz sizin için buna razı olur.” Yani sizler eğer verdiği nimetler karşılığında Allah Teâlâ’ya şükrederseniz, Allah sizin o şükrunüzden razı olur, o’nu sever ve sizi fazileti ile zenginleştirir.²⁰³ Mevdûdî (ö. 1979), bu hususta şunları söylemektedir: “Burada küfrün karşısı olarak, iman değil, şükür kelimesi kullanılmıştır. Bu kullanımdan küfrün nankörlük, imanın da şükür olduğu anlaşılıyor. Allah’ın ihsanını idrak eden bir kimse için, iman etmenin dışında başka çıkar bir yol yoktur. Bu kimse eninde sonunda mutlaka iman edecektir. Dolayısıyla şükür ile iman birbirine bağlıdır. Şükreden kimse iman eder. Tam aksine küfür söz konusu iken şükür olmaz.”²⁰⁴

Daha sonra Allah Teâlâ, İslâm’ın en önemli prensiplerinden olan dünya ve ahiretteki ferdi sorumluluğun başlangıcına ve suçun şahsiliğine dikkat çekerek şöyle buyurmaktadır:

“وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ” “Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez.” Hiç kimse, başka birisinin yerine kusur, günah ve cürüm yüklenmez; bilakis her insan hayır veya şer olsun yaptığı amelden sorumlu tutulur. Bu ayeti, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde incelediğimizde beş yerde geçmektedir.²⁰⁵

Sen’ânî (ö. 1182/1768), söz konusu ayeti Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle ilişkilendirmiştir.²⁰⁶ “كُلُّ نَفْسٍ” “Herkes kazandığı karşılığında rehindir.”²⁰⁷ “كُلُّ أَمْرٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ” “Herkes kazandığına karşılık bir rehindir.”²⁰⁸ Kişinin âhirette göreceği ceza, dünyada yapmış olduğu amelin miktarı kadar olacaktır. Rabbimiz bu hususta da şöyle buyurmaktadır: “وَأَنْ سَعْيُهُ سَوْفَ يُرَىٰ” “İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir.”²⁰⁹

“ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ” “Sonra dönüşünüz ancak rabbinizdir. O da size yaptıklarınızı haber verir. Çünkü O göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilir.” Sonra kıyamet günü döneceğiniz ve varacağınız yer Rabbinizdir. O size, hayır ve şer olarak yaptığınız her ne varsa tümünü haber verir. O, kalplerin sakladığını ve gizlediğini, yani kalbinizden geçeni bilir. Dolayısıyla hiçbir şey O’na gizli değildir.²¹⁰

²⁰³ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/276.

²⁰⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 5/108.

²⁰⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/276; Habenneke el-Meydânî, *Meâricü’t-Tefekkür ve Dekâikü’t-Tedebbür*, 12/168.

²⁰⁶ Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fî tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâil es-San’ânî*, 135.

²⁰⁷ et-Tûr, 52/21.

²⁰⁸ el-Müddessir, 74/38.

²⁰⁹ en-Necm, 53/39-40.

²¹⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/276.

Söz konusu ayetlerden şu ilahî mesajlara varabiliriz:

1. Allah, hiç kimsenin kendisine ibadet ve itaat emesine muhtaç değildir; fakat Allah, kullarının hem dünya, hem de ahirette ebedi saadete ulaşmaları için, kendisine ibadet etmesini, boyun eğmesini, secde etmesini ister. Bu, Allah'ı, hoşnut eder, razı eder.

2. Her ne kadar Allah'ı inkâr etmek, O'nun nimetlerine nankörlük etmek Allah'a bir zarar vermiyorsa da, O, kullarının küfre düşmelerine, günaha sürüklenmelerine, itaatsiz davranmalarına razı olmaz, hoşnut olmaz.

3. Hiç kimse kimsenin günahından, kabahatinden sorumlu değildir. Suç ve günah şahsidir. Hıristiyanların iddia ettiklerinin aksine hiçbir çocuk suçlu ve günahkâr olarak doğmaz.

4. Bir iş, eylem veya amel yapılırken niyetler temiz ve ihlaslı olmalıdır. Çünkü kişi, meşru ve mubah olan bir eylemi, kötü niyetle yaptığı takdirde sorumlu tutulmaktadır.

2.6. Musibet Anında (Nankör) İnsanın Tutumu ve Nimete Karşı Nankörlük

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُو إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ ﴿٨﴾

“İnsana bir zarar dokunduğu zaman Rabbine yönelerek O'na yalvarır. Sonra kendi tarafından ona bir nimet verdiği zaman daha önce ona yalvardığını unuttur ve Allah'ın yolundan saptırmak için O'na eşler koşar. De ki: Küfrünle az bir süre yaşayıp geçin! Şüphesiz sen cehennemliklerdensin.”²¹¹

“İnsana bir zarar dokunduğu zaman” ifadesinde ki , “الإنسان” ile, Utbe b. Rebîa, Ebu Cehl vb. belirli kimselerin kastedildiği söylendiği gibi, yine bu ayette, bir önceki ayette zikredilmiş olan kâfirin kastedildiği de ifade edilmiştir. Çünkü bu ifade, daha önce geçmiş olan belli bir şey hususunda varit olmuştur.²¹²

Ayetteki “ضُرٌّ” ifadesi, ister malı, ister çocukları, ister bedeni, isterse ailesi hakkında olsun, insana sıkıntı ve eza veren, hoşlanılmayan bütün durumları kapsamaktadır. Çünkü lafız, mutlak olup, onu kayıtlayan bir şey yoktur.²¹³

“مُنِيبًا إِلَيْهِ” “Rabbine dönerek.” ifadesi ise, üzerindeki bu sıkıntı ve darlığın kaldırılması için Yüce Allah'a itaat ederek, O'na yönelerek, sığınarak ve dönerek dua eder, anlamındadır.²¹⁴

²¹¹ ez-Zümer, 39/8.

²¹² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/249; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/252; Nesefî, *Medarikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vil*, 3/154.

²¹³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/171; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/249; Âlûsî, *Ruhu'l-Maani*.12/234.

²¹⁴ Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/252.

“Sonra kendi tarafından ona bir nimet verdiği zaman daha önce ona yalvardığını unuttur ve Allah’ın yolundan saptırmak için O’na eşler koşar.” İnsana, gerek vücudunda sakatlık ve hastalık gibi bir musibet gerekse yaşantısında sıkıntı ve kıtlık gibi bir felaket geldiğinde o, daha önce yaptığı inkâr ve günahıtan vazgeçip rabbine yalvarmaya ve yakarmaya başlar. Kendisinden musibet ve felaketleri defetmesini ister. Sonra da Allah Teâlâ insana, kendi katından bir lütufta bulunur, bolluk ve sıhhat gibi nimetlerle onu mükâfatlandırarak olursa, bu sefer de insan, daha önce ki Allah’a olan yalvarışını ve yakarışını terk eder, hatta ve hatta daha da ileri giderek, Allah’ın yarattığı bir kısım şeyleri ona denk ve ortak tutmaya başlar.²¹⁵

Zemahşerî (ö. 538/1144), حَوْلُهُ ifadesi hakkında iki izahta bulunmaktadır:

1. Bu, “Allah onu, bir malın sahibi ve gözeticisi kıldığında” demektir. Bu kelime Arapların, “Bir kimse, malı güzelce görüp gözetmeyi, ona bakmayı taahhüt edip bu taahhüdünü yerine getirdiği zaman, onun için kullanılan, O, malı iyice gözetip koruyan, ıslah edendir.” kullanımından alınmıştır. Hz. Muhammed’den (s.a.s) rivayet edilen şu hadis te bu manadadır: “O, ashabına Öğüt vermek için uygun zamanları kollardı.”²¹⁶

2. Bu, “Onu, iftihar eder ve gururlanır duruma getirdiği zaman” demektir ki, o zaman da bu ifade, “اِخْتَالٌ وَافْتَحَرٌ” (övündü, böbürlendi) anlamındaki kelimedenden istikak etmiş olur. Nitekim bu manada Araplar şunu demiştir: “Zengin in etekleri yerde sürünür ve o, böbürlenerek yürür.”²¹⁷

مَا كَانَ يَدْعُو إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ bu ayet hakkında müfessirler, iki farklı izahta bulunmuşlardır: Birinci izah, “Daha önce kendisine yalvarıp yakardığı Rabbini unuttur” demektir. Bu şekilde yorumlandığında buradaki “مَا” edatı, “فَانْكُحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ”²¹⁸ ayetinde olduğu gibi, “مَنْ” edatı anlamındadır.²¹⁹

İkinci izah ise, “Allah’tan kendisini kurtarmasını istediği o zor durumu unuttur.” şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu izahı yapan müfessirler,²²⁰ görüşlerini Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle delillendirmişler:

²¹⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 20/172-173.

²¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/292; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/249.

²¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/292; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/249.

²¹⁸ en-Nisâ, 4/3.

²¹⁹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 20/172; Beğavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 7/109-110; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/292; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/249; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/166; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/155.

²²⁰ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 20/172; Beğavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 7/109-110; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/292; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/249; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/166; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/155.

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبَيْهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَابًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرِّ مَسَّةٍ كَذَلِكَ
زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“İnsana bir sıkıntı dokundu mu, gerek yan üstü yatarken, gerek otururken, gerekse ayakta iken (her halinde bu sıkıntıdan kurtulmak için) bize dua eder. Ama biz onun bu sıkıntısını ondan kaldırdık mı, sanki kendisine dokunan bir sıkıntı için bize hiç yalvarmamış gibi geçer gider. İşte o haddi aşanlara, yapmakta oldukları şeyler, böylece süslenmiş (hoş gösterilmiş)tir.”²²¹

San‘ânî (ö. 1182/1768) de “نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُوَ إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ” ifadesini, “o zarar ve zor durumu unuttur” şeklinde ifade ettikten sonra, bu ifadeyi Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle ilişkilendirmektedir:²²²

“Denizde size bir sıkıntı dokunduğunda bütün taptıklarınız (sizi yüzüstü bırakıp) kaybolur, yalnız Allah kalır. Fakat sizi kurtarıp karaya çıkarınca yüz çevirirsiniz. Zaten insan çok nankördür.”²²³

“İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirip yan çizer. Kendisine şer dokununca da umutsuzluğa düşer.”²²⁴

Razi (ö. 606/1210), ayetteki “نَسِيَ” ifadesinin iki manaya ihtimalli olduğunu söylemiştir: Birincisi, “Daha önce Allah’a hiç yönelip yalvarmamış gibi, O’na duâ etmeyi terketti” ihtimalidir. Bu ifadeyle eğer gerçek anlamda unutmak anlamı kastedilmiş olsaydı, bu unutmadan dolayı o kişi kınanmazdı. İkincisi ise, “Bir daha korkup feryat edeceğini ve Allah’tan başka ilâh olmadığını unuttu da, böylece, Allah’la birlikte başka ilahlar ve ortaklar edinmeye başladı” ihtimalidir.²²⁵

Ayetin devamına dönecek olursak, “لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ” “Allah’ın yolundan saptırmak için...” yani neticede İslâm dininin yolundan sadece kendisini saptırmakla kalmaz; bilakis, ister sözle, ister fiille olsun, o, başkasını da kendi günahına ortak olmaya çağırır ve saptırır. Müfessirler, ayetteki “لِيُضِلَّ” ifadesinde bulunan “ل” harfini, Kur’an’ın bütünlüğünü göz önüne alarak: “Nihayet Firavun ailesi kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olacak olan o çocuğu bulup aldı.”²²⁶ ayetinde olduğu gibi, “akıbet lâmi” olduğunu ifade etmişlerdir. “لِيُضِلَّ” ifadesi, “لِيُضِلَّ” şeklinde de okunmuştur; hem “الضَّلَالُ” (sapmak), hem

²²¹ Yûnus, 10/12.

²²² Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fî tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San‘ânî*, 136.

²²³ el-İsrâ, 17/67.

²²⁴ el-İsrâ, 17/83.

²²⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 26/249.

²²⁶ el-Kasas, 28/8.

de “الإضلال” (saptırmak) ifadeleri, asıl hedef olmayıp birer netice olduklarından dolayı her ikisinin de sebep olması caizdir.²²⁷

Ayetin devamındaki, “قُلْ تَمَنَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ” “De ki: Küfrünle az bir süre yaşayıp geçin! Şüphesiz sen cehennemliklerdensin.” ifadesi, tehdit içeren bir emirdir. Bu ifadede, küfrün, hiç bir dayanağı bulunmayan bir istek ve arzu türünden ibaret olduğuna ve aynı zamanda kâfirlerin ahirette bulunan nimetlerinden yararlanmadan ümitlerini kesmeleri gerektiğine delalet vardır. Bu nedenle bu ayet, “إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ” ayeti ile ilişkilendirilmiştir. Bu, mübalağa ifade eden istinafi bir cümledir.²²⁸

San‘ânî (ö. 1182/1768) söz konusu ifadeyi Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle ilişkilendirmektedir:²²⁹

“فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ” “Oysa ahirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir.”²³⁰

“De ki: ‘Dünya geçimliği azdır.’”²³¹

“اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ” “Dilediğinizi yapın. Şüphesiz o, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.”²³²

Zemahşerî (ö. 538/1144), söz konusu ifade hakkında şöyle farklı bir yorum yapmaktadır: “Küfrünle az bir süre yaşayıp geçin!” ifadesi, kendi haline bırakmak ve yardımsız bırakmak “خَذْلَانٌ” anlamındadır. Sanki o kişiye şöyle denmektedir: “Mademki emretmiş olduğum imana ve itaate razı olmadın, o zaman sana düşen bundan sonra onunla emrolunmaman, bilakis terkiyle emrolunmandır.” Bu ifade, kendi haline terk etme ve yardımsız bırakma hususunda mübalağalı bir üsluptur; zira yardımsız bırakma hususunda kişinin emrolunanın aksine sevkinden daha mübalağalı bir üslup yoktur.²³³ Zemahşerî (ö. 538/1144), söz konusu ayeti Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde anlam bakımından şu ayete benzetmektedir: “مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ” “(Onların bu refahı) az bir yararlanmadır. Sonra onların barınağı cehennemdir!”²³⁴

²²⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/249; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/167; Îcî, *Câmi’u’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 3/495; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/280; Şa’râvî, *Tefsîru’s-Şa’râvî*, 21/13052.

²²⁸ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/166; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/280.

²²⁹ Hâmid, *Mefâtîhu’r-ridvân fî tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San‘ânî*, 136.

²³⁰ et-Tevbe, 9/38.

²³¹ en-Nisâ, 4/77.

²³² Fussilet, 41/40.

²³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/292.

²³⁴ Âl-i İmrân, 3/197.

Seyyid Kutub (ö. 1966), söz konusu ayeti, şöyle yorumlamaktadır: “İnsanın karakteri, sıkıntıya düştüğünde ortaya çıkar. O sırada üzerindeki perde açılır, tortular dökülür. Kendisini kuşatan kuruntu ve yanılgılar açığa çıkar. O da yalnız Rabbine iltica eder. O’ndan başkasının kendisini bu sıkıntılardan kurtaramayacağını, kendilerine çağırdığı şefaatçilerin ve ortakların yalancı olduklarını öğrenir.”²³⁵

“Sıkıntılar yok olup rahatlık ve bolluk geldiğinde ise... Allah Teâlâ, onu kendi katındaki bir nimetle mükâfatlandırıp başındaki belayı defettiğinde ise... Sıkıntının gelmesi ile fitratı açık halde ortaya çıkan bu insanın tekrar eski haline döndüğü, Rabb’ine dönüşünü, O’na yakarışını ve imtihan esnasında yalnız O’na kulluk ettiğini, O’ndan başka hiç kimsenin bu belayı başından defetmeye gücünün yetmediğini unuttuğu gözlenmektedir.”²³⁶

“İnsan bunların tümünü unutmakta ve Yüce Allah’a ortak koşmaya başlamaktadır. Ya bir kısım kişileri, değerleri ve makamları ilah edinir, ya da cahiliye döneminde olduğu gibi taptığı bir kısım ilahlar edinir. Bunlara kendi gönlünde öyle değer verir ki, onları Allah’a ortak koşar. Nitekim cahiliye devrinde bunlara benzer pek çok tür ortak koşmalar rastlanmaktadır. Bir de görmüşsün ki, aynı insan, eğilimlerine, cinsel arzularına, korkularına, ihtiraslarına, çocuklarına, malına, büyüklerine ve yöneticilerine Yüce Allah’a taptığı gibi veya daha samimi bir şekilde tapmaktadır. Bunları, Allah’ı sevdiği gibi sevmekte veya daha aşırı sevmektedir.”²³⁷

“Bu yolu izleyen insanın akıbeti, Yüce Allah’ın yolundan sapmaktır. Allah’ın yolu tektir ve birdir. İbadet, sevgi ve yönelişte sadece O’na yönelmek, O’na giden yegâne yoldur. Allah inancı, gönülde hiçbir bir ortaklığa tahammül etmez. Çocuk, mal, toprak, vatan, dost ve yakın gibi hiçbir şeyin ortaklığını kabul etmez. Bu ve benzerlerinin gönülde ve kalpte yerleşen ortaklığı, Yüce Allah’a ortak koşmanın ta kendisidir. Allah’ın yolundan sapmanın ta kendisidir. Bu, yeryüzünde kısa bir süre faydalandıktan, oyalandıktan sonra cehennemle sonlanacak bir gidiştir.”²³⁸

Bu ayet grubundan şu ilahî mesajları verebiliriz:

1. Nankör kişi, başına bir bela, musibet veya sıkıntı geldiğinde bunların defî için, hemen Allah’a yalvarmaya, yakarmaya başlar. Daha sonra Allah bu sıkıntılarını giderdiğinde ise, asıl karakterine, fitratına dönerek, yalvarıp yakardığı Allah’ı veya Allah’tan kendisini kurtarmasını istediği o zor durumu unuttur.

²³⁵ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5/3041-3042.

²³⁶ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5/3041-3042.

²³⁷ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5/3041-3042.

²³⁸ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5/3041-3042.

2. Bela, musibet, sıkıntı ve darlık zamanlarında olduğu gibi, refah ve bolluk zamanlarında da Allah’a yalvarmak ve yakarmak gerekir.

2.7. Mümin ve Kâfirin Eşit Olmadığı Gibi Bilenle Bilmeyeninde Eşit Olmaması

أَمَّنْ هُوَ قَانِئٌ أَنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ (٩)

“(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde halinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? De ki: ‘Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?’ Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.”²³⁹

Söz konusu ayetin sebab-i nüzulüyle ilgili olarak İbni Ebî Hatim, İbn Ömer’in (r.a.), şöyle söylediğini rivayet etmiştir: “Bu ayet Osman b. Affân hakkında nazil oldu.” İbni Sa’d da İbni Abbâs’ın (r.a.) şöyle söylediğini rivayet etmiştir: “Bu ayet Ammâr b. Yâsir (r.a.) hakkında inmiştir.” Cüveybir ise İbni Abbâs’dan (r.a.), şöyle bir rivayette bulunmuştur: “Bu ayet, İbni Mesud, Ammâr b. Yâsir ve Ebû Huzeyfe’nin azatlı kölesi Salim hakkında indi.” Âta da, şöyle bir rivayet yapmıştır: “Ebu Bekir hakkında indi”. Dahhak’tan (ö. 105/723), “Ebu Bekir ve Ömer (r.a) hakkında indi.” diye rivayet edilmiştir.²⁴⁰

“أَمَّنْ” ifadesi hakkında farklı kıraatler ve yorumlar yapılmıştır. Onları şu şekilde ifade edebiliriz:

1. Hasen, Ebu Amr, Asım ve Kisaî “أَمَّنْ” ifadesindeki “م” harfini şeddeli olarak okumuşlardır. Buna göre ayet-i kerimenin takdiri şu şekilde olur: “(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde halinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi?”

2. Nafi’, İbn Kesir, Yahya b. Vessab, A’meş ve Hamza ise “أَ” (hemze) harfine nida anlamını vererek “م” harfini şeddesiz olarak “Ey o kimse” diye okumuşlardır. Sanki: “Ey itaatte bulunan kişi!” denilmiş gibidir. Buna göre ayet-i kerimenin takdiri şu şekilde olur: “Küfrünle az bir süre yaşayıp geçin! Hiç şüphesiz ki sen cehennemliklersin. Ey itaatte bulunan kimse, şüphesiz sen de cennetliklersin.”

3. “م” harfini şeddesiz okuyup, “أَ” (hemze) harfine istifham manasını verenler de vardır. Buna göre ayet-i kerimenin takdiri şu şekilde olur: “Gece saatlerinde... İtaat ve kullukta bulunan kimse mi daha üstün ve hayırlıdır, yoksa Allah’a ortak koşan kimse mi?”²⁴¹

²³⁹ ez-Zümer, 39/9.

²⁴⁰ Beğavî, *Me’âlimü’l-tenzîl*, 7/110-111; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/281.

²⁴¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/174-175; Beğavî, *Me’âlimü’l-tenzîl*, 7/110; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/250-251; Kurtubî, *el-Câmiu’lî Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/253-254; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/156.

“قَانِتٌ” ifadesi, dört farklı şekilde yorumlanmıştır:

- 1) Bu ifadeden maksat, itaatkâr kimsedir.
- 2) Bu, namazını huşu içerisinde kılan kimsedir.
- 3) Bu, namaz esnasında kıyamda duran kişi demektir.
- 4) Bu, Rabbine dua ve niyazda bulunan kimsedir.²⁴²

İbn Mesud’un (r.a) görüşü olan birinci görüş, bütün görüşleri kapsamaktadır. Nitekim Nehhâs’ın (ö. 338/950) şu ifadeleri de bunu desteklemektedir: “قَانِتٌ” ifadesin asıl anlamı, itaat etmek demektir. Bu hususta yapılmış açıklamaların tümü de Allah’a olan itaatin kapsamına dâhil olmaktadır.²⁴³

Bu hususta bir takım rivayetler de mevcuttur. Peygamberimiz’den (s.a.s) şöyle bir rivayet nakledilmiştir: “Kur’an’ı Kerim’de geçen bütün kunut ifadeleri Allah’a itaat anlamındadır.” Cabir’den (r.a) gelen rivayete göre Peygamber’e (s.a.s) hangi namaz daha efdaldır, diye sorulmuş, o da: “Kunutu uzun olan namaz” diye cevap vermiştir.²⁴⁴

Ayetteki “ءَانَاءَ اللَّيْلِ” ifadesi ile ilgili olarak Hasan Basri (ö. 110/728) şöyle demiştir: “Bu ifadeden maksat, gecenin başı, ortası ve sonudur.” İbn Abbas (ö. 68/687-88) (r.a) ise, söz konusu ifadenin “gecenin ortası” manasına geldiğini söylemiştir. Mansur (ö. 309/922) ise, gece saatlerinden maksat, akşam ile yatsı arası olduğunu söylenmiştir. Bununla birlikte, Hasan Basri’nin (ö. 110/728) açıklaması daha umumi olup diğer görüşleri de kapsamaktadır.²⁴⁵

Nesefî (ö. 710/1310), söz konusu ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: “يَحْذَرُ الْآخِرَةَ” “âhiret azabından çekinen.” “وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ” “cenneti umarak.” Ayet, Müminin korku ve ümit arasında olması gerektiğine; Allah Teâlâ’nın rahmetini umup ameline güvenmemesi ve amelindeki noksanlıktan dolayı da Allah Teâlâ’nın azabından çekinmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Ümit, sınırını aşınca güven halini alır. Nesefî (ö. 710/1310), bunu, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayete dayandırmaktadır: “فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ” “Ziyana uğrayan kavimden başkası Allah’ın tuzağından emin olamaz”²⁴⁶

Korku da sınırı aşınca ümitsizlik halini alır. Nesefî (ö. 710/1310), bunu da, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayete dayandırmaktadır: “إِنَّهُ لَا يَيْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ” “Ey

²⁴² Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 5 /117; Kurtubî, *el-Câmiu‘ li Ahkâmi‘l-Kur‘ân*, 18/254.

²⁴³ Kurtubî, *el-Câmiu‘ li Ahkâmi‘l-Kur‘ân*, 18/254-255.

²⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmiu‘ li Ahkâmi‘l-Kur‘ân*, 18/254-255.

²⁴⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 5/117; Kurtubî, *el-Câmiu‘ li Ahkâmi‘l-Kur‘ân*, 18/255.

²⁴⁶ el-A‘râf, 7/99.

oğullarım! Gidin Yûsuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez."²⁴⁷ Bundan dolayı insan, ne ümit sınırını aşmalı, ne de korku.²⁴⁸

Ayetin devamına dönecek olursak, “قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ” “De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” ifadesi ilmin fazileti ile alakalı son derece dikkat çekicidir. Zemahşerî (ö. 538/1144), bu ifadeyi şu şekilde yorumlamaktadır: “Allah Teâlâ, الَّذِينَ يَعْلَمُونَ ‘bilenler’ ifadesiyle, zikri geçenleri, yani ‘ibadet ve itaat eden’ kimseleri; وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ‘bilmeyenler’ ifadesiyle de, böyle davranmayan kimseleri kastetmiştir. Böylelikle, قَانِتٌ (itaat ve ibadet edenleri) ‘âlimler’ saymıştır ki bu, ilmiyle amel etmeyenin, gerçek anlamda bir âlim olamayacağına dikkat çekmedir. İfadenin teşbih olması da muhtemeldir; yani nasıl ki âlimlerle cahiller bir olamıyorsa, gönülden itaat ve ibadet edenlerle günahkârlar da bir olamaz.” Zemahşerî, sözüne şöyle devam etmektedir: “Burada; nice ilimler elde edip sonra Allah’a gönülden ibadet ve itaat etmeyenlere, ilim erbabı oldukları halde dünyadaki fitnelere gark olanlara yönelik şiddetli bir azarlama vardır. Bunlar, Allah katında cahillerin ta kendileridir! Çünkü Allah, gönülden ibadet ve itaat edenleri Âlim saymaktadır.”²⁴⁹

Daha sonra Yüce Allah, إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ “Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.” ayetindeki “أَلْبَاب” ifadesi, “أَلْب” (akıl) ifadesinin çoğuludur. Yani Yüce Allah’ın nasihatinden ancak selim akıl sahipleri öğüt alırlar.²⁵⁰ Sadece bilinçli, duyarlı, açık, eşyanın dış yüzeylerinin ilerisinde bulunan hakikatleri kavrayan, bildiği ve gördüğü şeylerden faydalanan, dokunduğu ve gördüğü her şeyde Allah’ı hatırlayan; Allah Teâlâ’yı da, O’nunla karşılaşacağı günü de unutmayan kalplerin sahipleri bilebilirler.²⁵¹

Râzi (ö. 606/1210), bu ayetin pek çok ince sırlara işaret ettiğini söyleyerek, şu yorumlarda bulunmuştur:

1. Söz konusu ayet, amelle başlanmış, ilimle de bitirilmiştir. Amel’e gelince, bu, bir kimsenin itaatkâr, kâim ve sâcid olmasıdır. İlme gelince, bu da, Allah Teâlâ’nın, “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” ifadesidir. Bu buyruk, İnsanın kemâle ermesi ancak bu iki noktanın gerçekleşmesine bağlı olduğunu gösterir. Zira amel, başlangıç; ilim ve keşfetme ise, nihayet ve sonuçtur.

²⁴⁷ Yûsuf, 12/87.

²⁴⁸ Neseî, *Medarikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/156.

²⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/293; Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, 26/251; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/166; Neseî, *Medarikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/156; İcî, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*, 3/495; Ebû's-Su'ûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/602.

²⁵⁰ Neseî, *Medarikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/156.

²⁵¹ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 5/3042.

2. Yüce Allah, amelden faydalanmanın, ancak insan, onun üzerine devam ettiği müddetçe meydana geleceğine dikkat çekmiştir. Çünkü “قَلْبٌ” ifadesi, kişinin, kendisine gerekli olan itaatleri yapmasını ifade eder. Bu da, amelin ancak, insan onun üzerine devam ettiği müddetçe yararlı olacağını gösterir.²⁵²

Bu başlık altından şu ilahî mesajlara varabiliriz:

1. Bildiğiyle amel ve ibadet eden kişi, böyle olmayan birisiyle asla bir değildir.
2. Âlimlerle cahiller bir olmadığı gibi, gönülden ibadet ve itaat edenlerle günahkârlar da bir değiller.
3. Ümit, sınırını aşınca güven halini alır. Korku da sınırı aşınca ümitsizlik halini alır. Dolayısıyla mümin, korku ve ümit arasında olmalıdır; ne ümit sınırını aşmalı, ne de korku sınırını...
4. Ayetin amelle başlanıp ilimle de bitirilmesi, İnsanın kemâle ermesinin ancak bu iki noktanın gerçekleşmesine bağlı olduğunu gösterir. Çünkü amel, başlangıç; ilim ve keşfetme ise, nihayettir, sonuçtur.
5. Allah'ın nasihatinden ancak selim akıl sahipleri, bilinçli, duyarlı, eşyanın dış yüzeylerinin ilerisinde bulunan hakikatleri kavrayan, bildiği şeylerle amel eden kişiler öğüt alırlar.

2.8. Müminlerin Güzel Akıbeti ve Hicrete Teşvik

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوقَى الصَّابِرُونَ أَجْرُهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (١٠)

“(Ey Muhammed!) Bizim adımıza de ki, Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar için (ahirette) bir iyilik vardır. Allah'ın yeryüzü geniş. Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir.”²⁵³

“(Ey Muhammed!) Bizim adımıza de ki, Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının.” cümlesinde özel bir iltifat vardır. Aslında bu cümle: “Onlara de ki: Rabbinizden korkun” olmalıydı; fakat bu ayetin hitap biçimi seslenme şeklinde gerçekleşmiştir. Çünkü seslenmede bir şeyi açıklama ve uyarma vardır. Peygamberimiz (s.a.s) insanlara ey kullarım diye hitapta bulunamaz. Çünkü onlar, Allah Teâlâ'nın kullarıdır. İşte burada özel bir ilgi ve iltifat vardır. Yani Peygamberimiz (s.a.s) bu buyruğu onlara ulaştırmakla mükellef

²⁵² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 26/251.

²⁵³ ez-Zümer, 39/10.

olduğu için Allah Teâlâ adına onlara hitap etmektedir. Aslında bu buyruk ve çağrı Allah Teâlâ'dan gelmektedir. Hz. Muhammed (s.a.s.) ise bu buyruğu ve çağrıyı ilgili kimselere ulaştırmıştır.²⁵⁴

Seyyid Kutub (ö. 1966), takva kavramını şu şekilde tarif etmektedir: “Takva, kalpteki duyarlılık ve hassasiyettir. Korku ve sakınma ile ümit ve arzu içinde Allah’a yönelme; ürperti ve yufka bir yürek ile Allah’ın gazabını ve rızasını gözetleme hassasiyetidir. İşte bu ifade, önceki ayetin kendisine işaret ettiği, gönülden isteyerek ve boyun eğerek kulluğa yönelen Allah dostlarının göz kamaştıran parlak tablosudur.”²⁵⁵

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ” (Ey Muhammed!) *Bizim adımıza de ki, Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının.*” Ey Muhammed! De ki: Ey Allah’ı Rab, İslâm’ı din olarak benimseyen ve imanlarında sebat eden kullar! Allah’ın emirlerine riayet etmek, yasaklarından sakınmak, takva ve itaate devam etmek suretiyle Allah’tan sakının. Bu ayet, mümin bir kişinin günah işlediği zaman mümin olduğuna ve fasıklığın (günahkârlığın) imanı yok etmeyeceğine delâlet eden delillerin başında gelmektedir. Ayet aynı zamanda, takvaya, Allah’ın emirlerine ve yasaklarına riayet etmeksizin sadece kalp ile iman etmenin veya sadece Müslümanlığını ilân etmenin mutlak manada tek başına yeterli olmayacağını da delilidir.²⁵⁶

Daha sonra Allah Teâlâ şöyle devam etmektedir: “لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ” *“Bu dünyada iyilik yapanlar için (ahirette) bir iyilik vardır.”* Bu ne güzel bir karşılıktır! Günleri kısa, kalma süresi az ve basit olan dünyanın güzelliği karşısında, devamlılık ve süreklilik mekânı olan cennet ve nimeti yer alıyor. Bu, Allah Teâlâ’nın insana olan bir ihsanıdır, lütfudur. İnsanın zayıflığını, güçsüzlüğünü, çabasının yetersizliğini bilen, bu sebeple onu koruyup ona ikramda bulunan Allah’ın ihsanı!²⁵⁷

“فِي هَذِهِ الدُّنْيَا” ifadesindeki “فِي” harfi cer, kendisinden önceki “أَحْسَنُوا” ifadesine ve kendisinden sonraki “حَسَنَةٌ” ifadesine sıla (müteallik) olabileceği ihtimalinden dolayı, iki farklı yorum yapılmıştır: Birincisine, yani “أَحْسَنُوا” ifadesine sıla olduğunda ayetin manası, “Bu dünyada iken iyi hareket eden ve iyi amel işleyen muhsin olan herkes için, ahirette bir iyilik vardır. O iyilik de cennettir” şeklinde olur. Buradaki “حَسَنَةٌ” (iyilik) kelimesinin nekre gelmesi, o iyiliğin büyüklüğünü ve önemini göstermektedir. Yani “Öyle bir iyilik ki! Akıl dahi, kemalinin özüne ulaşamayacaktır” demektir. İkincisine, yani “حَسَنَةٌ” ifadesine sıla olduğunda

²⁵⁴ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 5/3043.

²⁵⁵ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 5/3043.

²⁵⁶ Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb*, 26/252; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/288.

²⁵⁷ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 5/3043.

ise ayetin manası, “İyi hareket eden ve iyi amel işleyen muhsinler için, bu dünyada bir iyilik vardır.” şeklinde olur. İkinci görüşü benimseyenler, o “güzellikten” maksadın “sıhhat, afiyet (huzur), zafer, ganimet, izzet ve hükümlanlıktır.” olduğunu söylemişlerdir.²⁵⁸

Daha sonra Allah Teâlâ, dinlerini özgürce yaşama imkânı bulamayan kullarını, itaat ve takvayı hür bir şekilde yerine getirebilmeleri için, onları hicrete teşvik etmekte ve şöyle buyurmaktadır:

Ayetin devamındaki, “وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ” “Allah’ın yeryüzü genişdir.” ifadesi hakkında müfessirler, genel olarak iki farklı yorumda bulunmuşlardır: Birincisi, eğer bir yurttaki takva ve Allah’ın emirlerine riayete etme imkânı bulamazsanız, peygamberler ve Allah’ın salih kullarını örnek alarak takvaya ve Allah’ın emirlerine özgür bir şekilde riayet etme imkânı bulacağınız bir yurda hicret edin! Çevreye alışmışlık, toprak sevgisi, soy, arkadaşlık ve yakınlık bağları sizi İslam davası için hicret etmekten engellemesin. Bunlar, dininizi yaşamayı size zorlaştırdıklarında, orada Allah Teâlâ için çabalamanıza size engel olduklarında, bu durumda yere yapışıp çakılmak şeytanın tuzaklarından biridir; insanın kendi içinde gizli bir şekilde Allah’a şirk koşmasının bir başka biçimidir. Müfessirler²⁵⁹ bu görüşü, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle ilişkilendirmişler:

فَالْوَا فِيْمَ كُنْتُمْ قَالُوْا كُنَّا مُسْتَضْعَفِيْنَ فِي الْاَرْضِ قَالُوْا اَلَمْ تَكُنْ اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوْا فِيْهَا

“Melekler onlara şöyle derler: ‘Ne durumdaydınız? (Niçin hicret etmediniz?)’ Onlar da, ‘Biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimselerdik’ derler. Melekler, ‘Allah’ın arzı geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya!’ derler.”²⁶⁰

İkincisi ise, ayetteki “أَرْضُ” ifadesinden maksat, cennet olmasıdır. Çünkü Yüce Allah Müminlere kendisinden sakınmalarını emretmiş, daha sonra da kendisinden sakınanlar için ahirette “حَسَنَةً” (iyiliğin) var olduğunu beyan etmiş -ki o iyilikte ebedi olan cennettir-. Daha sonra da Yüce Allah’ın arzının yani cennetinin geniş olduğunu beyan etmiştir. Bu görüşü benimseyen müfessirler, görüşlerini Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu iki ayetle desteklemişlerdir:

²⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/294; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/253; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/256; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/166; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/156; Ebû’s-Su’ûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 4/602; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/290.

²⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/294; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/252; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/257; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/166; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/156; Ebû’s-Su’ûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 4/603; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/290; Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 5/3043.

²⁶⁰ en-Nisâ, 4/97.

نَنْبَرُكَ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ “Bizi cennetten, neresini dilersek konmak üzere bu yere mirasçı yapan Allah'a hamdolsun”²⁶¹ ve وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ “Genişliği gökler ve yer kadar olan ve muttakiler için hazırlanmış olan cennete koşun”²⁶² Her iki ayette beyan edildiği gibi, Cennetin geniş olduğu bildirilmiştir.²⁶³

San’ânî (ö. 1182/1768) ve Şinkîî (ö. 1974), söz konusu ayeti, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle de ilişkilendirmişlerdir:²⁶⁴

يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ “Ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki benim arzım (yeryüzü) geniştir. O halde ancak bana kulluk edin.”²⁶⁵

Maverdî (ö. 450/1058), bu ayeti diğer müfessirlerden farklı olarak şöyle yorumlamaktadır: “Arzın genişliğiyle, rızkın genişliği kastedilmiştir; çünkü Allah Teâlâ insanlara topraktan rızık veriyor. Bu durumda ayetin manası “Allah’ın rızkı geniştir” olur.”²⁶⁶

Daha sonra Yüce Allah, hicret eden böyle kimselerin yurtlarından ayrı kalma hususunda gösterdikleri çaba ve sabra karşılık olarak elde edecekleri mükâfatı zikretmekte ve şöyle buyurmaktadır:

إِنَّمَا يُؤْفَى الصَّابِرُونَ أَجْرُهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ “Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir.” işte bu ayet, sabredenlerin kalplerini en hassas yerinden yakalamaktadır. Bu zayıf olan kalplere ağır gelen mükellefiyeti, en güzel şekilde tedavi etmektedir. Zor şartlar altında ve sıkıntıda oldukları bir zamanda bu kalplerin üzerlerine rahmet ve yakınlık meltemlerini göndermektedir. Yurtlarını, ailelerini, topraklarını ve uyum içinde yaşadıkları çevrelerini geride bırakmanın bir karşılığı olarak onlara ihsanının, merhametinin kapılarını açmaktadır. Onlara, hicret etmelerine, belalara ve musibetlere karşı sabretmelerine karşılık olarak mükâfatlarını Cennette hesapsız bir şekilde verecektir.²⁶⁷

Ayetin devamındaki, “بِغَيْرِ حِسَابٍ” “kendilerine ölçüsüz ve tartısız verilir de verilir.” ifadesi, kesretten kinayedir. Yani verilen karşılığın tartıya ve ölçüye tabi tutulamayacak miktarda, sayanların ve hesap edenlerin güç yetiremeyecekleri ölçüde olduğudur. İbn Abbas’tan (r.a) bu ifade hakkında “Hesap edenlerin hesabına sığmaz ve ölçüsü bilinmez.”

²⁶¹ ez-Zümer, 39/74.

²⁶² Âl-i İmrân, 3/133.

²⁶³ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 26/252; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/257.

²⁶⁴ Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fî tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San’ânî*, 138; Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî eş-Şinkîî, *Eḍvâ’ü’l-beyân fî izâhi’l-Kur’ân bi’l-Kur’ân* (Riyad: Dâru Alemlî’l-Fevâid, 2005), 7/51.

²⁶⁵ el-Ankebût, 29/56.

²⁶⁶ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, 5/118.

²⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/294; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/166; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/156; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/291; Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 5/3043.

dediği nakledilir. Malik b. Enes'in (ö. 179/795) şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu, dünyadaki kederlere, belalara ve musibetlere sabretmektir. Hiç şüphesiz uğradığı musibetlerde teslimiyeti elden bırakmayıp kendisine yasaklanmış şeylerden uzaklaşan kimsenin elde edeceği mükâfatın miktarı, hesabı yoktur."²⁶⁸

Katade de (ö. 117/735) bu ifade hakkında şöyle demiştir: "Allah'a yemin ederim, bu durumda ne ölçü, ne de tartı olacaktır. Hz. Peygamber'den (s.a.s) de bu ayet hakkında şöyle rivayet edilmiştir: "Yüce Allah kıyamet gününde teraziler kurar; önce namaz kılanlar getirilir ve onlara mükâfatları terazilerle tartılıp verilir. Sonra sadaka verenler getirilir, onlara da mükâfatları terazilerle tartılıp verilir. Sonra haccını yapanlar getirilir ve onlara da mükâfatları terazilerle tartılıp verilir. Daha sonra musibet ve belalara katlananlar getirilir, fakat onlar için terazi kurulmaz; divan da açılmaz. Onların mükâfatları başlarından üzerlerine akar da akar. Yüce Allah: "*Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir.*" buyurur. Dünyada başlarına bela ve musibet gelmeyip afiyette olanlar, bela ve musibetlere karşı sabredenlerin kazandığı ecre ve sevaba bakarak 'Keşke dünyada iken cesetlerimiz makaslarla lime lime kesilseymiş!' diye temennide bulunurlar."²⁶⁹

Bu ayetlerden şu ilahî mesajları çıkarımda bulunabiliriz:

1. Bu kısacık dünyada ihsan şuuruyla Allah'ın emirlerine riayet edenler için, ahirette bütün güzellikleri içinde barındıran ebedi cennet vardır.

2. İhsan, takvanın bir üst mertebesidir. Takva; farz, vacip, helal ve harama riayet etmek, ihsan ise bunların dışında kalan sünnet, adap gibi şeylere riayet etmek, daha titiz davranmaktır.²⁷⁰

3. Eğer bir yurtta Allah'ın emirlerine riayete etme imkânı yoksa, peygamberler ve Allah'ın salih kulları örnek alınarak Allah'ın emirlerine özgür bir şekilde riayet etme imkânı olan bir yurda hicret etmeye teşvik vardır.

4. Sabır külfeti ağır, riayeti çetin ve zor olduğundan, mükâfatı da tartıya ve ölçüye tabi tutulmadan verilecektir. Bu, "الجزاء من جنس العمل": "mükâfat, amelin nevine, cinsine göredir." kabilindendir.

²⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/294; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/254; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/258; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/167; Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/157; Ebû's-Su'ûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/603; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/291.

²⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/294; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/254; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/258; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/167; Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/157; Ebû's-Su'ûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/603; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/291.

²⁷⁰ Habenneke el-Meydânî, *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür*, 12/174.

2.9. İhlas

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ ﴿١١﴾ وَأُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٢﴾ قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٣﴾ قُلِ اللَّهُ أَعْبُدْ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي ﴿١٤﴾ فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ ﴿١٥﴾

“De ki: ‘Şüphesiz bana, dini Allah'a has kılarak O'na ibadet etmem emredildi. Bana, Müslümanların ilki olmam da emredildi.’ De ki: ‘Eğer ben Rabbime isyan edersem, şüphesiz büyük bir günün azabından korkarım.’ De ki: ‘Ben dinimi Allah'a has kılarak sadece O'na ibadet ediyorum.’ ‘Siz de Allah'tan başka dilediğiniz şeylere ibadet edin’”²⁷¹

Mukātil b. Süleymân'ın (ö. 150/767), “قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ” “De ki: Şüphesiz bana, dini Allah'a has kılarak O'na ibadet etmem emredildi.” ayeti hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: “Kureyş müşrikleri, Hz. Muhammed'e (s.a.s), ‘Bize getirdiğin bu dine seni sevk eden şey nedir? Lâta ve Uzza'ya tapan babanın, dedenin ve kavminin ileri gelenlerinin dinine baksana’ dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, söz konusu ayeti indirdi.”²⁷²

Müfessirler, bu ayeti, genel olarak şu şekilde tefsir etmişlerdir: Bana, küfür, şirk, riya ve benzeri şeylerden arındırılmış bir şekilde, samimiyet ve ihlasla ibadeti yalnız Allah'a has kılmam emredildi. Bu emir her ne kadar Hz. Peygamber'e (s.a.s) olsa da, aslında Yüce Allah'tan başkasına kulluk edenler kınanmaktadır. Bir de Allah Teâlâ, başkalarının da bu hususu ifa etmeleri gerektiğine dikkat çekmek için, bu buyruğu Peygamber'e (s.a.s) yönelik olarak emretmiştir. O halde sanki bu, başkalarını teşvik eden bir ifadedir.”²⁷³

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ “Bana, Müslümanların ilki olmam da emredildi.” Yani ben, bu ümmet içinde, ilk Müslüman olmak, putperestliğe ve babalarının dinine muhalefet etmek ve Allah Teâlâ'yı birleyerek Allah'a boyun eğenlerin ve Müslümanların bu asırda veya bu kavim içinde ilki olmakla emrolundum.”²⁷⁴

Zemahşerî (ö. 538/1144), bu ayeti, diğer müfessirlerden farklı olarak şu şekilde yorumlamıştır: “Ben dünya ve ahirette onların önderi ve öncüsü olduğumdan dolayı, bana bu emredildi. Çünkü ihlâslı ve samimi olmanın dinde öncelik ve önderlik hakkı vardır; bu husustan dolayı kim samimi ve ihlâslı olursa o önder ve öncü olur.”²⁷⁵

Bu ifade hakkında daha farklı izahlar da yapılmıştır: Birincisi, kendi zamanımda ve halkımın içinde Müslüman olanların ilki olayım... Çünkü putlardan uzaklaşıp onları kıran ve

²⁷¹ ez-Zümer, 39/11-14.

²⁷² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/255; Ebû's-Su'ûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/603; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/291.

²⁷³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/255; Ebû's-Su'ûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/603; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/291.

²⁷⁴ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/291.

²⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/295; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/167; Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/157; Âlûsî, *Ruhu'l-Maani*, 12/239; Sa'îd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 9/4864.

ilk olarak atalarının dinine muhalefet eden odur. İkincisi, İslam dinine davet ettiklerimin evveli, ilki ben kendim olayım. Üçüncüsü, sözünde ve fiilinde kendisine uyulan biri olmak ve kendi buyruklarına kendisi uymayan hükümdarlar gibi olmamak için, başka kişileri davet ettiğim şeye kendimi de davet edenlerin evveli, ilki ben olayım. Dördüncüsü, önceki salih kulların amelleri gibi, öncelikli olmaya müstahak olacak ameller yapayım... Yani Yüce Allah bana dinimi her türlü şirkten, riyadan ve şaibeden uzak bir şekilde kendisine has kılmamı vahiy ve akıl delili ile emretmiştir.²⁷⁶

قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ “De ki: Eğer ben Rabbime isyan edersem, şüphesiz büyük bir günün azabından korkarım.” Yani müşriklere de ki: “Ben, şayet ibadeti yalnız Allah Teâlâ’ya halis kılmayı ve Allah’ı birlemeyi terk edip şirkin ve sapıklığın götüreceği kötü akıbeti haber vermeyip isyan edersem, gelecek olan kıyamet gününün dehşetinden korkarım.”²⁷⁷

Daha sonra aynı anlamı zihinlere iyice yerleştirmek babından Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: قُلْ اللَّهُ أَعْبُدْ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي فَأَعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ “De ki: Ben dinimi Allah’a has kılarak sadece O’na ibadet ediyorum. Siz de Allah’tan başka dilediğiniz şeylere ibadet edin” Bir defa daha açık bir şekilde ilan ediyor. Ben bulunduğum yol üzere devam ediyorum. Yalnız Allah Teâlâ’ya ibadet ve kulluk ediyorum. Yalnızca O’na eğiliyor ve boyun eğiyorum. Siz ise istediğiniz yolda yürümeye devam edin. Allah’tan başka istediğinize kulluk ve ibadet edin. Fakat şunu da iyi bilin ki, bu gidişinizin akıbeti öyle bir hüsrân ve zararlar neticelenecektir ki, ondan daha büyük ve dehşet verici bir hüsrân düşünülmez.²⁷⁸ Bu ifade de müşriklere tehdit, onları azarlama, onları alaya alma ve onlardan teberri (yüz çevirme) vardır.²⁷⁹

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ “De ki: Şüphesiz bana, dini Allah’a has kılarak O’na ibadet etmem emredildi.” Bu ifade ile قُلْ اللَّهُ أَعْبُدْ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي “De ki: Ben dinimi Allah’a has kılarak sadece O’na ibadet ediyorum. Siz de Allah’tan başka dilediğiniz şeylere ibadet edin” ifadesi arasındaki tekrar gibi gözüken irtibatı, Zemahşerî (ö. 538/1144), şu şekilde açıklamaktadır: “Bu iki ifade aslında tekrar değildir; çünkü birincisi, kendisinin Yüce Allah tarafından yalnız O’na ibadet etmekle ve ihlasla emrolduğunu haber vermekte; ikincisi ise kulluğunu, ibadetini ve itaatini başkasına değil yalnızca Allah’a has kılarak sırf O’na kulluk etmekte olduğunu haber vermektedir. Buna işaret etmesi için ikinci ayette “اللَّهُ” ismi, “أَعْبُدُ” (kulluk etmek) fiilinden önce zikredilmiş; ilkinde ise normal mutad olduğu şekilde gelmiş. Buna göre, ifade, ilkinde bizzat fiilin kendisine ve onun icadına yönelik iken, ikincisinde ise fiilin kendisi uğruna yapıldığı zata dikkat çekmek içindir. Bundan dolayıdır ki “Siz de Allah’tan

²⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/295; Ebû’s-Su’ûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 4/604; Âlûsî, *Ruhu’l-Maani*, 12/240.

²⁷⁷ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/291.

²⁷⁸ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 5/3044.

²⁷⁹ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/167; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/292.

başka dilediğiniz şeylere ibadet edin” ifadesini peşi sıra getirmiştir. Muhayyer bırakma üslubuyla gelen bu buyruktan maksat, rahmetini esirgeyerek kişiyi kendi haline terk etme ve yardımsız bırakma hususunda mübalağa ifade etmesidir.”²⁸⁰

Bu başlıktan şu ilahî mesajlara ulaşabiliriz:

1. Küfür, şirk, riya ve benzeri şeylerden arındırılmış bir şekilde, ihlas ve samimiyetle ibadeti yalnız Allah’a has kılmak gerekir.

2. Bu ayetlerdeki emirler her ne kadar Hz. Peygamber’e (s.a.s) olsa da, aslında Allah’tan başkasına ibadet ve kulluk edenler kınanmaktadır. Bir de Allah, başkalarını da bu hususa teşvik etmek için, bu buyruğu Peygamber’e (s.a.s) yönelik olarak emretmiştir.

2.10. Kâfirlerin Kötü Akıbeti

قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ أَلَا ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ﴿١٥﴾ لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذَلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهَ بِهِ عِبَادٌ يَا عِبَادِ فَأَتَقُّونَ ﴿١٦﴾

“De ki: ‘Şüphesiz hüsrana uğrayanlar kıyamet gününde kendilerini ve ailelerini hüsrana sokanlardır. İyi bilin ki bu apaçık hüsranın ta kendisidir.’ Onlar için üstlerinde ateşten katmanlar, altlarında (ateşten) katmanlar vardır. İşte Allah kullarını bununla korkutur. Ey kullarım bana karşı gelmekten sakının.”²⁸¹

“De ki: ‘Şüphesiz hüsrana uğrayanlar kıyamet gününde kendilerini ve ailelerini hüsrana sokanlardır. İyi bilin ki bu apaçık hüsranın ta kendisidir.” Yani ey Muhammed! Onlara de ki: Tam manasıyla hüsrana uğrayacak olanlar, kendilerini sapıklık, şirk ve isyanla; kendilerine tabi olan ailelerini de saptırıp, kıyamet gününde daimi olan azapla hüsrana uğratanlardır. İşte apaçık olan hüsrana budur, bundan daha korkunç ve büyük bir hüsrana yoktur.²⁸²

Ayetteki “وَأَهْلِيَهُمْ” ifadesi hakkında şu yorumlar yapılmıştır: “Bu kişiler kendilerine tabi olanları ve çocuk-çocuklarını da zarara sokmuşlardır. Çünkü eğer onlara tabî olan bu kişiler de cehennemlik idiyeler, bunlar, kendilerini hüsrana uğrattıkları gibi, onları da hüsrana sokmuşlar demektir; yok eğer bunlar cennetlik idiyeler, bunlar, artık ona bir daha dönüşü olmayan bir ayrılışla ayrılmışlar ve onu kaybetmişler demektir.” İbn Abbas’dan (r.a) bununla alakalı şöyle bir rivayet nakledilmiştir: “Cennette herkesin bir yeri, çocuk-çocuğu ve hademeleri vardır. Eğer bu kişi, Allah’a itaat edenlerden olursa, bunlar kendisine verilir. Yok, eğer bu kişi

²⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/296; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 26/255; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/157.

²⁸¹ ez-Zümer, 39/15-16.

²⁸² Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/292.

cehennemliklerdense, bunlardan mahrum kalır. Bu kişi, kendisini, çoluk-çocuğunu ve o yeri zarar-ziyana uğratmış olur ve bunlara, diğer Müslümanlar vâris olur.” Şu da söylenmiştir: “nefsin hüsrânı, cehenneme girmesi demektir; ehlin hüsrânı ise, kendisinin ve ailesinin birbirinden ayrıt edilmesi, uzaklaştırılması demektir.”²⁸³

San‘ânî (ö. 1182/1768) “خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيَهُمْ” ifadesindeki kâfirlerin bu kötü akıbetlerini, Kur‘an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle ilişkilendirmiştir.²⁸⁴

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيَكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.”²⁸⁵

Ayetin devamındaki, “أَلَا ذَٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ” “İyi bilin ki bu apaçık hüsrânın ta kendisidir.” ifadenin bu şekilde gelmesi, onların bu rezil ve rüsva hallerini korkunç bir şekilde ifade etmiştir; şöyle ki, cümleye “أَلَا” uyarı ve tembih edatı ile başlamış; mübteda ile haberin arasını fasıla edatı olan “هُوَ” zamiri ile ayırmış; “الْخُسْرَانُ” ifadesini marife yapıp “الْمُبِينُ” ifadesini onun sıfatı yapmıştır.²⁸⁶

Mevdûdî (ö. 1979), bu ayet hakkında şunları söylemektedir: “Hüsrana uğrayanlar, Allah Teâlâ’nın insana verdiği akıl, ömür ve diğer nimetleri boşa harcayanlardır. İnsan bunları dünyada boş yere heder eder. Yani Allah’ın olmadığını kabul ederek, O’na ortaklar koşarak veya kıyamet ve hesap gününün olmadığını, hesaba çekilmeyeceğini sanarak, Allah’ın kendisine lütfettiği tüm sermayesini (ömür, akıl, sıhhat v.s) bu yanlış düşünceler nedeniyle sarf edip iflas eder.”

Mevdûdî (ö. 1979), bu ifadeyi başka bir açıdan da ele alarak şöyle devam eder: “Bu ifadenin diğer bir anlamı da şöyledir: Bu (hüsrana uğrayan) kimse, yanlış inançlarının etkisiyle, başkalarına zulmeder ve onların günahlarını da yüklenir. Ancak kendi küfrü dolayısıyla zaten hiçbir şeyi kalmadığı için, tamamen her şeyini kaybeder. Üçüncüsü, o sadece kendisi iflas etmekle kalmamış, ailesini, akrabalarını ve kabilesini de yanlış inançları dolayısıyla zarara sokmuştur. Bu üç zararı da Allah Teâlâ ‘الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ’ (apaçık hüsrân) olarak nitelemiştir.”²⁸⁷

Şimdi de bu apaçık zarar ve ziyanın manzarası sergileniyor:

²⁸³ Beğavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 7/112; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/296; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/256; Kurtubî, *el-Câmiu ‘li Ahkâmî’l-Kur‘ân*, 18/260; İcî, *Câmi ‘u’l-beyân fi tefsîri’l-Kur‘ân*, 3/497.

²⁸⁴ Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fi tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur‘ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâil es-San‘ânî*, 140.

²⁸⁵ et-Tahrîm, 66/6.

²⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/296; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/256; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/167; Neseî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/157; Ebû’s-Su‘ûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 4/604-605.

²⁸⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur‘ân*, 5/119.

لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ “Onlar için üstlerinde ateşten katmanlar, altlarında (ateşten) katmanlar vardır.” Yani ateş onları her yönüyle kuşatmıştır. Müfessirler,²⁸⁸ söz konusu ayetin, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu iki ayetle aynı anlamda olduğunu söylemişlerdir:

وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ üstlerinde de cehennem ateşinden örtüler var. İşte biz zalimleri böyle cezalandırırız.”²⁸⁹; يَوْمَ يَغْشَاهُمْ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ “Oysa azap kâfirleri üstlerinden ve ayaklarının altından bürüyeceği gün, şüphesiz cehennem onları mutlaka kuşatmış olacaktır. Allah onlara, ‘Yapmakta olduklarınızın cezasını tadın’ diyecektir.”²⁹⁰

Şinkîti (ö. 1974) söz konusu ayeti, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle açıklamıştır.²⁹¹

لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكْفُونُ عَنْ وُجُوهِهمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ “İnkâr edenler, yüzlerinden ve sırtlarından ateşi savamayacakları ve hiçbir yardım da görmeyecekleri vakti bir bilseler!”²⁹²

Bu ayette altlarından gelecek olan ateşin “ظُلَلٌ” (gölge) olarak ifade edilmesinin sebebi şudur: üstlerindeki ateş gölgesi kendilerine (yani o katmanda bulunan kişilere), altlarındaki ateş gölgesi de, onların altında bulunan diğer tabakalardaki insanlar için gölge olur. Çünkü cennet nasıl derece derece ise, ateş de aynı şekilde derece derece (tabaka tabaka) dır.²⁹³

Ayetin devamına dönecek olursak, “ذَلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهَ بِهِ عِبَادَةً يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ” “İşte Allah kullarını bununla korkutur. Ey kullarım bana karşı gelmekten sakının.” Yani Yüce Allah, kesin gerçekleşecek olan bu şiddetli azabın haberini, kullarını korkutmak ve onları isyandan, günahlardan ve haramlardan sakındırmak için vermektedir. İnsanlar bilmedikleri bir azapla birden bire muhatap olmasınlar diye, Allah, kullarını tükenmez olan nimeti ve faziletiyle uyarmıştır. Uyarılan kişinin mazereti yoktur!²⁹⁴

Ayetteki “عِبَادَةً” ve “يُعْبَادُ” ifadeleri, mü’minler ve kâfirler hakkında umumi olduğu söylendiği gibi, sadece kâfirler hakkında olduğu da söylenmiştir.²⁹⁵

²⁸⁸ Kurtubî, el-Câmiu ‘li Ahkâmi’l-Kur’ân, 18/260; Zuhaylî, et-Tefsîru’l-münîr, 12/292.

²⁸⁹ el-A‘râf, 7/41.

²⁹⁰ el-Ankebût, 29/55.

²⁹¹ Şinkîti, Edvâ’ü’l-beyân, 7/51.

²⁹² el-Enbiyâ, 21/39.

²⁹³ Râzî, Mefâtîhu’l-ğayb, 26/256; Âlûsî, Ruhû’l-Maani, 12/241; Zuhaylî, et-Tefsîru’l-münîr, 12/292.

²⁹⁴ Âlûsî, Ruhû’l-Maani, 12/241; Zuhaylî, et-Tefsîru’l-münîr, 12/293.

²⁹⁵ Kurtubî, el-Câmiu ‘li Ahkâmi’l-Kur’ân, 18/260.

Sa'îd Havvâ (ö. 1989), bu ayet hakkında diğer müfessirlerden farklı olarak şunu söylemektedir: “Bu ayet, vaaz ve nasihatın yalnızca Allah’ın mü’min olan kullarına etki ve tesir ettiğine dair bir işarettir.” (Daha öncede açıkladığımız gibi “عِبَادَةُ” ifadesinden maksat mü’minlerdir.)²⁹⁶

Bu ayet grubundan şu ilahî mesajlara ulaştık:

1. Tam manasıyla hüsrana uğrayacak olanlar, kendilerini sapıklık, şirk ve isyanla; kendilerine tabi olan ailelerini de saptırıp kıyamet gününde daimi olan azapla hüsrana uğratanlardır. Kişinin ahirette ailesinden, sevdiklerinden uzaklaştırılması, bu hüsrandır.

2. Ateşin cehennem ehlini her taraftan çepeçevre kuşatması, azap çeşitlerinden bir tanesidir.

3. İnsanlar bilmedikleri bir azapla birden bire muhatap olmasınlar diye, Allah kullarını sonsuz olan nimeti ve faziletiyle uyarmıştır.

2.11. Müminlerin Müjdelenmesi

وَالَّذِينَ اجْتَنَّبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فَبَشِّرْ عِبَادَ ﴿١٧﴾ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ
أَحْسَنَهُ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَىٰ اللَّهُ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْأَلْبَابِ ﴿١٨﴾

*“Tağut’tan, ona kulluk etmekten kaçınan ve içtenlikle Allah’a yönelenler için müjde vardır. O halde kullarımı müjdele! Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah’ın hidayete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir.”*²⁹⁷

On yedinci ayetin nüzul-u sebebiyle alakalı olarak İbni Ebî Hâtim’in Zeyd b. Eslem’den (r.a.) naklettiği rivayete göre, cahiliye dönemindeyken bile “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” diyen şu üç kişi hakkında inmiştir: Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Ebû Zerr-i Gıfârî ve Selmân-i Fârisî.²⁹⁸

“O halde kullarımı müjdele!” ayetinin nüzul sebebiyle ilgili olarak Cüveybir, Câbir b. Abdullah’ın (r.a.) şöyle söylediği rivayet etmiştir: “Onun yedi kapısı vardır.”²⁹⁹ mealindeki ayet indiği zaman Ensar’dan bir kişi Hz. Muhammed’e (s.a.s.) gelerek, “Ey Allah’ın Resulü! Benim yedi kölem var. Ben cennetin her bir kapısı için bir köle azat ettim.” dedi. Bundan sonra “O halde kullarımı müjdele! Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya...” ayeti indi.³⁰⁰

²⁹⁶ Sa’îd Havvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr*, 9/4864.

²⁹⁷ ez-Zümer, 39/17-18.

²⁹⁸ Süyûtî, *ed-Dürrü’l-menşûr*, 12/642; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/261; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/289.

²⁹⁹ el-Hicr, 15/44.

³⁰⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/289.

“Tağut’tan, ona kulluk etmekten kaçınan ve içtenlikle Allah’a yönelenler için müjde vardır.” Yani şeytan ve putlara kulluk etmekten yüz çevirip yalnızca Allah Teâlâ’ya yönelenler için, kıyamet gününde mükâfatı çok büyük olan bir müjde vardır ki o da cennettir.³⁰¹

Ayetteki “الطُّغُوتُ” ifadesi hakkında farklı yorumlar yapılmıştır: Bu ifade hem müfret, hem de çoğul olarak kullanılır. Bu ifade, çoğul olarak kabul edildiği takdirde hem putları, hem de şeytanı kapsamaktadır. Tağut’un şeytan, put veya kâhin olduğu da söylenmiştir. Yine Tağut’un, Harut, Marut, Talut ve Calut gibi Arapça olmayan bir isim olduğu da söylenmiştir. Arapça bir isim olup “الطُّغْيَانُ” lafzından türemiş olduğu da söylenmiştir.³⁰²

Zemahşerî, bu ifade hakkında şöyle bir yorum yapmıştır: “الطُّغُوتُ” ifadesi tuğyandan فَعْلُولُ veznindedir; rahamut ve melekût gibi. Fakat lame’l-fiil ayne’l-fiilden önce gelerek bir kalb işlemi olmuştur. Bu ifade master olduğundan dolayı şeytan veya şeytanlar için kullanılır. Bu ifade de çeşitli mübalağalar mevcuttur; birincisi, masterla isimlendirilerek sanki şeytanın kendisi tuğyanmış (taşkınlık) gibi değerlendirilmesidir. İkincisi, bu kalıp mübalağa ifade eder; çünkü melekût da geniş mülk, rahamut ise geniş rahmet demektir. Üçüncüsü, kalb (yani kalıbın değiştirilmesi) de özgülük ve ihtisas içindir; çünkü tığut ifadesi sadece şeytan için kullanılmaktadır; burada bu ifade çoğul anlamındadır (yani şeytanlar). Nitekim “الطُّوَائِيتُ” şeklinde de çoğul da okunmuştur.³⁰³

Ayetin devamındaki, “لَهُمُ الْبَشَرَى” ifadesi hakkında üç yorum yapılmıştır: birincisi, bu müjde, cennettir. İkincisi, bu, meleklerin mü’minlere Kur’an-ı Kerim diliyle yaptığı müjdedir. Üçüncüsü, bu, kişinin yaptığı amelin sevabını bizzat gözüyle gördüğü vakitteki müjdedir.³⁰⁴

San’ânî (ö. 1182/1768) “لَهُمُ الْبَشَرَى” ifadesindeki müjdenin, peygamber veya melekler aracılığıyla olacağını ifade ettikten sonra, bu görüşünü Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle delillendirmektedir:³⁰⁵

“وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا، مَاكِثِينَ فِيهِ أَبَدًا” *Salih ameller işleyen mü’minleri, içlerinde ebedi olarak kalacakları güzel bir mükâfat (cennet) ile müjdeler. (Peygamber)*³⁰⁶

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشُرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ
“Şüphesiz ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip de, sonra dosdoğru olanlar var ya, onların üzerine akın

³⁰¹ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/293.

³⁰² Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/260-261.

³⁰³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/296-297; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/168; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/158.

³⁰⁴ Mâverî, *en-Nüket ve l-Uyûn*, 5/120.

³⁰⁵ Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fî tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San’ânî*, 142.

³⁰⁶ el-Kehf, 18/3.

akın melekler iner ve derler ki: ‘Korkmayın, üzölmeyin, size (dünyada iken) vadedilmekte olan cennetle sevinin!’³⁰⁷

Devamındaki ayete dönecek olursak Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ” “O halde sözü dinleyip de onun en güzeline uyan kullarımı müjdele!” yani din hususunda daha dikkatli/titiz olsunlar diye ve fazilet ile daha faziletlisini, güzel ile daha güzel olanı ayırt edebilsinler diye, Bu ayette zamir yerine açık isim “عِبَادِ” ifadesi kullanılmıştır. Karşılırlına vacip ve mendup çıktığında vacip olanı, mubah ve mendub çıktığında da daha faziletli olan mendubu tercih etsinler diye zamir yerine açık isim “عِبَادِ” ifadesi kullanılmıştır.³⁰⁸

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) başta olmak üzere birçok selef âlimi, ayetteki “الْقَوْلِ” ifadesini Kur’an’ın bütönlüğü içerisinde ele alarak, bunun Kur’an olduğunu ifade etmişlerdir. Bu görüşlerini de şu ayetle ilişkilendirmişlerdir:³⁰⁹

“أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ” “Onlar bu sözü (Kur’an’ı) hiç düşünmediler mi? Yoksa kendilerine, önceki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?”³¹⁰

Sözün güzeline uymanın ne olduğuna dair şu yorumlar yapılmıştır:

1. Bu, güzel olan sözü de, kötü olan sözü de işitip güzel olanı söyleyen, çirkin olandan yüz çevirip onu başka kimseye anlatmayan kimsedir. Bu, İbn Abbas’ın (r.a) yorumudur.
2. Bunlar, Kur’an’dan başka sözleri de işitip Kur’an’a tabi olan kimselerdir.
3. Bunlar, Kur’an-ı ve Peygamber’in (s.a.s.) sözlerini işitip onlardan en güzel olanına yani muhkem olanlara tabi olup bunlarla amel eden kimselerdir.
4. Bunlar, hem ruhsat, hem de azimet ihtiva eden emirleri işitirler de ruhsatları değil, âzimetini alan ve uygulayan kimselerdir.
5. Bunlar, başkalarını cezalandırma ve affetme hakkına sahip olduklarını işittikleri halde affetme yolunu tercih eden kimselerdir.
6. Burada ki söz, en güzel söz olan “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” ifadesidir.³¹¹

³⁰⁷ Fussilet, 41/30.

³⁰⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/297; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/168; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/158.

³⁰⁹ Ebü’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Deķā’ıku’t-Tefsîr (el-Câmi’ li-Tefsîri’l-İmâm İbn Teymiyye)*, thk. Muhammed Seyyid el-Celyend (Dımişk: Müessesetü Ulumi’l-Kur’ân, 1984), 4/499.

³¹⁰ el-Mü’minûn, 23/68.

³¹¹ Mâverdî, *en-Nüket ve l-Uyûn*, 5/120-121; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/297; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 26/258; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/260-261.

Şinkitî (ö. 1974) “فَيَنْبَغُونَ أَحْسَنَهُ” ifadesiyle alakalı “ahsen” ve “hasen” ayrımını, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle açıklamaktadır.³¹²

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّابِرِينَ “Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır.”³¹³ Şinkitî, “Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misliyle cezalandırın.” ifadesini, hasen; “Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır.” ifadesini de ahsen olarak izah etmiştir.

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفَقْرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ “Sadakaları açıktan verirsiniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirsiniz bu, sizin için daha hayırlıdır.”³¹⁴ Şinkitî, bu ayette de aynı şekilde “Sadakaları açıktan verirsiniz ne güzel!” ifadesini, hasen; “Fakat onları gizleyerek fakirlere verirsiniz bu, sizin için daha hayırlıdır.” ifadesini de ahsen olarak izah etmiştir.

Mevdûdî (ö. 1979), sözün güzeline uymanın iki manaya geldiğini söylemiştir: “Birincisi, o duyduğu her söze hemen inanmaz. Onun üzerinde düşünür ve doğruysa kabul eder. İkincisi, bir söz duyduğunda ona hemen kötü bir anlam vermeyip, iyi niyetle yaklaşır, şeklinde olabilir.”³¹⁵

Râzî (ö. 606/1210), bu ayetin, şöyle bir inceliğe işaret ettiğini söylemektedir:

“Bu ayetten nazar (araştırma) ve istidlal (bilinenden hareketle bilinmeyeni öğrenmek) ilminin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Zira Yüce Allah, hidâyet ve kurtuluşun, insanın, işitmiş olduğu birçok şeye bağlı olduğunu beyan etmiştir. Çünkü insan en doğrusunu ve en güzelini dinlediği bu şeylerden seçip alır. En doğrusunu ve en güzelini diğerlerinden seçip almak ise, sadece duyup işitmek ile olmayacağı bilinmektedir. Çünkü duyup işitmek, bütün insanlar için ortak bir husustur. Hal böyleyken, en güzelini diğerlerinden seçip ayırmanın, duyup işitmek ile değil de, tefekkür ve aklî deliller ile olacağı sabit olmuş olur. Bu da, övgü ve medhi hak etmenin yolu, akli delillere tâbi olmaktan ve bir işi, nazar ve istidlal metodu ile çözüme kavuşturmaktan ibaret olduğuna delalet etmektedir.”³¹⁶

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَىٰ اللَّهُ “İşte onlar Allah’ın hidayete erdirdiği kimselerdir.” Allah Teâlâ onların gönüllerinde iyilik olduğunu bildiğinden dolayı onları, sözün en güzeline kulak

³¹² Şinkitî, *Edvâ’ü’l-beyân*, 7/53-54.

³¹³ en-Nahl, 16, 126.

³¹⁴ el-Bakara, 2/271.

³¹⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 5/130.

³¹⁶ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/261.

vermeye ve onu alıp kabul etmeye sevk etmiştir. Zaten doğru yola sevk etmek yalnızca yüce Allah'a mahsustur.³¹⁷

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْوَالِدُونَ “İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir.” Yani bu akla sahip olanlar, vehim ve adet perdelerini aşabilmiş akl-ı selim sahibi kişilerdir. Bu ayetlerde hidayetin Allah Teâlâ’nın fiili olduğuna, nefsin de bunu ancak kabul etmekle elde edeceğine delalet vardır.³¹⁸

Bu ayetlerden şu ilahî mesajlara ulaştık:

1. Şeytan, put ve benzeri şeylere kulluk etmekten yüz çevirip yalnızca Allah’a yönelenler için, kıyamet gününde mükâfatı çok büyük olan bir müjde vardır ki o da cennettir.

2. En güzel sözü diğerlerinden seçip ayırmak sadece duyup işitmek ile değil, tefekkür ve aklî deliller ile olur.

2.12. Müminlerin Yüksek Dereceleri, Kâfirlerin ise Azabı Hak Etmesi

أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ ﴿١٩﴾ لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَنِيَّةٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعَدَ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ ﴿٢٠﴾

“Hakkında azap sözü (hükmü) gerçekleşenler, hiç onlar gibi olur mu? Cehennemlikleri sen mi kurtaracaksın? Fakat Rabbine karşı gelmekten sakınanlar için (cennette) üst üste yapılmış ve altlarından ırmaklar akan köşkler vardır. Allah gerçek bir vaadde bulunmuştur. Allah vadinden dönmez.”³¹⁹

İbn Abbas (r.a), “Hakkında azap sözü (hükmü) gerçekleşenler, hiç onlar gibi olur mu? Cehennemlikleri sen mi kurtaracaksın?” ayetinin, Ebu Leheb, çocukları ve Hz. Peygamber’in (s.a.s) ailesinden iman etmeyenler hakkında indiğini ifade etmiştir.³²⁰

Yani “insanların işleri senin elinde midir? Azaba müstahak olanı sen mi kurtaracaksın?” ifadesindeki her iki istifham hemzesi de söyleneni inkâr için gelmiştir; fakat ikinci hemze, inkârı tekit etmek için gelmiştir. Yani bir nevi’ bu sorunun cevabı şöyledir: “Hayır, sen böyle bir ateşin azabından kurtarmaya muktedir değilsin.” Ayetteki “تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ” ifadesi, “تُنْقِذُهُ” şeklinde zamirle gelebileceği hâlde, “مَنْ فِي النَّارِ” ifadesinin açıktan gelmesi de bu manayı takrir ve teyit etmektedir. Ayrıca ayet, Hz. Muhammed’e (s.a.s) teselli vermektedir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s) kavminin iman etmesi hususunda çok hırslıydı. Bundan dolayı Allah Teâlâ

³¹⁷ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5/3045.

³¹⁸ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/168.

³¹⁹ ez-Zümer, 39/19-20.

³²⁰ Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/266.

peygamberine, ezelden beri delalet ve sapıklıkta olan kimseleri ateşten kurtaramazsın diye, haber vermektedir.³²¹

Müfessirlerin bir kısmı,³²² “كَلِمَةُ الْعَذَابِ” ifadesini, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle tefsir etmişlerdir: “لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَتَّبَعُ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ” *Andolsun, cehennemi seninle ve onlardan sana uyanların hepsiyle dolduracağım.*”³²³

Devamındaki ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِّنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَّبْنِيَّةٌ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ” *Fakat Rabbine karşı gelmekten sakınanlar için (cennette) üst üste yapılmış ve altlarından ırmaklar akan köşkler vardır.*” Yani muttakiler için cennette yüksek evler vardır. O evlerin üstünde de onlardan daha yüksek evler mevcuttur. Yani kâfirler için ateşten katmanlar, muttakiler için de köşkler mevcuttur.³²⁴ Üst üste inşa edilen katlardan oluşan köşklerin ve o köşklerin altından akan ırmakların manzarası, cehennem halkının üstlerini ve altlarını kat kat saran ateş manzarasını karşılamaktadır. Kur’an’ın bu ifade üslubu, sahneleri gözler önüne serdiğinde bu ifade tarzını, bu karşılıklı dengelemeyi her zaman gözetmektedir.³²⁵

Şinkî (ö. 1974), Allah’ın cennette kullarına vadettiği köşklerle alakalı olarak, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetleri de zikretmiştir:³²⁶

وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرَّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَرْئِكَ لَهُمْ جَزَاءُ الصَّغْفَرِ بِمَا عَمِلُوا
وَهُمْ فِي الْغُرَفَاتِ آمِنُونَ ﴿٣٧﴾

“Ne mallarınız ne de çocuklarınız, sizi bizim katımıza daha çok yaklaştıran şeylerdir! Ancak iman edip salih amel işleyenler başka. İşte onlar için işlediklerine karşılık kat kat mükâfat vardır. Onlar cennet köşklerinde güven içindedirler.”³²⁷

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ
مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٧٢﴾

“Allah mü’min erkeklere ve mümin kadınlara, ebedi olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde çok güzel köşkler vadetti.”³²⁸

³²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/298; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/168; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/158; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/294.

³²² Ebû’s-Su’ûd, *İrşâdû’l-‘akli’s-selîm*, 4/606; Âlûsî, *Ruhu’l-Maani*, 12/243; Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fî tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San’ânî*, 144.

³²³ Sâd, 38/85.

³²⁴ Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/158

³²⁵ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 5/3046.

³²⁶ Şinkî, *Eḍvâ’ü’l-beyân*, 7/56.

³²⁷ Sebe’, 34/37.

³²⁸ et-Tevbe, 9/72.

İbn Abbas (r.a) “مَبْنِيَّةٌ” ifadesini, zebercet ve yakuttan yapılmış evler olarak yorumlamıştır.³²⁹ Zemahşerî ise, “مَبْنِيَّةٌ” ifadesini şu şekilde açıklamaktadır: “Bu ifade, -Allâh’u a’lem- düz zeminde tesviye ve inşa edilmiş köşkler gibi inşa edilmiştir, manasındadır.”³³⁰

Hız. Ali’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hız. Peygamber (s.a.s) bu köşkler ile alakalı şöyle buyurmuştur: “Cennette öyle odalar vardır ki; içleri dışlarından, dışları da içlerinden görülür.” Bir bedevî: Bunlar kimin için hazırlanmıştır ya Rasulallah? diye sorunca da: “Güzel söz konuşan, yemek yediren, geceleri insanlar uykudayken namaz kılanlar içindir.” şeklinde cevap verdi.³³¹

San’ânî (ö. 1182/1768) “تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ” ifadesini, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle tefsir etmiştir.³³²

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى (١٥)

“Allah’a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır.”³³³

Ayetin devamındaki, “وَعَدَ اللَّهُ” ifadesi tekit için getirilmiş mef’ul-u mutlak; çünkü “لَهُمْ” “onlar için (cennette) üst üste yapılmış köşkler vardır.” ifadesi, “وَعَدَ اللَّهُ” “Allah gerçek bir vaadde bulunmuştur.” anlamındadır.³³⁴

Râzî, söz konusu ifade ile şöyle önemli bir inceliğe temas etmektedir: “Yüce Allah, vaatte bulunduğu pek çok ayette, ‘Bu, Allah’ın vaadidir. Allah vaadinden dönmez’ gibi açık izahlarda bulunmuştur. Hal böyleyken vaîd (tehdid)de bulunduğu ayetlerinde buna benzer açık ve te’kidli ifadeler yer vermemiştir. Bu, Mu’tezile’nin dediğinin aksine, vaad tarafının tercih edilmesi, vaîd tarafının tercih edilmesinden daha makbul olduğuna delâlet eder. Eğer Mu’tezile, ‘Allah va’id’inden dönmez’ diye, “benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim”³³⁵ ayetini delil getirseler, biz (ehl-i sünnet) deriz ki: Bu ayet, sadece vaîd ile alakalı bir ifade olmayıp aksine, hem “vaadi”, hem de “vaidi” kapsayan bir ifadedir.”³³⁶

³²⁹ Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/263.

³³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/298.

³³¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 7/91.

³³² Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fi tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San’ânî*, 142.

³³³ Muhammed, 47/15.

³³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/298; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/263; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/168; Neseî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/158; Ebû’s-Su’ûd, *İrşâdü’l-‘âkı’ s-selîm*, 4/607.

³³⁵ Kâf, 50/29.

³³⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 26/263-264.

Seyyid Kutub (ö. 1966), Allah'ın vaadi karşısında nasıl davranmamız gerektiği hususunda, asr-ı saadetteki sahabeleri bizlere örnek vererek şunları söylemektedir: “Kur'an-ı Kerim'le ilk muhatap olan mü'minler bu anlatılan sahneleri hayatlarında birer hakikat olarak yaşamışlardır. Onların kalpleri bunları hissediyor, izliyor ve görüyordu. Gördükleri sahnelerden ürperiyor, etkileniyor ve onlara karşılık veriyorlardı. İşte bundan dolayı gönülleri bu kadar değişebildi; bu dünyada hayatları ahiret gerçeği ve bilinci ile şekillendi. O zaman ki mü'minler, hayatta oldukları halde bu ahireti canlı olarak yaşıyorlar ve onunla diriliyorlardı. İşte mü'minin, Allah'ın vaadini böyle anlaması, bu şekilde kabullenmesi gerekmektedir.”³³⁷

Bu başlıktan şu ilahî mesajlara varabiliriz:

1. Küfür ehli olduğu halde cehennem azabını hak eden bir kişiyi, hiç kimse o azaptan kurtaramaz.
2. Üst üste inşa edilen katlardan oluşan köşklerin ve o köşklerin altından akan ırmakların manzarası, cehennem halkının üstlerini ve altlarını kat kat saran ateş manzarasını karşılamaktadır. Kur'an-ı Kerim bu ifade üslubunu, bu karşılıklı dengelemeyi her zaman gözetmektedir.

2.13. Allah'ın Eşsiz Kudreti ve Tabiatın İşleyişi

الَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعٌ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً مُخْتَلِفاً أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيَجُ فَنَرَاهُ مُصْفَرًّا
ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿٢١﴾

“Görmedin mi, Allah gökten su indirdi de onu yeryüzündeki kaynaklara ulaştırdı. Sonra onunla renkleri çeşit çeşit ekinler çıkarıyor. Sonra ekinler kuruyor da onları sapsarı kesilmiş görüyorsun. Sonra da Allah onları kurumuş çer çöp haline getirir. Şüphesiz ki bunda akıl sahipleri için bir öğüt vardır.”³³⁸

Habenneke el-Meydânî (ö. 1978),³³⁹ söz konusu ayeti, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle de ilişkilendirmektedir:

وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ ﴿٩﴾ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ ﴿١٠﴾ رِزْقًا
لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيِّتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ ﴿١١﴾

³³⁷ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 5/3046.

³³⁸ ez-Zümer, 39/21.

³³⁹ Habenneke el-Meydânî, *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür*, 12/194.

“Gökten de bereketli bir su indirip onunla kullar için rızık olarak bahçeler ve biçilecek taneler (ekinler), birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları bitirdik ve böylece onunla ölü bir beldeye hayat verdik. İşte (dirilip kabirlerden) çıkış da böyledir.”³⁴⁰

Yüce Allah “أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ” “Görmedin mi, Allah gökten su indirdi de onu yeryüzündeki kaynaklara ulaştırdı.” ifadesiyle bizlere yeryüzündeki suların aslının gökten olduğuna dair haberini veriyor: Nitekim bu hususu Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde ele aldığımızda da Rabbimiz başka bir ayette şöyle buyurmaktadır: “Biz, gökten tertemiz bir su indirdik.”³⁴¹ Yüce Allah gökten suyu indirdiğinde yeryüzü bu suyu içine çeker, sonra Yüce Allah yeryüzünde suyu dilediği şekilde evirip çevirir, bölgelerin ihtiyacına göre küçük veya büyük pınarlar fişkırtır. Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “onu yeryüzündeki kaynaklara ulaştırdı.”

İbn Abbâs’tan (r.a) bu ayet hakkında şöyle bir rivayet nakledilmiştir: “Yeryüzünde bulunan bütün sular gökten inmiştir; fakat yeryüzünde bulunan damarlar (kanallar), suyun (kokusunu ve tadını) değiştirmektedir. Kim tuzlu suyu tatlı suya dönüştürmek istiyorsa, o suyu yukarıya kaldırsın (buharlaştırsın).” Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]) de şunu söylemektedir: “Suyun asıl kaynağı kardandır; çünkü kar dağların üzerinde çoğalıp birikir, dağların derinliklerine iyice yerleşir sonra da dağların eteklerinden pınarlar fişkırtır.”³⁴²

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve Âlûsî (ö. 1270/1854) ise, bu ayet hakkında daha farklı ve kapsayıcı bir görüş öne sürmüştür: Ayet, yeryüzü kaynaklarında bulunan suların tamamı gökten indiğine değil de, sadece Allah’ın gökten indirdiği suları, yeryüzündeki kaynaklara yerleştirdiğine işaret ediyor. O halde yeryüzü kaynaklarında bulunan suların bir kısmı gökten indirildiği gibi, bir kısmı da bazı sebeplerden dolayı havadaki buhardan oluştuğunu söylemek daha makul ve tutarlıdır.³⁴³

ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ “Sonra onunla renkleri çeşit çeşit ekinler çıkarıyor.” Sonra gökten inen ve yeryüzünden çıkan kaynaklar ile tatları, şekilleri, kokuları ve faydaları çeşit çeşit olan ekinler yetiştirmektedir.³⁴⁴

Seyyid Kutub (ö. 1966), bu ayeti, şu şekilde açıklamaktadır: “Yağmur yağdıktan sonra ortaya çıkan nebatî hayat ve bu hayatın canlanması insanın bütün gücünü aciz bırakacak şekilde bir harikadır. Küçük bir bitkinin, üzerindeki toprak katmanlarını yara yara, üzerindeki tortuları

³⁴⁰ Kāf, 50/9-11.

³⁴¹ el-Furkân, 25/48.

³⁴² İbn Kesîr, *Tefsîrû l-Kur’âni l-‘azîm*, 7/92-93.

³⁴³ Âlûsî, *Ruhu l-Maani*, 12/245; İbn Teymiyye, *Değâ’iku t-Tefsîr*, 4/505-506.

³⁴⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrû l-Kur’âni l-‘azîm*, 7/93.

1. Yeryüzü kaynaklarında bulunan suların bir kısmı gökten, bir kısmı da bazı sebeplerden dolayı havadaki buhardan oluşmaktadır.

2. Yağmur yağdıktan sonra, yeryüzünde türlü türlü bitki ve nebatatın toprak katmanlarını yara yara, havaya ve özgürlüğe kavuşması, Yüce Allah'ın sonsuz kudretine; kulların ise acizliğine delalet etmektedir.

3. Dünyanın önce yemyeşil, canlı, parlak ve güzel olup daha sonra kuruyup sapsarı bir hale bürünmesi, insanın verimlilik çağındaki gençlik haline ve daha sonraki aşamalara benzetilmiştir.³⁵²

2.14. Müminlerin Aydınlık, Kâfirlerin Karanlık İçerisinde Olması

أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (٢٢)

*“Allah’ın, göğsünü İslâm’a açtığı, böylece Rabbinden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir? Allah’ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay haline! İşte onlar açık bir sapıklık içindedirler.”*³⁵³

“Allah’ın, göğsünü İslâm’a açtığı” ifadesi hakkında iki farklı tefsir yapılmıştır: Birincisi, İslâm dini onda iyice kök salıncaya kadar göğsüne genişlik verir. Bu İbn Abbas’ın (r.a) görüşüdür. İkincisi, İslâm’ı sevinçle karşılayıp huzur ile ona yönelmek üzere kalbine genişlik verir. Buna göre göğse verilen bu genişlik ancak Müslüman olduktan sonra olur. Birinci yoruma göre ise genişliğin İslâm’dan önce olması da mümkündür.

San‘ânî ve Şinkîtî, göğsün İslâm’a açılmasını hidayetin bir sonucu olduğunu ifade ederek, bunu da Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle ilişkilendirmişlerdir:³⁵⁴

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ
كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ (١٢٥)

*“Allah her kimi doğruya erdirmek isterse onun göğsünü İslâm’a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğse çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar. Allah inanmayanlara azabı (ve sıkıntıyı) işte böyle verir.”*³⁵⁵

³⁵² İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/93.

³⁵³ ez-Zümer, 39/22.

³⁵⁴ Hâmid, *Mefâtihu'r-ridvân fî tefsîri'z-zikri bi'l-âsâri ve'l-Kur'ân li'l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî*, 146; eş-Şinkîtî, *Eḍvâ'ü'l-beyân*, 7/58; Habenneke el-Meydânî, *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür*, 12/197.

³⁵⁵ el-En'âm, 6/125.

Ayetin devamındaki, “فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِّن رَّبِّهِ” “Böylece Rabbinden bir nur üzere bulunan kimse” ifadesindeki nurdan maksat, hidayet, basiret, marifet veya kendisine sınıksız tutunulan Allah’ın kitabıdır.

Bu ayet hakkında İbn Mesud’dan (r.a.) şöyle bir rivayet nakledilmiştir. İbn Mesud (r.a.): “Ey Allah’ın Resulü, Allah Teâlâ’nın: “Allah’ın, göğsünü İslâm’a açtığı, böylece Rabbinden bir nur üzere bulunan kimse” ayetinde sözü edilen kişinin kalbine nasıl bir genişlik verilir?” diye sorunca, Allah resulü (s.a.s) şöyle buyurdu: “Nur kalbe girdiğin de açılır ve genişler.” Ey Allah’ın Resulü bunun alameti nedir? diye sorduğumuzda da: “Ebedilik yurduna (ahiret) yönelmek, aldanış yurdundan(dünya) uzaklaşmak ve ölümden önce ölüme hazırlanmaktır.” şeklinde cevap verdi.³⁵⁶

Ayetle, Allah Teâlâ’nın kalbine genişlik verdiği kişilerden maksat, müfessirlerin naklettiklerine göre ya Hz. Ali ile Hamza (r.a.), ya Hz. Ömer (r.a), ya Ammar b. Yasir ya da Rasûlullah (s.a.v.)’dir.³⁵⁷

Müfessirlerin birçoğu bu ayetin takdirini şu şekilde yapmışlar: أَفَمَن شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ فَاهْتَدَى، كَمَن طُبِعَ عَلَى قَلْبِهِ فَقَسَا قَلْبُهُ؟ “Allah’ın, göğsünü İslâm’a açması sebebiyle hidayete eren kişi, mühürlenmesi sebebiyle kalbi katılaşmış kişi gibi olur mu?” Bu son ifade hazfedilmiştir; çünkü devamındaki فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِّنْ ذِكْرِ اللَّهِ “Allah’ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay haline!” ifadesi, bu hazife delalet etmektedir.³⁵⁸

Ayetteki “لِلْقَاسِيَةِ” ifadesinin göğse değil de, özellikle kalbe isnat edilmesinin asıl sebebi, fesada uğradığında bütün bedeni fesada uğratan aza’ya (kalbe) işaret etmesi içindir.³⁵⁹

Ayetin devamındaki, “مِّنْ ذِكْرِ اللَّهِ” “Allah’ın zikrine karşı” ifadesi, iki şekilde tefsir edilmiştir; birincisi, Allah Teâlâ’nın zikrini terk etmeleri sebebiyle; ikincisi, Allah Teâlâ’yı zikretmeleri sebebiyle şeklindedir. Bu ikinci görüşe göre ayetin manası şöyle olur: “Onların yanında Allah Teâlâ veya ayetleri zikredildiğinde kalplerinin katılığı artar.” Zemahşerî ikinci görüşü Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde: إِلَىٰ رِجْسِهِمْ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا “Bu onların pisliklerine pislik katar” ayetiyle ilişkilendirmektedir. “İşte onlar apaçık bir sapıklık” apaçık bir azgınlık içindedirler.³⁶⁰

Ayet, Ebu Leheb ve çocukları hakkında indiği söylenmiştir.³⁶¹

³⁵⁶ Mâverdî, en-Nüket ve'l-Uyûn, 5/121-122; Kurtubî, el-Câmiu ‘ li Ahkâmi ‘l-Kur’ân, 18/265.

³⁵⁷ Mâverdî, en-Nüket ve'l-Uyûn, 5/121-122; Kurtubî, el-Câmiu ‘ li Ahkâmi ‘l-Kur’ân, 18/265.

³⁵⁸ Nesefî, Medarikü ‘t-Tenzîl ve Hakâikü ‘t-Te’vîl, 3/158.

³⁵⁹ Âlûsî, Ruhu ‘l-Maani, 12/247.

³⁶⁰ Zemahşerî, el-Keşşâf, 5/299; en-Nesefî, Medarikü ‘t-Tenzîl ve Hakâikü ‘t-Te’vîl, 3/159; Ebû’s-Su‘ûd, İrşâdü ‘l-‘akli ‘s-selîm, 4/608.

³⁶¹ Beydâvî, Envâru ‘t-Tenzîl ve Esrâru ‘t-Te’vîl, 3/169; Âlûsî, Ruhu ‘l-Maani, 12/247.

Kalp katılığı hakkında bir takım rivayetler mevcuttur. Ebu Said Hudrî'den (r.a) rivayet edildiğine göre Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ şöyle buyurdu: ihtiyaçlarınızı cömert ve müsamahakâr kimselerden isteyin. Çünkü ben rahmetimi onların arasına bırakmışım. İhtiyaçlarınızı kalpleri katılaşmış kimselerden istemeyiniz. Çünkü Ben gazabımı onların arasına bırakmışım.”³⁶²

Malik b. Dinar (ö. 131/748), kalp katılığı hakkında şunları söylemektedir: “Hiçbir insan kalp katılığından daha büyük bir ceza ile cezalandırılmamıştır. Allah Teâlâ gazap ettiği her kavmin, mutlaka kalplerinden rahmetini çekerek almıştır.”³⁶³

Bu ayetlerden şu ilahî mesajlara varabiliriz:

1. Ahirete yönelmek, dünyadan uzaklaşmak ve ölümden önce ölüme hazırlanmak, İslam nurunun kalbe girdiğine işarettir.

2. Göğsün İslâm'a açılması, hidayetin bir neticesidir.

3. Allah'a olan zikri ve ibadeti terk etmek, kalp katılığına ve kalpten merhametin çekilmesine sebep olmaktadır.

4. Zikir, mümine hayat verirken, münafık ve kâfiri de saptırma ihtimali vardır.

2.15. Kur'an'ın Nitelikleri ve Müminler Üzerindeki Etkisi

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانٍ ۖ تَقْسَعُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْسَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ۚ إِنَّ هَٰذَا لَذِكْرٌ لِّلَّهِ ۖ هُدًى لِّلَّذِينَ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ يَسَاءَ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (٢٣)

“Allah sözün en güzelini; ayetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir. Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Kur'an Allah'ın hidayet rehberidir. Onunla dilediğini doğru yola iletir. Allah kimi saptırırsa artık onun için hiçbir yol gösterici yoktur.”³⁶⁴

Zümer suresinin 23. ayetinin sebep-i nüzülüyle alakalı İbn Abbâs'tan (r.a.) şu rivayet nakledilmektedir: Sahabe'den bir grup, “Ey Allah'ın Resulü! Bize güzel sözler söyleyin ve geçmişte var olan kavimlerin hikâyelerini, haberlerini anlatın.” Bunun üzerine “Allah sözün en güzelini...” ayeti nazil oldu.³⁶⁵

³⁶² Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/267.

³⁶³ Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/267.

³⁶⁴ ez-Zümer, 39/23.

³⁶⁵ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/170; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/302.

Ayetteki müteşâbihten maksat: İster soyut olsun ister somut, aralarındaki benzerlikten dolayı iki şeyden birinin diğerinden temyiz ve ayırt edilememesidir. Zümer sûresinde bu ifade kullanılarak Kur'an'ın nazım, hikmet, ahkâm hususunda birbirine benzedikleri vurgulanmıştır. Mesânî, devamlı tekrarlanan manasındadır. Kur'an için bu kavramın kullanılması şu açıdan doğrudur: Şartlar ve durumlar değiştikçe Kur'an'ın yararları ve faydaları yenilenmekte ve tekrarlanmaktadır.³⁶⁶

Allah sözün en güzelini, Kur'an'ı, tezat ve ihtilaf olmaksızın harfleri, kelimeleri, ayetleri, adaleti, doğruluğu, birbirine benzer, birbirini doğrular ve destekler biçimde; delilleri, hükümleri, kaideleri, haberleri, farzları, emir ve nehiyleri, hadleri, sevap ve cezaları insanların Allah Teâlâ'nın sözünü anlamaları için tekrar eder şekilde kitap olarak indirdi. Kur'an, kendilerine okunduğu esnada Rabbinden korkanların, Ğaffar ve Cebbar olanın sözünü işitip ondaki tehdit ve korkuyu, va'd ve va'idi anlayan ebrar olan kimselerin ciltleri, Kur'an'ı işitmekten, Allah Teâlâ'ya karşı korkudan dolayı titrer. Sonra kalpleri ve derileri Allah Teâlâ'nın kitabında bulunanlarla amel etmek ve tasdik etmek ve lütfunu, rahmetini ummak için yumuşar. Allah Teâlâ Kur'an'la dilediğini ya da bu sıfatla nitelenen kişileri hidayete erdirir. Kur'an'a imandan ve onu tasdik etmekten engellediği kişiyi de saptırır.³⁶⁷

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ “Allah sözün en güzelini...” Kur'an'ın sözlerin güzeli olması, ya lafız, ya da mana açısından. Lafız açısından, sözlerin en güzeli olması şu iki açıdandır:

1. Bu güzelliği, Kur'an'ın vecizliği ve fesahati açısndandır.

2. Bu güzelliği, üslûbundaki nazmı ve akıcılığı bakımındandır. Çünkü Kur'an-ı Kerim, ne hitap, ne şiir, ne de mektup cinsinden bir şeydir. Aksine bunlardan daha farklı bir türdür. Şu da kesindir ki, fıtratı selim olan herkes, Kur'an'dan hoşlanır ve ondan tat alır.

Manası açısından, en güzel söz olması hususunda da şu beyanlar yapılabilir:

1. Bu, tezat ve ihtilaftan uzak bir kitaptır. Nitekim bunu Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ele aldığımızda Allah, “Eğer bu, Allah'tan başkasının katından olsaydı, onlar bunda çok ihtilaflar (zıtlıklar) bulurlar”³⁶⁸ buyurmuştur. Bu kadar hacimli ve büyük olan bir kitap, her türlü tezat ve ihtilaftan uzak olunca, bir mucize olur.

2. Kur'an geçmiş ve gelecekle alakalı, pek çok gaybi şeyleri haber vermesi.

³⁶⁶ Rağıb Hüseyin b. Muhammed Isfahânî, *Müfredâtü'l-Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Beyrut: Daru's-Şamiyye, 1997), 179,445.

³⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/300; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/267; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/170; Neseî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/160-161; Âlûsî, *Ruhu'l-Maani*, 12/247.

³⁶⁸ en-Nisâ, 4/82.

3. Kur'an'da birçok yararlı ilimler mevcuttur. Bu ilimlere şu ayet örnek verilebilir: *"Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: 'Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.' Şöyle de dediler: 'İştittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.'"*³⁶⁹ ayetiyle ifade edilen hususlar, yararlı ilimler için söylenebilecek en özlü anlatımdır.³⁷⁰

Ayetteki "الْحَدِيثُ" ifadesi, söz söyleyenin söylediği şeydir. Kur'an-ı Kerim'e hadis isminin verilmesinin nedeni, Rasûlullah'ın (s.a.s.) onu sahabesine ve kavmine söz olarak aktarmasından dolayıdır. Bu açıdan Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde Allah Teâlâ'nın şu buyruklarına benzemektedir: *"فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ"* *"Artık bundan sonra hangi söze inanacaklar?"*³⁷¹; *"أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ"* *"Şimdi siz bu sözden dolayı mı hayret edersiniz?"*³⁷²; *"فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهِذَا الْحَدِيثِ"* *"Artık Beni ve bu sözü yalanlayanları baş başa bırak?"*³⁷³

Kuşeyrî (ö. 465/1072), Mutezilenin "الْحَدِيثُ" ifadesi hakkında yaptıkları yoruma şu şekilde cevap vermektedir: "Bazıları 'الْحَدِيثُ' ifadesinin 'hudus'dan (meydana gelmek) geldiği vehmine kapılmışlardır. Böylelikle Allah'ın kelimasının muhdes (sonradan yaratılmış) olduğuna işaret etmişler. Ancak bu bir hatadır; çünkü Allah Teâlâ'nın: *'Kendilerine Rablerinden yeni bir öğüt geldiği her seferinde...'*³⁷⁴ buyruğunda geçtiği mana ile "حَدِيثٌ" ifadesinden 'yeni' manası kastedilmiştir."³⁷⁵

Ayetteki "مُتَّسِبَاهَا" ifadesi, ayetlerin mutlak olarak birbirine benzediğine işaret etmektedir. Bu benzeşme, Kur'an'ın anlamlarının sağlam ve sıhhatliğine, doğruluk, hakkaniyet ve insanlık faydası üzerine inşa edilmiş olması, kelimelerin doğru ve isabetli, yerli yerinde ve oturaklı gelmiş olması; hasmı susturmada ve i'cazda nazım ve telifinin birbirinde karşılık bulması vb. hususlardaki benzeşmeleri kapsamaktadır.³⁷⁶

Ayetteki "مَتَّانِي" (tekrar tekrar/ikişerli) ifadesi, "مُتَّسِبَاهَا" ifadesinin izahı da olabilir; çünkü tekrarlanan kıssalar kesinlikle birbirine benzer. Bu kavram "مَتَّنَى" ifadesinin çoğuludur; bu da devamlı tekrarlanan manasındadır. Haberleri, kıssaları, ahkâmı, vaad ve va'idi, emir ve

³⁶⁹ el-Bakara, 2/285.

³⁷⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/268.

³⁷¹ el-Mürselât, 77/50.

³⁷² en-Necm, 53/59.

³⁷³ el-Kalem, 68/44.

³⁷⁴ el-Enbiya, 21/2.

³⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmiu 'li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/267; Bu hususta daha detaylı bilgi için Râzî'nin *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/267. Bakınız.

³⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/300; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/170; Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/161; Ebû's-Su'ûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 4/609; Âlûsî, *Ruhu'l-Maani*, 12/247.

nehiyleri, nasihatleri tekrarlandığı için böyle denilmiştir. Şu da denilmiştir: Kur'an mesanidir; çünkü tilavette tekrar edilir ve vasfında belirtildiği gibi tekrarından bıkmaz, kıraatinden usanılmaz, sürekli üzerinde durulması neticeyi eskitmez. Şu da söylenmiştir: bu, "التَّشْيِيعُ" ifadesinden olup "مَفْعَلٌ" veznindeki "مَتْنِي" ifadesinin çoğuludur. O takdirde ise ikileme, tekrarlama anlamın gelir.³⁷⁷

Ayetin devamındaki, "تَقَشَّعُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ" *"Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir."* İfadesi, Yüce Allah'ın kelâmını dinlemeleri esnasındaki ebrarların sıfatlarıdır. Zira onlar Allah Teâlâ'nın kelâmındaki vaadi ve tehdidi iyi anlarlar. Bu nedenle de haşyet ve korkularından derileri ürperir. "ثُمَّ تَلَيْنُ جُلُودَهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ" *"Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar."* Zîrâ onlar, Allah Teâlâ'nın lütfunu ve rahmetini uman kimselerdir. Bu vasıftaki kişiler diğer kâfirlerden birçok yönden ayrılırlar:

a. Bu kişiler ayetleri dinlerler. Diğerleri ise, beyit nağmeleri ve şarkıcıları dinlerler.

b. Bu kişiler Rahmân'ın ayetleri okunduğu zaman adap, korku, ümit, anlayış, sevgi ve ilim ile ağlayarak secdeye kapanırlar. Nitekim bunu Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ele aldığımızda Yüce Allah onlar hakkında şöyle buyurmaktadır: "Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler."³⁷⁸ Aslında bu ayet hakkında yapılan tefsirleri özetlemiş olursak şöyle diyebiliriz: "Onların kalpleri korku(vaaid) esnasında ürperir, ümit (vaad) esnasında ise yumuşar."³⁷⁹

Habenneke el-Meydânî (ö. 1978),³⁸⁰ söz konusu ayeti, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle ilişkilendirmektedir:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾

"Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler."³⁸¹

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾

³⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/300; Neseî, *Medarikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/161; Ebû's-Su'ûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/609; Âlûsî, *Ruhu'l-Maani*, 12/247.

³⁷⁸ el-Enfâl, 8/2.

³⁷⁹ Beğavî, *Me'âlimü't-tenzil*, 7/115-116; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/94.

³⁸⁰ Habenneke el-Meydânî, *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür*, 12/206.

³⁸¹ el-Enfâl, 8/2.

*“İman edenlerin Allah’ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de, üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaştıranlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fasık kimselerdir.”*³⁸²

Zeccâc (ö. 311/923), bu ayet hakkında şunları söylemiştir: “Kur’an’dan derilerin ürpermesinin anlamının, ondaki azap ayetleri okunduğunda insanın ürpermesi ve dolayısıyla nefsi bir titreme alması demektir; ancak daha sonra rahmet ayetlerini işitince kalpler ve deriler sükûnete ulaşır ve kendini emniyette bulur.” Katâde (ö. 117/735) de şunları söylemiştir: “Bunlar Allah dostlarının sıfatlarıdır. Yüce Allah onları gözlerinin ağlaması, derilerinin ürpermesi, gönüllerinin Allah Teâlâ’yı zikirle sükûn bulmasıyla nitelemiştir. Onları bayılmakla ve akıllarının gitmesi ile nitelememiştir. Bu, bidat ehlinin uydurmaları olup, şeytandandır.”³⁸³

Bu hususta bir takım rivayetler mevcuttur. Hz. Ebu Bekir’in (r.a) kızı Esmâ’nın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: “Peygamber’in (s.a.v.) sahabesi kendilerine Kur’an okunduğu zaman Allah Teâlâ’nın onları nitelediği gibi idiler. Derileri ürperir, gözleri yaşardı. Ona, bugün birtakım insanlara Kur’an okunduğu zaman bazıları baygın olarak yere düşmektedir denilince, şeytandan Allah’a sığınırım, dedi.” İbn Ömer (r.a.), Kur’an ehli bir kişinin yanından geçerken yere düştüğünü gördü. “Bu adamın durumu nedir?” diye sordu, oradakiler: “Bu adamın yanında Kur’an okunup Allah Teâlâ anıldığında yere düşüp bayılır, dediler”. Bunun üzerine İbn Ömer (r.a) şöyle dedi: “Biz de Allah Teâlâ’dan korkuyoruz fakat bayılıp yere düşmüyoruz.” Sonra da şöyle devam etti: “Şeytan bunlardan birisinin karnına girer. Hz. Muhammed’in (s.a.s.) ashabının tutumu böyle değildi.”³⁸⁴

“İşte bu Kur’an Allah’ın hidayet rehberidir. Onunla dilediğini doğru yola iletir.” Yani bu Kur’an veya Kitap, Allah’ın hidayetidir; O, dilediği kişiyi bununla doğru yoluna eriştirir ve İslâm’a girmeye yönlendirir.

“Allah kimi saptırırsa artık onun için hiçbir yol gösterici yoktur.” Yani Allah Teâlâ, facir ve fasıklardan kimi Kur’an’a imandan nasipsiz kılmışsa, ona yol gösteren kimse bulunamaz.³⁸⁵

Bu ayet grubundan şu ilahî mesajları ulaştık:

1. Allah sözün en güzelini: Kur’an’ı, tezat ve ihtilaf olmaksızın ayetleri, birbirine benzer, birbirini doğrular biçimde; delilleri, hükümleri, farzları, emir ve nehiyleri, sevap ve

³⁸² el-Hadîd, 57/16.

³⁸³ Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzil*, 7/115-116; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 7/94.

³⁸⁴ Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzil*, 7/115-116; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/268-269.

³⁸⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/305.

cezaları insanların Allah Teâlâ'nın sözünü anlamaları için tekrar eder şekilde kitap olarak indirmiştir.

2. Kur'an'ın insan üzerinde çok büyük etkisi ve tesiri vardır. Öyle ki, Allah'tan korkanların derileri gerginleşir, ürperir ve kalpleri yumuşar. Hayatında hiç Kur'an okumayan ve dinlemeyen birisi, Kur'an'ı ilk defa dinlediğinde ciddi bir şekilde etkisinde kalmaktadır.

2.16. Yüzüyle Kendini Azaptan Koruma Çabası ve Geçmiş Milletlerden Öğüt Almama

أَفَمَنْ يَتَّقِ بِوَجْهِهِ سَوَاءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَقِيلَ لِلظَّالِمِينَ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٢٤﴾ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاتَتْهُمْ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٥﴾ فَأَذَاقَهُمُ اللَّهُ الْخِزْيَ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

“Kıyamet günü kötü azaba karşı yüzüyle korunan kimse, (o gün) azaptan emin olan kimse gibi midir? Zalimlere, ‘Kazandıklarınızı tadın’ denir. Onlardan öncekiler de yalanladılar ve azap kendilerine farkına varamadıkları bir yerden geldi. Böylece Allah dünya hayatında onlara zilleti tattırdı. Elbette ki ahiret azabı daha büyüktür. Keşke bilselerdi!”³⁸⁶

Ayetin şu “أَفَمَنْ يَتَّقِ بِوَجْهِهِ سَوَاءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ” “Kıyamet günü kötü azaba karşı yüzüyle korunan kimse” ifadesinde bir hazif söz konusudur. İfadenin takdiri şöyledir: أَفَمَنْ يَتَّقِ سَوَاءَ الْعَذَابِ كَمَنْ أَمِنَ مِنَ الْعَذَابِ “O şiddetli azaptan yüzünü korumaya çalışan biri, hiç azaptan güvende olan kişi gibi olabilir mi?”

Müfessirler söz konusu ayetin takdirini bu şekilde yapmalarının sebebi, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayete benzetmelerinden dolayıdır: أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ “O halde kıyamet gününde ateşe atılan mı, yoksa güven içinde gelen kimse mi daha iyidir?”³⁸⁷ birçok yerde buna benzer hazifler mevcuttur.³⁸⁸

“سَوَاءَ الْعَذَابِ” ifadesindeki izafe, sıfatın mevsufuna olan izafe türündendir. Şiddetli, kötü azap demektir. Buradaki “kötü azaba karşı yüzüyle korunmanın” manası şudur: İnsan korktuğu bir durumla karşı karşıya geldiği zaman onu eliyle engeller ve eliyle yüzünü korur; çünkü organların içinde en değerli ve hassas olan yüzdür. Cehenneme atılacak kişi ise elleri kelepçelerle boynuna bağlanmış bir şekilde atılacaktır. Dolayısıyla cehennem ateşinden korunmak için -eli bağlı olduğundan- yüzüyle kendisini korumaya çalışacaktır. Yüzden maksat,

³⁸⁶ ez-Zümer, 39/24-26.

³⁸⁷ Fussilet, 41/40.

³⁸⁸ Hâmid, *Mefâtihu'r-ridvân fî tefsîri 'z-zikri bi'l-âsâri ve'l-Kur'ân li'l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî*, 151.

tüm beden olduğu da söylenmiştir.³⁸⁹ Bu şekilde olduğunda mecaz-ı Mürsel: Zikrû'l-cûz' iradetü'l-kûl kabilinden olur.

Söz konusu ayetin diğer ayetlerde olduğu gibi yüzükoyun cehenneme atılacakları manasına geldiğini söyleyen müfessirler,³⁹⁰ bu görüşlerini Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu iki ayetle ilişkilendirmişler: “Yüzükoyun sürünen mi, yoksa doğru yolda düpedüz yürüyen mi daha doğru yoldadır?”³⁹¹; “Yüzükoyun ateşe sürüldükleri gün, onlara: Cehennemin dokunan azabını tadın, denir.”³⁹²

Ayetin devamında “Zalimlere” yani cehennemin bekçileri kâfirlere: “Kazandıklarınızı” işlemiş olduğunuz günahların vebalini “tadın”, denilir.³⁹³

كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ “Onlardan öncekiler de yalanladılar” Yani bunlar seni yalanladıkları gibi daha öncekiler de kendilerine gelen peygamberleri, azap konusunda söylediklerini yalanladılar.

فَأَنذَرْتَهُمْ الْعَذَابَ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ “Azap kendilerine farkına varamadıkları bir yerden geldi.” Yani kendileri emniyet içinde iken ve mutlu bir hayat yaşarken, azabın kendilerine isabet edeceği akıllarının ucundan bile geçmediği, hiç hesaba katmadıkları bir yerden ansızın azap onları yakalayiverdi!

San'ânî (ö. 1182/1768), azabın farkına varılmayan bir yerden gelmesini, Ad kavine gelen azabın şekline benzeterek, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle ilişkilendirmiştir:³⁹⁴

“O azabı فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ vâdilerine doğru yayılan bir bulut olarak gördüklerinde, ‘Bu bize yağmur getiren bir buluttur’ dediler. Hûd, ‘Hayır, o sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde elem dolu azabın bulunduğu bir rüzgârdır’ dedi.”³⁹⁵

فَأَذَاقَهُمُ اللَّهُ الْخَزْزِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا “Böylece Allah dünya hayatında onlara zilleti tattırdı” “الْخَزْزِ” ifadesinden maksat, zillet ve alçaklıktır. Allah'ın çarptırdığı zillet ve alçaklık, mutsuzluk, horluk, hakirlik, perişanlık, öldürülme, esir alınma, korku, sürgün, yerin dibine batırılma, (domuza ya da maymuna) dönüşme, v.b. ibretlik cezalardır. لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ “Keşke

³⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/302; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/171; Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/161; Ebû's-Su'ûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/610; Âlûsî, *Ruhu'l-Maani*, 12/250.

³⁹⁰ Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 7/117; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/95.

³⁹¹ el-Mülk, 67/22.

³⁹² el-Kamer, 54/48.

³⁹³ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/171.

³⁹⁴ Hâmid, *Mefâtihu'r-ridvân fî tefsîri'z-zikri bi'l-âsâri ve'l-Kur'ân li'l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî*, 151.

³⁹⁵ el-Ahkâf, 46/24.

bilselerdi!” Şayet onlar ilim ve nazar (tefekkür) ehli olsalardı, bunu anlayıp ibret alırlardı! Veya Şayet o yalanlayanlar, bu anlatılanları bilselerdi iman edeceklerdi!³⁹⁶

Bu başlıktan şu ilahî mesajlara ulaşabiliriz:

1. Kıyamet gününde kâfirlerin elleri ve kolları bağlı olduğundan dolayı, kendilerini, en hassas olan yüzleriyle azaptan korumaya çalışacaklar.
2. Azap, bazen rahmet veya nimetin içinden, hiç kimsenin hissetmediği bir şekilde ansızın gelir.

2.17. Kur'an'ın Doğruluğu ve Yüceliğinin Anlatılması

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٢٨﴾

“Andolsun, öğüt alsınlar diye biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü misali verdik. Biz onu, Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar diye hiçbir eğriliği bulunmayan Arapça bir Kur'an olarak indirdik.”³⁹⁷

“Andolsun, öğüt alsınlar diye biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü misali verdik.” Yani insanların gerek duyacakları her misalden örnekler getirdik. Müfessirlerin bir kısmı, söz konusu ayeti Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde değerlendirerek: “Biz o Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık”³⁹⁸ ayetine benzetmişlerdir. Çünkü temsiller aktarılacak istenen mânâyı zihinlere daha iyi ve güzel yerleştirir. Yine bu hususta Allah Teâlâ başka ayetlerde de şöyle buyurur: “İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak bilginler düşünüp anlarlar.”³⁹⁹ Kısacası insanlara temsiller verilmesindeki hikmet; Allah Teâlâ'dan korkmaları ve zulümlerinden vazgeçmeleri için birer öğüt ve hatırlatma olması içindir.⁴⁰⁰

Devamındaki ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ” “Biz onu, Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar diye hiçbir eğriliği bulunmayan Arapça bir Kur'an olarak indirdik.” Bu kitap; apaçık Arap lisanıyla yazılmış bir Kur'an'dır. Onda hiçbir bir sapma, hiçbir bir eğrilik ve kapalılık yoktur. Aksine o; apaçıktır, bir delildir. Onlar, Kur'an'ın içindeki tehditten sakınsınlar ve vaadedilen şeyleri de yapsınlar diye Allah Teâlâ onu bu şekilde indirmiştir.⁴⁰¹

³⁹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/302; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/171; Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/162; Ebû's-Su'ûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/610-611; Âlûsî, *Ruhu'l-Maani*, 12/250.

³⁹⁷ ez-Zümer, 39/27-28.

³⁹⁸ el-En'âm, 6/38.

³⁹⁹ el-Ankebût, 29/43.

⁴⁰⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/96; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/272; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/310.

⁴⁰¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/96.

Bu ayette Kur'an'ın, şu üç özelliği öne çıkmaktadır: Birincisi; Kur'an olmasıdır. Yani kıyamet gününe kadar okunup hiç bir tebdile uğramadan muhafaza edilmesidir. Bu hususu Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ele aldığımızda şu ayetle ilişkilendirebiliriz: “*Şüphesiz o zikri (Kur'an'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.*”⁴⁰² İkincisi; Kur'an'ın Arapça olmasıdır. Apaçık Arap lisanıyla nazil olmasıdır. Yani belagat ve fesahat sanatlarının uzmanları kendisiyle muaraza etmekten aciz bırakan bir tarz ve üslûba sahip olmasıdır. Bu hususu da Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ele aldığımızda şu ayetle ilişkilendirebiliriz: “*De ki: Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler.*”⁴⁰³ Üçüncüsü de; Kur'an'ın tenakuz ve çelişkiden uzak olup pürüzsüz olmasıdır. Allah Teâlâ bu konuda da şöyle buyurmaktadır: “*Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.*”⁴⁰⁴

Ayette geçen, *لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ* “öğüt alsınlar diye” ve *لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ* “sakınsınlar diye” ifadelerinin bu sıra ile gelmeleri, öğüt ve nasihat almanın, sakınmadan önce olması gerektiğine işaret eder; çünkü insan, Kur'an'dan öğütlenip, ayetlerin manalarını anladığı zaman, sakınma ve korunma zaten hâsıl olacaktır.⁴⁰⁵

Bu ayet grubundan şu ilahî mesajları verebiliriz:

1. Kur'an'da din adına herşeyin zikredilmesi, Allah'ın rahmetinin bir tecellisidir.
2. Kur'an tenakuz ve çelişkiden uzak, kıyamet gününe kadar tebdile uğramadan okunacak olan arapça bir kitaptır.

2.18. Örnekendirme Yöntemiyle Tevhîdin Doğruluğuna ve Şirkin Yanlılığına Vurgu

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
(۲۹)

“Allah, birbiriyle çekişen ortak sahipleri bulunan bir (köle) adam ile, yalnızca bir kişiye ait olan bir (köle) adamı örnek verdi. Bu iki adamın durumu hiç bir olur mu? Hamd Allah'a mahsustur. Hayır, onların çoğu bilmiyorlar.”⁴⁰⁶

“Allah, birbiriyle çekişen ortak sahipleri bulunan bir (köle) adam ile, yalnızca bir kişiye ait olan bir (köle) adamı örnek verdi. Bu iki adamın durumu hiç bir olur mu?” Yani Allah

⁴⁰² el-Hicr, 15/9.

⁴⁰³ el-İsrâ, 17/88.

⁴⁰⁴ en-Nisâ, 4/82.

⁴⁰⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/310.

⁴⁰⁶ ez-Zümer, 39/29.

Teâlâ, birden fazla ilaha kulluk eden bir müşrik için birden fazla sahibi olan bir köleyi örnek verdi. Bu kölenin efendileri, ortak olarak sahip oldukları bu köle hakkında, bozuk tabiatları ve kötü ahlâkları sebebiyle çekişme ve ihtilâfa düşmüşlerdir. Ortakların her biri ona ayrı vazifeler vermekte, her biri onu ayrı bir tarafa çekmekte, köle ise bu farklı arzular, emirler karşısında şaşırıp kalmakta, enerjisi ve gücü dağılmakta, bir program üzerinde sabit durmamakta, doğru-düzgün bir yola girememektedir. Efendilerinin birbirleriyle boğuşan, çatışan, çelişen isteklerini tatmin edememekte, onları memnun edememekte, enerjileri ve güçleri alt-üst olup gitmektedir. İşte birden fazla ilaha kulluk eden müşrik bir kişinin durumu da böyledir.

Mü'min olan kulun hali ise şu şekildedir: O, bir tek sahibin emrine ve buyruklarına bağlıdır. Sahibinin kendisinden ne istediğini, ne ile sorumlu bulunduğunu bilmektedir. Bundan dolayı, o köle, huzur ve mutluluk içinde, emin bir şekilde apaçık olan yolunda sağlıklı bir şekilde ilerlemeye devam eder.⁴⁰⁷

Bu iki adamın durumu bir değildir. Sadece bir efendiye bağlı olan adamın belli bir inancı, düzeni, istikameti ve bilgisi vardır. Gücünü bir tek yere toplar, yönü ise bir ve tektir, yolu apaçıktır. Geçimsiz ve ahlakı kötü olan efendilere bağlı adam ise, her zaman tereddüt ve sıkıntı içindedir. Bir işte sabit durmaz. Hepsini razı etmeyi bırak, efendilerinin sadece birini dahi razı ve memnun edemez.⁴⁰⁸

الْحَمْدُ لِلَّهِ “Hamd Allah’a mahsustur.” Her çeşit hamd ona mahsusudur. Hamd hususunda hiç kimse ona ortak ve şerik olamaz; bütün nimetlerin yegâne sahibi o’dur, her şeyin gerçek sahibi o’dur. بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ “Hayır, onların çoğu bilmiyorlar.” Aşırı cahil olduklarından dolayı, Allah’a ortak koşuyorlar.⁴⁰⁹

Bu ayetlerden şu ilahî mesajlara varabiliriz:

1. Allah, tevhidi ikrar etmek ve şirki de iptal etmek için, somutlaştırma yöntemiyle örnek vermektedir. Bunun sebebi ise, tevhid ve şirki muhatapların zihninde iyice anlamlandırmak içindir.

2. Allah “الْحَمْدُ لِلَّهِ” diyerek, hak hususunda galip ve üstün geldiğimiz takdirde kendisine hamd etmemizi istemektedir. Aynı zamanda bize hamdi öğretmektedir.

⁴⁰⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/196-197; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Şur’ânî’l-‘azîm*, 7/96; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/272; Sa’îd Havvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr*, 9/4873; Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 5/3049; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/310-311.

⁴⁰⁸ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 5/3049.

⁴⁰⁹ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/172.

2.19. Ölümün Kaçınılmaz Olması

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ﴿٣١﴾

“(Ey Muhammed!) Şüphesiz sen öleceksin ve şüphesiz onlar da öleceklerdir. Sonra şüphesiz siz kıyamet günü Rabbinizin huzurunda muhakeme edileceksiniz.”⁴¹⁰

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ “(Ey Muhammed!) Şüphesiz sen öleceksin ve şüphesiz onlar da öleceklerdir.” Müşrikler devamlı Peygamber’in (s.a.s.) ölmesini bekliyorlardı. Yüce Allah, ölümün herkes için geçerli olduğunu haber verdi; bu nedenle, peygamberin ölümünü beklemenin ve geride kalanın, ölenin başına gelen şeye sevinmesinin bir manası yoktur.⁴¹¹

San‘ânî (ö. 1182/1768) ve İzzet Derveze (ö. 1984) müşriklerin, “Muhammed ölecek ve bizde onun davetinden kurtulmuş olacağız” sözünden sonra söz konusu ayetin nazil olduğunu beyan ettikten sonra, bu hususu Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle delillendirmektedirler:⁴¹²

أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَّتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَزِعِينَ “Yoksa onlar, ‘O bir şairdir; onun, zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz’ mu diyorlar? Onlara de ki, ‘Bekleyin. Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.’”⁴¹³

Devamındaki “ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ” “Sonra şüphesiz siz kıyamet günü Rabbinizin huzurunda muhakeme edileceksiniz.” ayet hakkında selef âlimleri ve ilk dönem müfessirler, genel olarak şu yorumda bulunmuşlardır: “Bu ifade, sadece müminlerle kâfirlerin ahirette aralarında davalasacaklarını değil, aksine dünyadayken aralarında anlaşmazlık ve çekişme bulunan herkesi kapsamaktadır. Hatta ruh bile bedenle muhakeme edecektir.”

İlk dönem müfessirler eserlerinde bununla ilgili birçok rivayeti de zikretmişlerdir: Zübeyr b. Avvâm’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre, Allah Resülü’ne (s.a.s) söz konusu ayet indiğinde Zübeyr (r.a.), “Ey Allah’ın resulü! Dünyadayken aramızda gerçekleşen çekişmeler o gün tekrar mı edilecek?” diye sorunca, Hz. Muhammed (s.a.s) de şöyle cevap vermiştir: “Evet.” bunun üzerine Zübeyr (r.a.): “O zaman iş pek zor olacaktır” dedi.”⁴¹⁴

⁴¹⁰ ez-Zümer, 39/30-31.

⁴¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/304.

⁴¹² Hâmid, *Mefâtihi’r-ridvân fî tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San‘ânî*, 153; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs Tertîbu’s-Suver Hasebe’n-Nüzul* (Kâhire: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâm, 2000), 4/323.

⁴¹³ et-Tûr, 52/30-31.

⁴¹⁴ Tirmizî “Tefsîr’ul-Kur’ân” 40. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/200-203; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, 5/125; Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 7/118-119; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/275-277; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 7/96-97; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/310-312.

Ebû Sa'îd Hudrî'den (ö. 74/693-94) (r.a.) şöyle bir rivayetin nakledildiğini ifade etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Nefsimi elinde bulunduran kudrete yemin ederim ki, iki koç bile aralarında toslaştıkları konuda davalasacaklardır.”⁴¹⁵

İbn Ömer (ö. 73/693) (r.a.) şöyle söylediği nakledilmiştir: “Biz önceleri bu ayeti kerimenin bizim ve iki kitap ehli (Yahudiler ve Hristiyanlar) hakkında indiğini zannetmiştik. ‘Sonra şüphesiz siz kıyamet günü Rabbinizin huzurunda muhakeme edileceksiniz.’⁴¹⁶ ayeti inince, bunun üzerine kendi kendimize: ‘Peygamberimiz bir, dinimiz bir iken nasıl olur birbirimizden davacı olacağız,’ dedik. Nihayet ben, birbirimize karşı savaştığımızı görünce, bu ayetin bizim hakkımızda indiğini anladım.”⁴¹⁷

Ebu Said Hudrî (r.a.): “Rabbimiz bir, dinimiz bir, peygamberimiz bir peki neden bu davalasma oluyor? diyorduk. Sıffın gününde birbirimizle savaştığımızda, evet işte o budur, dedik.”⁴¹⁸

Zemahşerî (ö. 538/1144) başta olmak üzere son dönem müfessirlerin geneli ise, bu ayete daha farklı bir mana vererek şunları ifade etmişlerdir: “Ayet, Hz. Muhammed’in (s.a.s) kıyamet günün de müşrik olan kavmiyle davalasacağını ve onlara, peygamberliğini tebliğ ettiğini ve kendilerini cehennem azabıyla korkuttuğunu söyleyerek onların aleyhine delil ve hüccet getireceğine; müşrikler de onunla davalasacağını ve abuk-subuk, anlamsız şeyleri mazeret olarak ileri süreceklerine işaret etmektedir.” Söz konusu müfessirler, bu hususu Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle ilişkilendirmişlerdir. Şöyle ki, tabî konumunda olanlar: “Biz önderlerimiz ve büyüklerimize tabi olduk!” derken, efendiler “Bizi şeytan ve önceki atalarımız azdırdı!”⁴¹⁹ diyeceklerdir.⁴²⁰

Bu ayetlerden şu ilahî mesajlara ulaştık:

1. Bu ifade, ahiretten sakındırma manasını taşımaktadır.
2. İnsanları amele teşvik etmek için, bir hatırlatma kabilindendir.

⁴¹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/200-203; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, 5/125; Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 7/118-119; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/275-277; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 7/96-97; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/310-312.

⁴¹⁶ ez-Zümer, 39/30-31.

⁴¹⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/200-203; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, 5/125; Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 7/118-119; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/275-277; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 7/96-97; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/310-312.

⁴¹⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/200-203; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, 5/125; Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 7/118-119; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/275-277; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 7/96-97; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/310-312.

⁴¹⁹ el-Ahzâb, 33/67.

⁴²⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/304; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/172; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/163; Ebû’s-Su’ûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 4/613; Âlûsî, *Ruhu’l-Maani*, 12/225.

3. İnsanların ölüme hazırlıklı olmaları istenmiştir.

4. Diğer ümmetler büyük gördükleri insanların ölümü hakkında anlaşmazlığa düştükleri için, Peygamberimizin ölümü hakkında ihtilafa düşmesinler diye mutlaka öleceği haber verilmiştir. Öyle ki Hz. Ömer (r.a.) Hz. Muhammed'in (s.a.s) ölümünü kabullenmeyince, Hz. Ebu Bekir (r.a) ona karşı bu ayeti delil getirince sakinleşip kabullenmiştir.

5. İnsanlar birçok konuda birbirinden faziletli ve üstün olmaları ile birlikte, Allah onları ölüm hususunda eşit kılmıştır; bunun sebebi ise, ölüm hususunda tesellileri çok, endişeleri ve hasretleri de az olsun dıyedir.⁴²¹

2.20. Müminin Doğrulukla, Kâfirin Zâlimlikle Nitelendirilmesi

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ ۖ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾ وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ ۖ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ ذَٰلِكَ جَزَاُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٤﴾ لِيُكَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٥﴾

“Kim, Allah’a karşı yalan uyduran ve kendisine geldiğinde, doğruyu (Kur’an’ı) yalanlayandan daha zalimdir? Cehennemde kafirler için kalacak bir yer mi yok!? Dosdoğru Kur’an’ı getiren ile onu tasdik edenler var ya, işte onlar Allah’a karşı gelmekten sakınanlardır. Onlar için Rableri katında diledikleri her şey vardır. İşte bu, iyilik yapanların mükâfatıdır. (Allah,) işledikleri kötülükleri örtmek ve onlara yaptıklarının en güzeli ile karşılık vermek için (onları böyle mükâfatlandırdı.)”⁴²²

“Kim, Allah’a karşı yalan uydurandan...” Allah’a ortak koşmak ve çocuk isnat etmek suretiyle, “doğruyu (Kur’an’ı) yalanlayandan...” yani Hz. Muhammed’in (s.a.s) getirdiği Kur’an’ı yalanlayandan, “daha zalim kim olabilir?” Yani o kişiden daha zalim kimse yoktur. “إِذْ جَاءَهُ” “kendisine geldiğinde” Bu kişiye, doğru olan şey (Kur’an) kendisine geldiğinde, üzerinde hiç düşünmeden ve beklemeden hemen yalanlamıştır.⁴²³

San‘ânî (ö. 1182/1768), Allah’a atılan iftirayı, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle izah etmiştir:⁴²⁴

وَإِذَا فَعَلُوا فَاجِسَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرْنَا بِهَآ قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ اتَّقُوا اللَّهَ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Çirkin bir iş işledikleri vakit, ‘Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu

⁴²¹ Mâverdî, en-Nüket ve ‘l-Uyûn, 5/125; Kurtubî, el-Câmiu‘ li Ahkâmi‘l-Kur‘ân, 18/275.

⁴²² ez-Zümer, 39/32-35.

⁴²³ Beydâvî, Envâru‘t-Tenzil ve Esrâru‘t-Te‘vîl, 3/172; Ebû’s-Su‘ûd, İrşâdü‘l-‘akli‘s-selîm, 4/613; İcî, Câmi‘u‘l-beyân fî tefsîri‘l-Kur‘ân, 3/504; Âlûsî, Ruhu‘l-Maani, 12/257-258.

⁴²⁴ Hâmid, Mefâtihu‘r-ridvân fî tefsîri‘z-zikri bi‘l-âsâri ve‘l-Kur‘ân li‘l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San‘ânî, 153.

emretti' derler. De ki: 'Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah'ın üzerine mi atıyorsunuz?'⁴²⁵

اَتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا “Allah çocuk edindi.”⁴²⁶

Aytin devamında, “اَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ” “Cehennemde kafirler için kalacak bir yer mi yok!?” ifadesindeki istifham hemzesi, takrir içindir. Yani evet, onlar için öyle bir yer vardır, demektir. “لِّلْكَافِرِينَ” “Kâfirler için.” ifadesindeki “lam” harfî, ahd için olabilir. O zaman buradaki kâfirlerden maksat, küreyiş müşrikleridir. Yine buradaki “lam” harfî, cins için de gelmiş olabilir. Bu durumda da kâfirlerin geneli kastedilmiş olur.⁴²⁷

وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ “Dosdoğru Kur'an'ı getiren ile onu tasdik edenler var ya, işte onlar Allah'a karşı gelmekten sakınanlardır.” ayetindeki “doğruyu getiren ile onu tasdik eden” ifadesi hakkında müfessirler farklı görüşler öne sürmüşlerdir; birincisi, Doğruyu getiren, peygamber, onu tasdik eden Hz. Ebu Bekir'dir (r.a.). İkincisi, doğruyu getirenin Cebrail, onu tasdik edenin de Hz. Muhammed'dir (s.a.s.). Üçüncüsü, doğruyu getiren, “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” Allah'tan başka ilâh yoktur sözünü getiren, onu tasdik eden ise Allah Resulü'dür (s.a.s.). Dördüncüsü, ayetteki ism-i mevsûl çoğul olarak okunmuş ve bu durumda o doğruyu getirenler; peygamberler, onları doğrulayalar ise; onlara tabî olanlardır. Beşincisi, doğruyu getiren Hz. Muhammed (s.a.s.), tasdik eden ise ona tabî olanlardır. Altıncısı, şeddesiz olarak “وَصَدَّقَ بِهِ” şeklinde de okunmuştur; yani Hz. Muhammed (s.a.s.) o hususta insanlara doğru söylemiş, yalan söylememiştir; yani onu kendisine indiği gibi hiçbir tahrife uğratmaksızın tebliğ etmiştir.⁴²⁸

لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ “Onlar için Rableri katında diledikleri her şey vardır. İşte bu, iyilik yapanların mükâfatıdır.” Cennette Her ne isterlerse bulacaklardır. Bu, yapmış oldukları iyiliklerin karşılığıdır.⁴²⁹

Habenneke el-Meydânî (ö. 1978),⁴³⁰ söz konusu ayetteki müttakilerin güzel akıbetlerini, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle ilişkilendirmektedir:

وَأَرْزَلْتِ الْجَنَّةَ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴿٣١﴾ هَذَا مَا تَدْعُونَ لِكُلِّ آوَابٍ حَفِيفٍ ﴿٣٢﴾ مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ الْعَلِيمَ ﴿٣٣﴾ أَنْدَلُّوْهَا بِسَلَامٍ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ ﴿٣٤﴾ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴿٣٥﴾

⁴²⁵ el-A'râf, 7/28.

⁴²⁶ el-Bakara 2/116.

⁴²⁷ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/172; Ebû's-Su'ûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/613; el-Îcî, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3/504; Âlûsî, *Ruhu'l-Maani*, 12/257-258.

⁴²⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/204-206; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 5/126; Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 7/120; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/305-306; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/172; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/278-279; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/99.

⁴²⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/321.

⁴³⁰ Habenneke el-Meydânî, *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür*, 12/224.

“Cennet Allah’a karşı gelmekten sakınanlara uzak olmayacak şekilde yaklaştırılacak. Onlara şöyle denir: ‘İşte bu, size (dünyada) vaad edilmekte olan şeydir. O, her tövbe eden, onun emrini gözeten için, görmediği halde sırf saygıdan dolayı Rahmân’dan korkan ve O’na yönelmiş bir kalp ile gelen kimseler içindir. Oraya esenlikle girin. İşte bu, ebedilik günüdür.’ Orada kendileri için diledikleri her şey vardır. Katımızda daha fazlası da vardır.”⁴³¹

“İşte bu, iyilik yapanların mükâfatıdır. (Allah,) işledikleri kötülükleri örtmek ve onlara yaptıklarının en güzeli ile karşılık vermek için (onları böyle mükâfatlandırdı).” Allah Teâlâ onlara, yapmış oldukları amellerin kötülerini sileceğini ve kendilerini, yapmış oldukları amellerden dolayı en güzel biçimde mükâfatlandıracağını, kötü amellerine karşılık kendilerine ceza vermeyeceğini vaad etmiştir. Allah Teâlâ, onların en kötü amelini bağışlıyorsa, daha az kötü olan ameli ise haydi haydi bağışlayacaktır. Onların yaptıkları güzel amel, Yüce Allah katında en güzeldir.⁴³²

Zemahşerî “أَسْوَأُ” ve “أَحْسَنُ” ifadelerinin, “عَمَلُوا” ifadesine olan izafesini şu şekilde yorumlamaktadır: “Buradaki izafet; üstünlük ifade eden ism-i tafdil sığası kabilinden değildir; aksine bir şeyi kendi parçasına muzâf kılmadır. Tıpkı ‘الْأَشَجُّ أَغْدَلُ بَنِي مَرْوَانَ’ (Başı yaralı Ömer b. Abdülaziz Mervan oğullarının en adaletlisidir.) ifadesinde olduğu gibidir. Buradaki üstünlük meselesine gelince, mübalağa için olup şuna dikkat çekmek içindir: Onlar gözlerinde günah işlemeyi çok büyük gördüklerinden dolayı, işledikleri küçük günahlar ve zelle kabilindeki kötülükler, en kötü şey olmaktadır. Diğer taraftan, yapmış oldukları güzel şeyler ise samimiyet ve ihlaslarından dolayı, Allah katında en güzel şey sayılmaktadır. Bundan dolayıdır ki yüce Allah, onların yapmış oldukları kötü amelleri kendi gözlerinde ‘en kötü’, yapmış oldukları güzel amelleri de kendi ilahi nazarıyla ‘en güzel’ olarak zikretmiştir.”⁴³³

Bu ayetlerden şu ilahî mesajlara ulaştık:

1. Allah’a iftira atan ve peygamberi yalanlayandan daha zalim kimse yoktur.
2. Doğruluk ve doğru olduğu bilinen bir şeyi tasdik etmek ilahî bir buyruktur.
3. Allah, muhsinlerin yapmış oldukları kötü amelleri kendi gözlerinde ‘en kötü’, yapmış oldukları güzel amelleri de kendi ilahî nazarıyla ‘en güzel’ olarak zikretme sebebi şudur: Onlar günah işlemeyi gözlerinde çok büyük gördüklerinden dolayı, işledikleri küçük günahlar, en

⁴³¹ Kâf, 50/31-35.

⁴³² Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, 12/321.

⁴³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/306; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/172; Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/163; Ebû's-Su'ûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 4/614; Âlûsî, *Ruhu'l-Maani*, 12/259-260.

kötü şey olmaktadır. Öte yandan, yapmış oldukları güzel şeyler ise ihlaslarından dolayı, Allah katında en güzel şey sayılmaktadır.

2.21. Allah, Kendisine Tevekkül Edene Kâfidir

أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (٣٦) وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ
أَلَيْسَ اللَّهُ بِعَزِيزٍ ذِي انْتِقَامٍ (٣٧)

“Allah kuluna yetmez mi? Seni O’ndan (Allah’tan) başkalarıyla korkutmaya çalışıyorlar. Allah kimi saptırırsa artık onun için bir yol gösterici yoktur. Allah kimi de doğru yola iletirse artık onu saptıracak hiç kimse yoktur. Allah mutlak güç sahibi, intikam sahibi değil midir?”⁴³⁴

“Allah kuluna yetmez mi?” Yani Yüce Allah, kendisine tevekkül ve ibadet edene kâfidir. O, böyle bir kişiden, musibet ve belâları defeder ve istenilen her şeyi ona verir. Müfessirler⁴³⁵ söz konusu ayeti, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayete benzetmişlerdir:

فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ “Onlara karşı Allah sana yeter.”⁴³⁶

Şinkitî (ö. 1974), söz konusu ayeti Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayete benzetmektedir.⁴³⁷

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ “Ey Peygamber! Sana ve sana tabi olan mü’minlere Allah yeter.”⁴³⁸

Ayette istifham edatının kullanılmasındaki maksat, ayette anlatılan durumu zihinlere iyice yerleştirmek ve Yüce Allah’ın, kullarına kâfi olduğuna, hiç kimsenin inkâr edemeyeceği biçimde en açık ve belirgin bir şekilde işaret etmek içindir.

Buradaki “عَبْدَهُ” ifadesinden maksat, Hz. Muhammed’dir (s.a.s.). Bazı kıraatlerde “عِبَادَهُ” şeklinde de okunmuştur. Böyle olunca, “عِبَادَهُ” ifadesinden maksat, peygamberler veya bütün kullardır; çünkü Yüce Allah şiddet anlarında onlara kâfidir ve maslahatlarına da kefildir.

“Seni O’ndan (Allah’tan) başkalarıyla korkutmaya çalışıyorlar.” Yani Ey Muhammed! O müşrikler seni, Allah Teâlâ dışında taptıkları putlar ile tehdit edip korkutuyorlar. Böyle davranmaları onların cehaletlerinden ve dalâletlerinden kaynaklanmaktadır. Bu ayetin nüzul sebebi ile ilgili şu rivayet zikredilmiştir: Müşrikler Hz. Muhammed’i (s.a.s), putların kedisine zarar vereceğini söyleyerek tehdit etmişler ve şöyle

⁴³⁴ ez-Zümer, 39/36-37.

⁴³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/100

⁴³⁶ el-Bakara, 2/137.

⁴³⁷ Şinkitî, *Eḍvâ'ü'l-beyân*, 7/61.

⁴³⁸ el-Enfâl, 8/64.

demişlerdi: “Sen bizim tanrılarımız hakkında kötü söz mü söylüyorsun? Şunu iyi bil ki, eğer onları ağzına almaktan vazgeçmezsen, başına bir kötülük gelecek.” Şu rivayette zikredilmiştir: Hz. Muhammed (s.a.s.), Hâlid b. Velid’i (r.a.), Uzza’yı kırmaya gönderdiği vakit de bu putun hizmetkârı olan müşrik ona şöyle demişti: “Ondan sana bir zarar gelmesinden korkarım; çünkü onun, önüne geçilemeyecek bir gücü vardır.” Bunun üzerine Hâlid b. Velid (r.a.), baltayı eline alıp onun burnunu kırdı, sonra da dönüp gitti.⁴³⁹

Şinkîti (ö. 1974), Mekkeli müşrikler Hz. Muhammed’i (s.a.s) putlarla tehdit edip korkuttukları gibi, daha önceki müşrikler de, peygamberlerini putlarla tehdit edip korkuttuklarını ifade ederek, bu hususa da Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde Hz. İbrahim ve Hz. Hûd’un (a.s) kavimleriyle olan mücadelelerini zikretmektedir.⁴⁴⁰

وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨١﴾

“Allah’ın, size, hakkında hiçbir delil indirmedığı şeyleri ona ortak koştuktan korkmuyorsunuz da, ben sizin ortak koştüğünüz şeylerden ne diye korkayım? Öyle ise iki taraftan hangisi güvende olmaya daha layıktır? Eğer biliyorsanız söyleyin.”⁴⁴¹

إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوِّ قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾ مِنْ دُونِهِ فَكِذَّبُونِي جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنْظَرُونَ ﴿٥٥﴾

“Biz sadece şunu söyleriz: ‘Seni, ilahlarımızdan biri fena çarpmış.’ Hûd dedi ki: ‘İşte ben Allah’ı şahit tutuyorum. Siz de şahit olun ki, ben sizin Allah’ı bırakıp da O’na ortak koştüğünüz şeylerden uzağım. Haydi hepiniz toptan bana tuzak kurun, sonra da bana göz açtırmayın.’”⁴⁴²

“Allah kimi saptırırsa artık onun için bir yol gösterici yoktur.” Kimin sapıklığı hak ettiğini bilip onu saptıran; kimin de hidayete layık olduğunu bilip ona yol gösteren Allah’tır. Herhangi bir konuda biri hakkında karar verdiği vakit artık O’nun dilemesini değiştirecek hiç kimse olamaz.

“Allah kimi de doğru yola iletirse artık onu saptıracak hiç kimse yoktur. Allah mutlak güç sahibi, intikam sahibi değil midir? Hiç şüphe yok ki güç ve üstünlük sahibi olan o’dur. O, herkese müstahak olduğu karşılığı verir. İntikâma müstahak olan kişiden intikam alır.

⁴³⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/210-211; Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 7/120; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/306; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/172; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/278-279; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 7/100; Sa’îd Havvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr*, 9/4877; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/321.

⁴⁴⁰ Şinkîti, *Eḍvâ’ü’l-beyân*, 7/61-62; Habenneke el-Meydânî, *Meâricü’t-Tefekkür ve Dekâikü’t-Tedebbür*, 12/228.

⁴⁴¹ el-En’âm, 6/81.

⁴⁴² Hûd, 11/54-55.

Gerçekten Allah Teâlâ'ya kulluk vazifesini hakkıyla yerine getiren bir insan, başka bir şeyden veya kişiden korkabilir mi? Üstüne üstelik Allah Teâlâ kendisini koruyacağına kefil olduğu halde!⁴⁴³

San'ânî (ö. 1182/1768), “ذِي أَنْتِقَامٍ” ifadesi hakkında, “Allah'ın dostları için düşmanlarından intikam alacağını” ifade ettikten sonra, bunu da Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle ilişkilendirmektedir.⁴⁴⁴

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَاَنْتَقَمْنَا مِنْ الَّذِينَ أَجْرَمُوا وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ
“Andolsun, senden önce biz nice peygamberleri kendi kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara apaçık mucizeler getirdiler. Biz de suç işleyenlerden intikam aldık. Mü'minlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır.”⁴⁴⁵

Bu ayetlerden şu ilahî mesajları verebiliriz:

1. Allah, kendisine tevekkül ve ibadet edene kâfidir. O, böyle bir kişiden, musibet ve belâları defeder ve istenilen her şeyi ona verir.

2. Peygamberler tebliğ vazifesini ifa ederken, her zaman tehdit ve hakaretlere maruz kalmışlardır. Onlar hiçbir zaman peygamberî duruşlarından taviz vermediklerinden dolayı, Allah onlara hâmi ve kâfi olmuştur. Bizden istenilen de, tam da bu duruştur.

2.22. Takrîr Yöntemiyle Şirkin İptali

وَلَيْنِ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ (٣٨)

“Andolsun, eğer onlara, ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye sorsan elbette, ‘Allah’, derler. De ki: ‘Peki söyleyin bakalım? Allah’ı bırakıp da ibadet ettikleriniz var ya; eğer Allah bana herhangi bir zarar dokundurmak isterse, onlar Allah’ın dokundurduğu zararı kaldırabilirler mi? Yahut Allah bana bir rahmet dilerse, onlar onun rahmetini engelleyebilirler mi?’ De ki: ‘Allah bana yeter. Tevekkül edenler ancak O’na tevekkül ederler.’”⁴⁴⁶

“Andolsun, eğer onlara, ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye sorsan elbette, ‘Allah’, derler.” Müşrikler Allah Teâlâ’nın her şeyi yarattığını itiraf ediyor, bununla birlikte hiç bir zararı def etmeyen ve hiç bir faydayı sağlamayan putlara tapıyorlardı. Bu ayette sualin peygamber üzerinde kurulmasının sebebini Zemahşerî şöyle açıklamaktadır: “Çünkü onlar Hz.

⁴⁴³ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 5/3053.

⁴⁴⁴ Hâmid, *Mefâtihu'r-ridvân fî tefsîri'z-zikri bi'l-âsâri ve'l-Kur'an li'l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî*, 155.

⁴⁴⁵ er-Rûm, 30/47.

⁴⁴⁶ ez-Zümer, 38/39.

Muhammed’i (s.a.s.) putların çarpması ve zarar vermesi ile korkutmaya çalışmışlardı. Bundan dolayı, Allah Teâlâ önce bütün kâinatın yaratıcısının Allah Teâlâ olduğunu ikrar ve kabul etmelerini istedi.”⁴⁴⁷

Bu itiraflarından sonra şöyle buyurdu: *قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّيَّهِ أَوْ أَرَادَنِيَ بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِيَّ* “De ki: ‘Peki söyleyin bakalım? Allah’ı bırakıp da ibadet ettikleriniz var ya; eğer Allah bana herhangi bir zarar dokundurmak isterse, onlar Allah’ın dokundurduğu zararı kaldıracaklar mı? Yahut Allah bana bir rahmet dilerse, onlar onun rahmetini engelleyebilirler mi?’” yani itiraf ettiğiniz bütün kainatın yaratıcısı olan Allah Teala, başıma gelen yoksulluk, hastalık vb. kötü bir şeyle bana zarar vermek istese ya da rahmette bulunarak zenginlik, sıhhat vb. güzel şeyleri bana vermek istese, bana dokunacak o zararı şu beni kendisiyle korkutup tehdit etmeye çalıştığınız putlar mı giderebilecek ya da O’nun merhametini ve rahmetini engelleyebilecek!? Böyle söyleyerek, artık onları cevap veremez bir hale getirmiştir.⁴⁴⁸

San’ânî (ö. 1182/1768) ve Şinkîtî (ö. 1974), “*هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّيَّهِ*” ifadesinin cevabı Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayet olduğunu ifade etmişler:⁴⁴⁹

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ “Şayet Allah sana bir zarar dokundursa bunu O’ndan başka giderecek yoktur. Fakat sana bir hayır dokunduracak olsa onu da kimse gideremez. Bil ki O her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁴⁵⁰

Bu ayette putlar için “*كَاشِفَاتُ*” ve “*مُمْسِكَاتُ*” şeklinde müennes kalıp kullanılmasının sebebi, onların zayıf ve güçsüz varlıklar olduklarını göstermek içindir; çünkü dişiler genelde erkeklere nispeten zayıf ve güçsüz olurlar. Bundan dolayı müşrikler o putları, dişilikle nitelediler ve onlara Lât, Uzzâ, Menât gibi dişil adlar koymuşlar.⁴⁵¹

Peygamber (s.a.s) onlara bu soruları sordu, onlar cevap vermeyip susunca şu ayet indi: *قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ* “De ki: ‘Allah bana yeter. Tevekkül edenler ancak O’na tevekkül ederler.’” Söz konusu ayeti Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde ele aldığımızda Allah Teâlâ, Hûd’un

⁴⁴⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/212; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/307; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/174; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/282-279; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 7/100; Neseî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/165; Ebû’s-Su’ûd, *İrşâdû’l-‘akli’s-selîm*, 4/616. Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/326.

⁴⁴⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/212; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/307; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/174; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/282-279; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 7/100; Neseî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/165; Ebû’s-Su’ûd, *İrşâdû’l-‘akli’s-selîm*, 4/616. Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/326.

⁴⁴⁹ Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fî tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San’ânî*, 155; Şinkîtî, *Edvâ’ü’l-beyân*, 7/63.

⁴⁵⁰ el-En’âm, 6/17.

⁴⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/306; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 26/283; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/172; Neseî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/165; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/327.

(a.s.) dilinden şöyle buyurmaktadır: *“Dediler ki: Ey Hûd! Sen bize açık bir mucize getirmedi. Biz de senin sözünle ilahlarımızı bırakacak değiliz. Biz sana iman edecek de değiliz. Biz sadece şunu söyleriz: ‘Seni, ilahlarımızdan biri fena çarpmış.’ Hûd dedi ki: ‘İşte ben Allah’ı şâhit tutuyorum. Siz de şâhit olun ki, ben sizin Allah’ı bırakıp da O’na ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Haydi, hepiniz toptan bana tuzak kurun, sonra da bana göz açtırmayın. ‘İşte ben, hem benim, hem sizin Rabbiniz olan Allah’a dayandım. Yeryüzünde bulunan hiçbir canlı yoktur ki, Allah, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim dosdoğru bir yol üzerindedir.”*⁴⁵²

453

Söz konusu ayetteki fayda ve zararlar alakalı Abdullah b. Abbas’dan (r.a.) şöyle bir rivayet nakledilmiştir: Bir defasında Hz. Muhammed’in (s.a.s) terekesindeydim. Şöyle buyurdu: “Ey çocuk! Sana birkaç kelime öğreteceğim: Allah Teâlâ’nın emir ve yasaklarını muhafaza et ki, Allah da seni muhafaza etsin. Allah’ın emir ve yasaklarını muhafaza et ki O’nu karşında bulasın. Bir şey istediğin zaman sadece Allah’tan iste. Sığındığın zaman sadece Allah’a sığın. Bil ki bütün insanlar sana bir fayda vermek için bir araya gelecek olsalar, Allah’ın senin için takdir etmiş olduğundan başka bir fayda sağlayamazlar. Yine bütün insanlar sana bir zarar vermek için toplanmış olsa, Allah’ın senin için takdir buyurmuş olduğundan başka bir zarar veremezler. Çünkü kalemler kaldırılmış, sayfalar dürülmüştür.”⁴⁵⁴

Tevekkülle ilgili İbn Abbas’dan (r.a.) şöyle bir rivayet nakledilmiştir: “Kim insanların en kuvvetlisi olmayı arzu ederse Allah Teâlâ’ya tevekkül etsin. Kim insanların en zengini olmayı arzu ederse kendi elindekilerden ziyade Allah katındakilere güvensin. Kim de insanların en cömerdi olmayı arzu ederse Allah Teâlâ’dan sakınsın!”⁴⁵⁵

Bu ayet grubundan şu ilahî mesajlara ulaştık:

1. Müşrikler putlara taptıkları halde Allah’ın yaratıcılığını kabul ve tasdik ediyorlardı.
2. Allah birisine bir zarar veya fayda dokundurmak istediği takdirde, hiç kimse buna engel olamaz.

⁴⁵² Hûd, 11/53-56.

⁴⁵³ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/100.

⁴⁵⁴ Tirmizi, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 59.

⁴⁵⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/101; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/327.

2.23. Müşriklerle Meydan Okuma: Tehaddi

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴿٤٠﴾

“De ki: Ey kavmim! Elinizden geleni yapın. Ben de yapacağım. Kişiyi rezil edici azabın kime geleceğini ve sürekli azabın kimin başına ineceğini yakında bileceksiniz!”⁴⁵⁶

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ “De ki: ‘Ey kavmim! Elinizden geleni yapın.’” Yani ey milletim! (Şu anki gibi) üzerinde bulunduğunuz durumunuz ve ısrarla üzerinde durduğunuz düşmanlık üzerine devam edin. “الْمَكَانَةُ” ifadesi, “الْمَكَانُ” manasındadır; ama bu ifade, burada istiare yoluyla hal, durum manasında kullanılmıştır. Tıpkı “هَذَا” ve “هَئِذَا” ifadeleri gibi. Normalde “mekân” için kullanılan bu ifadeler, bazı yerlerde istiare yoluyla “zaman” için de kullanılmışlardır. Bu ifade “مَكَانَتِكُمْ” şeklinde çoğul olarak da okunmuştur.⁴⁵⁷

San‘ânî (ö. 1182/1768), bu hususla ilgili Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayeti de zikretmiştir:⁴⁵⁸

وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ أَعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنَّا عَمِلُونَ وَانْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ “İman etmeyenlere de ki: ‘Elinizden geleni yapın, biz de yapacağız.’ ‘Bekleyin, biz de bekleyeceğiz.’”⁴⁵⁹

Ayetin devamındaki “إِنِّي عَمِلٌ” “Ben de yapacağım.” ifadesinin takdiri şu şekildedir: (إِنِّي عَمِلٌ أَيُّ عَلَىٰ مَكَانَتِي) yani “durumuma, halime uygun olanı yapacağım”, demektir. Ayette “مَكَانَتِي” ifadesi hazfedilmiştir. Bu hazfın sebebi de şunlardır: Birincisi, Bu bir tehdittir. İkincisi, Hz. Muhammed’in (s.a.s) hali, durumu bu şekilde kalmayıp, Allah Teâlâ’nın yardım etmesi ve güç vermesiyle gün be gün ileriye gideceğine işarettir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, onları, peygamberin her iki darda da galip geleceğini, şu ayetle tehdit etti:

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ “Kişiyi rezil edici azabın kime geleceğini...” Çünkü düşmanlarının rezillik içindeki hali, Hz. Muhammed’in (s.a.s) galibiyetine delildir. Nitekim Allah Teâlâ düşmanlarını bedir gününde rezil, rüsva etmiştir. Ayetin devamında Yüce Rabbimiz şöyle buyuruyor: وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ “Sürekli azabın kimin başına ineceğini yakında bileceksiniz!” ifadesinden maksat ise, cehennem azabıdır.⁴⁶⁰

Bu ayet grubundan şu ilahî mesajlara varılabilir:

⁴⁵⁶ ez-Zümer, 39/39-40.

⁴⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/307-308; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/174; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/165; Ebû’s-Su‘ûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 4/616; Âlûsî, *Ruhu’l-Maani*, 12/262; Sa‘îd Havvâ, *el-Esâs fî’t-tefsîr*, 9/4877.

⁴⁵⁸ Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fî tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâil es-San‘ânî*, 155.

⁴⁵⁹ Hûd, 11/121-122.

⁴⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/307-308; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/174; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/165; Ebû’s-Su‘ûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 4/616; Âlûsî, *Ruhu’l-Maani*, 12/262; Sa‘îd Havvâ, *el-Esâs fî’t-tefsîr*, 9/4877.

1. Hiçbir zaman küfür, günah ve düşmanlıkta ısrar edilmemesi gerekir. İsrar edildiği takdirde, ilahî azaba maruz kalmak kaçınılmaz olur.

2. İslam, iyilik ve hayır yolunda ise hiç durmamak, çabalamak ve ısrar etmek gerekir. Bu yolda ısrar edildiği takdirde, zafer kaçınılmaz olur.

2.24. Ölüm ve Uykunun Birbirine Benzerliği

إِنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّٰ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ ﴿٤١﴾ اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

“(Ey Muhammed!) Biz sana Kitab’ı (Kur’an’ı) insanlar için, hak olarak indirdik. Kim doğru yola girerse, kendisi için girmiş olur. Kim de saparsa, ancak kendi aleyhine sapar. Sen onlara vekil değilsin. Allah (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”⁴⁶¹

“(Ey Muhammed!) Biz sana Kitab’ı (Kur’an’ı) insanlar için, hak olarak indirdik.” Biz Kur’an-ı Kerim’i sana, insanlar için, onların ihtiyaçları için, onların uhrevî ve dünyevî maslahatlarını yerine getirmeleri için hak ile indirdik.

“Kim doğru yola girerse, kendisi için girmiş olur.” Artık kim hidayeti tercih ederse, kendi yararınadır. “Kim de saparsa, ancak kendi aleyhine sapar.” Yani kim sapıklığı tercih ederse, kendisine zarar vermiş olur; çünkü vebali başkasına yüklenmez. “Sen onlara vekil değilsin.” Yani sen onları hidayete zorlamakla vekil tutulmadın. Sana düşen yalnızca tebliğdir.⁴⁶²

Sen’ânî (ö. 1182/1768), “فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَلِنَفْسِهِ” ifadesini, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle ilişkilendirmiştir:⁴⁶³

“Kim salih amel işlemişse bunu ancak kendisi için yapmıştır”⁴⁶⁴

“Herkes kazandığı karşılığında rehindir.”⁴⁶⁵

⁴⁶¹ ez-Zümer, 39/41-42.

⁴⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/307-308; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, 3/174; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzil ve Hakâikü’t-Te’vil*, 3/165; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/331.

⁴⁶³ Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fi tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San’ânî*, 157.

⁴⁶⁴ Fussilet, 41/46.

⁴⁶⁵ et-Tûr, 52/21.

وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا *“Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır.”*⁴⁶⁶

لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ *“Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.”*⁴⁶⁷

Râzi (ö. 606/1210), bu ayeti kendisinden sonraki ayetle ilişkilendirerek burada bir teşbihin olduğuna işaret ederek şunları söylemiştir: “Allah Teâlâ daha sonra, hidayet ve dalâletin, ancak kendisinin elinde olduğunu açıklamıştır. Zira hidayet, uyanıklık ve hayata; dalalet ise uyku ve ölüme benzetilmiştir. Ölüm ve uyku, hayat ve uyanıklık, ancak Allah Teâlâ’nın dilemesiyle meydana geldiği gibi, hidayet ve dalalet de aynı şekilde ancak Allah Teâlâ’nın dilemesiyle olur. Netice olarak, kim bu inceliğin sırrını kavarsa, Allah Teâlâ’nın kader hakkındaki sırrını da kavramış olur. Kim de Allah Teâlâ’nın kader sırrını iyice anlayıp kavarsa, musibet ve belaları aşmak kendisine kolay gelir.”⁴⁶⁸

يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا *“Allah (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde alır.”* Yani ecelleri geldiği vakit nefislerini veya ruhlarını, kabzeden Allah Teâlâ’dır. Ruhlar, cesetlere bağlılar ve onda tasarrufta bulunurlar. Allah Teâlâ ruhların cesetle olan bu ilişkilerini ölüm zamanında hem zahir hem de batın olarak keser. Uyku anında ise sadece zahiren keser.

Zemahşeri (ö. 538/1144), “الْأَنفُسَ” ifadesini diğer müfessirlerden farklı olarak şunu söylemiştir: “Bütününü olduğu gibi⁴⁶⁹ ifade etmektedir. Nefisleri vefat ettirilmesi ise öldürmeleridir. O da, canlılık, hissediş ve idrak edişin, kendisiyle birlikte olduğu şeyin çekilip alınmasıdır.”

وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا *“Ölmeyenlerinkini de uykularında alır.”* Aynı şekilde ecelleri gelmemiş olan nefisleri de, uyku anında vefat ettiren Allah’tır. Burada uyku ölüme benzetilmiştir; çünkü uyuyan kişi tıpkı fiilen ölü olan kişi gibi temyiz ve tasarruf gücünü kaybeder. Müfessirler, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde söz konusu ayetin, “O, geceleyin sizi ölü gibi kendinden geçirendir.” ayetiyle aynı anlamdadır demişlerdir.⁴⁷⁰

فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ *“Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar”* Yani hakiki ölümle ölümüne hükmettiği ruh ve nefisleri tutar, yaşadıkları cesetlere iade etmez. *“diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır.”* Yani uyuyan kişinin

⁴⁶⁶ el-En’âm, 6/164.

⁴⁶⁷ el-Bakara, 2/286.

⁴⁶⁸ Râzi, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/284.

⁴⁶⁹ Bir şeyin nefsi-ruh, ceset birlikte olmak üzere- onun ta kendisi (‘ayn’ı/özü) demektir.

⁴⁷⁰ el-En’âm, 6/60.

nefsini ise, uyandığı vakit bedenine geri gönderir; ona duyularını iade eder. Bu da, belirlenmiş bir müddete kadar böyle devam eder. O müddet ölümdür.⁴⁷¹

San'ânî (ö. 1182/1768), uykuyu küçük ölüm, normal ölümü de büyük ölüm olduğunu ifade ettikten sonra, bu hususla ilgili Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayetleri zikretmektedir:⁴⁷²

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

“O, geceleyin sizi ölü gibi kendinizden geçirip alan (uyutan) ve gündüzün kazandıklarınızı bilen, sonra da belirlenmiş eceliniz tamamlanıncaya kadar gündüzleri sizi tekrar diriltendir. (uyandırandır). Sonra dönüşünüz yalnız O'nadır. Sonra O, işlemekte olduklarınızı size haber verecektir.”⁴⁷³ Bu ayet küçük ölümle (uyku) alakalıdır.

“De ki: ‘Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.’”⁴⁷⁴ Bu ayet ise büyük ölümle alakalıdır.

İbn Abbas (r.a) bu hususta şunları söylemiştir: “Ölü ve dirilerin ruhları uykuda birbiriyle karşılaşır, Allah Teâlâ'nın istediği ruhlar birbirlerini tanır, tanışır. Bütün ruhlar bedenlerine dönmek istedikleri vakit, Allah Teâlâ o zaman ölümlerin canlarını yanında alıkoyar, dirilerin ruhlarını cesetlerine geri gönderir.”⁴⁷⁵

“Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.” Ruhların, ait oldukları cesetlere iade edilmeyip tutulması, tam ölümün gerçekleşmesi ve diğer ruhların geri gönderilmesi hususunda anlatılanlar, Yüce Allah'ın apaçık olan kemâl-i kudretine ve benzersiz hikmetine işaret eden hayret verici alâmetlerdir.⁴⁷⁶

Râzi (ö. 606/1210), ruh hakkında şunları söylemektedir: “İnsan, nefsanî, ruhanî ve ışık veren cevherden ibarettir. Ruh, beden bütünüyle ilişki kurduğunda, onun ışığı ve etkisi bütün azalarda ortaya çıkar. Buna da hayat denir. Ölüm anında bu cevherin bütün ilişki ve münasebeti, zahiren ve batinen bedenden kesilir. Buna da ölüm denir. Ama uyurken, ruhun ışık ve etkisi,

⁴⁷¹ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 20/215-216; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/307-308; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/175; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/284; Nesefî, *Medarikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/166; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/335.

⁴⁷² Hâmid, *Mefâtihu'r-ridvân fi tefsîri'z-zikri bi'l-âsârî ve'l-Kur'an li'l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî*, 157.

⁴⁷³ el-En'âm 6/60.

⁴⁷⁴ es-Secde, 32/11.

⁴⁷⁵ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 20/215-216; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/307-308; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/175; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/284; Nesefî, *Medarikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/166; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/335.

⁴⁷⁶ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/175; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/335.

bedenin zahirinden kesilir, batınından kesilmez. Bundan, ölüm ve uykunun aslında aynı cins şeyler olduğu anlaşılmaktadır. Ama ölüm, tam olarak ilişki ve alakayı kesmek, uyku ise kısmen alakayı kesmektir.”

Yani kısacası ruh cevherinin bedenle olan ilişkisi şu üç şekildedir:

a) Ruhun ışık ve tesirinin, bedenın bütün parçalarında, içinde ve dışında gözükməsi... İşte bu uyanıklık halidir.

b) Ruh cevherinin ışık ve tesirinin, bazı bakımlardan, bedenın zahirinden alakasını kesip, bedenın batınındaki alakasını sürdürmesi... Bu da uyku halidir.

c) Ruh cevherinin ışık ve tesirinin bedenın tamamından kesilmesi... İşte ölüm de budur.⁴⁷⁷

Kuşeyrî (ö. 465/1072) de bu ayeti şöyle tefsir yapmaktadır: “Yüce Allah hem uyku, hem ölüm halinde ruhu kabzeder. Uyku halinde kabzetmenin manası, sanki alıkonulmuş bir şeymiş gibi, onu tasarruftan alıkoyarak üstünü örtmek demektir. Ölüm halinde bırakmamasının manası ise, kıyamet gününe kadar onu alıkoyup serbest bırakmaması demektir. Yüce Allah’ın: “*Diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır.*” ifadesi ise onu alıkoyan engeli kaldırır ve eski durumuna döner, demektir. O halde uyku esnasında canların alınması, “his” duyusunun izale edilmesi ve “bilinç” kabiliyetinin yerine “idraksizlik” ve “gaflet”in var edilmesi demektir. Ölüm halinde ruhın alınması manası ise, ölümün yaratılması ve duyuların tamamının ortadan kaldırılması demektir. “*Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar,*” yani ruhta “bilinç” duyusunu yaratmaması suretiyle olur. Çünkü onda ölüm halini yaratmıştır. “*diğerlerini ise...*” his ve duyuları ona geri vermek suretiyle “*salıverir.*”⁴⁷⁸

Ashap ve selef âlimlerimizin ruh, nefis ve söz konusu ayet hakkında yaptıkları bazı yorumları burada zikretmek istiyoruz:

İbni Abbas’dan (r.a.) gelen bir rivayete göre o şöyle demiştir: “Âdemoğlu’nda bir nefis, bir de ruh vardır. Bu ikisi arasındaki ayrıt edici fark, güneş ile ışığına benzemektedir. Çünkü nefis, akli ve temyiz gücünü, ruh ise nefes ve hareket ettirme kabiliyetini varlıkta tutar. Ölüm vaktinde bunların ikisi de vefat ederler. Uyku anında ise sadece nefis vefat eder.” En zahir olan görüş ise bu ikisinin aynı şey olduğu yolundadır. Nitekim aşağıda da geleceği gibi, sahih rivayetler de buna delâlet etmektedir.

⁴⁷⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/284.

⁴⁷⁸ Ebü’l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Leâ’îfü’l-işârât*, thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiye, 2007), 3/122.

H. Ali (r.a) şöyle demiştir: “Uyuyan bir kişinin ruhu iade edilmeden önce gökte iken gördüğü şeyler sadık rüyadır. İade edildikten ve henüz bedene girip yerleşmeden önce gördüğü rüyalar ise şeytanın telkinidir ve şeytan ona boş ve batıl şeyleri tahayyül ettiriyor. İşte yalan olan rüya da budur.”

Cabir b. Abdullah’tan (r.a) merfu’ olarak şöyle bir rivayet zikredilmiştir: Ey Allah’ın Resulü! Cennettekiler uyurlar mı? diye sormuşlar, o da: “Hayır, uyku ölümün kardeşidir. Cennette ise ölüm yoktur.” diye cevaplamış.⁴⁷⁹

Âlimler bu ayetten hareketle nefis ve ruh aynı şey midir, yoksa farklı şeyler midir? Hususunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir; ancak başta Kurtubî olmak üzere, birçok müfessir her ikisinin de aynı şey olduğunu söylemişlerdir.⁴⁸⁰

Bu ayetlerden şu ilahî mesajlara varabiliriz:

1. Tebliğ yapıldıktan sonra, inanma veya inanmama konusu kişinin tercihi kalmış bir şeydir. Hiç kimse bu hususta zorlanılmaz.
2. Ölüm ve uyku birbirine benzemektedirler. Normal Ölüm, büyük ölüm, uyku ise küçük ölüm sayılmaktadır.
3. “تَوَفَّى” ifadesi, gerçek anlamda kullanıldığı gibi, mecazî anlamda da kullanılmaktadır. Burada mecazî anlamda kullanılmıştır. Bu ifadenin gerçek anlamı ise “bir şeyi toptan almak, tamamını birlikte almak”tır.⁴⁸¹

2.25. Şefaât Olgusu

اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعَاءَ قُلْ أَوْلُوا كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئاً وَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٣﴾ قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعاً لَهُ مَلَكُ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾

“Yoksa Allah’tan başka şefaâtçiler mi edindiler? De ki: ‘Hiçbir şeye güçleri yetmese ve düşünemiyor olsalar da mı?’ De ki: ‘Şefaât tümüyle Allah’a aittir. Göklerin ve yerin hükümranlığı O’nundur. Sonra yalnız O’na döndürüleceksiniz.’”⁴⁸²

Yoksa müşrikler Allah Teâlâ’nın dışında taptıkları ilahları, Allah Teâlâ’nın indinde ihtiyaçlarından dolayı kendilerine yardım etsinler diye şefaâtçiler mi edinmişler? Ey Muhammed onlara de ki: Eğer onlar, sizin için bir yarar veya zarar sağlamayan ve akli olmayan şeyler iseler ve Allah katında size şefaât etsinler diye onlara ibadet ve kulluk ediyorsanız şunu

⁴⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/284-287; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/336.

⁴⁸⁰ Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/284-287; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/336.

⁴⁸¹ Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/284

⁴⁸² ez-Zümer, 39/43-44.

bilin ki şefaatin tümü Allah' a aittir. O'nun izni ve rızası olmadan hiç kimse şefaata etmeye güç yetiremez. Bundan ötürü ne zamanki ibadetinizi ve kulluğunuzu yalnızca Allah'a has kılar ve O'nu ilahlıkta birlerseniz Allah Teâlâ da size şefaata eder. Yerin ve semanın saltanatı ve mülkiyeti yalnızca O'a aittir. O halde hiçbir şeye malik olamayan putlara ve memluklere değil, malik ve melik olan Yüce Allah'a kulluk ve ibadet edin. Dönüşünüz yalnızca Allah'adır.⁴⁸³

Putların hiçbir şeye malik olmadıklarına dair Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayeti de zikredebiliriz:

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئاً وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرّاً وَلَا نَفْعاً وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتاً وَلَا حَيَوَةً
وَلَا تُشْرِكُوا (۳)

“(İnkâr edenler), Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratmayan ve zaten kendileri yaratılmış olan, üstelik kendilerine fayda ve zararları dokunmayan, öldürmeye, yaşatmaya ve ölüleri diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen ilahlar edindiler.”^{484 485}

Habenneke el-Meydânî (ö. 1978),⁴⁸⁶ müşrikler, Allah katında putların kendilerine şefaata etmeleri için onlara ibadet ettiklerini iddia etmeleri üzerine, Yüce Allah onların bu batıl iddialarını çürütmek, onları susturmak, ilzam etmek için, peygamberine şu hüccetti öğrettiğini ifade etmektedir:

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شَفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَنْتَبِئُوكَ اللَّهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي
السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱۸)

*“Allah'ı bırakıp, kendilerine ne zarar, ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve ‘İşte bunlar Allah katında bizim şefaathçılarımızdır’ diyorlar. De ki: ‘Siz, Allah'a göklerde ve yerde onun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz!? O, onların ortak koştıkları şeylerden uzaktır, yücedir.”*⁴⁸⁷

Müşrikler, putların kendilerine fayda ve zarar veren ilahlar olduğuna inandıkları için tapmadıklarını; ancak bu putların Allah katında Allah'a yakın olan bazı kimselerin heykelleri oldukları ve bunlar vesilesiyle Allah'a yakın olacaklarını ve kendilerine şefaata edeceklerine inandıkları için ibadet ve kulluk ettiklerini söylemektedirler.⁴⁸⁸ Allah Teâlâ müşriklerin bu inançlarını şu ayetle reddetmektedir: *“De ki: ‘Şefaata tümüyle Allah'a aittir. Göklerin ve yerin*

⁴⁸³ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 20/217; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/102; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/289.

⁴⁸⁴ el-Furkân, 25/3.

⁴⁸⁵ Hâmid, *Mefâtihu'r-ridvân fî tefsîri'z-zikri bi'l-âsâri ve'l-Kur'ân li'l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî*, 160.

⁴⁸⁶ Habenneke el-Meydânî, *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür*, 12/241-242.

⁴⁸⁷ Yûnus, 10/18.

⁴⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 26/285.

hükümranlığı O'nundur. Sonra yalnız O'na döndürüleceksiniz.” Yani şefaatin bütün şekillerinin sahibi, Allah Teâlâ’dır. Şefaât hususunda hiç kimsenin hiç bir yetkisi yoktur. Yüce Allah katında, O’nun izin verdiği ve razı olduğu kimseler dışında hiç kimsenin şefaati fayda vermez. Nitekim müfessirler⁴⁸⁹ buradaki şefaât ayetini Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle de açıklamışlardır: “إِذْ يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ” “İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir?”⁴⁹⁰ “وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَىٰ” “Onlar Allah’ın razı olduğu kimselerden başkasına şefaât etmezler.”⁴⁹¹

Bu ayet grubundan şu ilahî mesajlara ulaştık:

1. Müşrikler, putların kendilerine fayda ve zarar veren ilahlar olduğuna inandıkları için tapmadıklarını; ancak bu putların Allah katında Allah’a yakın olan bazı kimselerin heykelleri oldukları ve bunlar vesilesiyle Allah’a yakın olacaklarını ve kendilerine şefaât edeceklerine inandıkları için ibadet ve kulluk ettiklerini söylemektedirler.

2. Müşriklerin putlara yakın olmasındaki asıl maksatları, dünyada iken onlara yakın olmalarıdır. Çünkü müşrikler ahirete inanmıyorlardı.

2.26. Allah Zikredildiğinde Kâfirlerin Tutumu ve Allah’ın Sıfatları

وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٥﴾ قُلِ اللَّهُ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٤٦﴾

“Allah bir tek (ilah) olarak anıldığında ahirete inanmayanların kalpleri daralır. Allah’tan başkaları (ilahları) anıldığında bakarsın sevinirler. De ki: ‘Ey göklerin ve yerin yaratıcısı olan, gaybı da, görünen âlemi de bilen Allah’ım! Ayrılığa düştükleri şeyler konusunda kulların arasında sen hükmedersin.”⁴⁹²

“Allah bir tek (ilah) olarak anıldığında ahirete inanmayanların kalpleri daralır. Allah’tan başkaları (ilahları) anıldığında bakarsın sevinirler.” Yani müşriklerin en büyük kabahatlerinden birisi de, kendilerine *“Allah’tan başka ilâh yoktur”* denildiğinde bundan hiddetlenir, nefret eder ve tiksiniyorlar. Çünkü onlar Yüce Allah’a ve kıyamet gününe inanmazlar. Allah’tan başka ilahlar -Necm suresinde de geçtiği gibi Lât, Menât ve Uzzâ gibi putlar-anıldığında ise hemen sevinir ve ferahlarlar. Burada söz, “وَحْدَهُ” ifadesinin ekseninde dönmektedir. Yani Yüce Allah tek başına anılıp, Onunla birlikte tanrıları anılmadığında gönüllerini sıkıntı basar, nefret eder ve tiksiniyorlar. Yüce Allah ile beraber onların tanrıları da

⁴⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/289; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/337.

⁴⁹⁰ el-Bakara, 2/255.

⁴⁹¹ el-Enbiyâ,

⁴⁹² ez-Zümer, 39/45-46.

anıldığında ise, sevinir ve ferahlarlar. Bu durum, ahmaklığı ve bilgisizliği gösterir; çünkü Yüce Allah'ı anmak, mutluluğun esası, hayrın kapısıdır. Taştan ve odundan yapılan cansız ve donuk olan putları anmak ise, ahmaklık ve cehaletin başıdır.⁴⁹³

Zemahşerî (ö. 538/1144), bu ayetteki şu iki kavram için şunları söylemektedir: “الإِسْتِثْبَارُ” ve “الإِشْمِزَارُ” ifadeleri, birbirinin mukabili olan iki kavramdır. Çünkü bunların her biri, ifade ettikleri mananın son noktasına işaret etmektedirler. Çünkü istibşâr kavramı, kişinin kalbinin sevinç ile dolup taşmasıdır. Öyle ki, bu haldeki kimsenin yüz hatları gevşer ve yüzünü bir parıltı ve sevinç kaplar. İşmi'zâz kavramı ise, kişinin kalbinin hiddet ve gamla dolup taşmasıdır ki, bu haldeki kişinin yüz hatlarında hiddet ve nefret belirir.⁴⁹⁴

Müşriklerin yerilmeleri, şirk koşmayı sevmeleri ve Allah'ı birlemekten nefret etmeleri sebebiyle akıllarındaki fesatlık izah edildikten sonra, Yüce Allah peygamberine, kendisine iltica etmesini ve dua ile kendisine yönelmesini emir buyurmaktadır:

قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ “Ey göklerin ve yerin yaratıcısı olan” ifadesi, göklerin ve yerin, önceden var olan bir örneğe bakılarak değil de, örneksiz bir şekilde yaratıldığına ve Yüce Allah'ın tam kudretine; عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ “gaybı da, görünen âlemi de bilen Allah'ım!” ifadesi de, Allah'ın tam ilmine işaretidir. Bu ayette “kudret” sıfatının “ilim” sıfatından önce zikredilmesinin nedeni, Yüce Allah'ın kadir olduğunun bilinmesi, âlim olduğunun bilinmesinden önce gelmesindendir. أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِي مَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ “Ayrılığa düştükleri şeyler konusunda kulların arasında sen hükmedersin.”⁴⁹⁵

Bu ayette onların durumları anlatıldığı gibi, Hz. Muhammed (s.a.s) için bir teselli, onlar için de azap tehdidi vardır. Çok az konuşan Rebi' b. Huseym'den şöyle bir rivayet olunmuştur: Hz. Huseyin'in (r.a.) şehit edildiği haberi kendisine verildiğinde insanlar: “O Şimdi konuşur.” demişler ise de, O sadece bir “Ah!” çekmiş ve “öyle Yaptılar ha!” demiş; başka da hiç bir şey konuşmamış ve bu ayeti okumuş. Bir rivayete göre ise, bu ayeti okuduktan sonra şunları söylemiş: “Hz. Muhammed'in (s.a.s) kucağına aldığı, öpüp kokladığı kişiyi öldürdüler ha!?”

Said b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]) de bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Ben öyle bir ayet-i kerime biliyorum ki her kim o ayeti okuyup Allah'tan bir şey dilerse, mutlaka o istediğini ona verir.”⁴⁹⁶

⁴⁹³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/286; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/337-338.

⁴⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/309; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/176; Neseî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/167; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/337-338.

⁴⁹⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/286; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/338.

⁴⁹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/310; Neseî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/168;

H. AîŖe'dan (r.a) Ŗöyle bir rivayet nakledilmiŖtir: "Allah Resulü (s.a.s) geceleyin uykudan kalktığı vakit Ŗöyle diyerek namaza baŖladı: "Allah'ım! Cebrail'in, Mikâil'in ve İsrâfil'in rabbi! "Ey göklerin ve yerin yaratıcısı olan, gaybı da, görünen âlemi de bilen Allah'ım! Ayrılığa düŖtükleri Ŗeyler konusunda kulların arasında sen hükmedersin." Beni, hakkında ihtilâf edilen Ŗeylerde izninle hak olana hidayet et. Hiç Ŗüphesiz ki sen, istediğin kiŖileri doğru yola eriŖtirirsin."⁴⁹⁷

Bu ayet grubundan Ŗu ilahî mesajları verebiliriz:

1. MüŖrikler, Allah tek baŖına anılıp O'nunla birlikte tanrıları anılmadığında gönüllerini sıkıntı basar ve tiksiniirler. Allah ile beraber onların tanrıları da anıldığında ise, sevinir ve fe-rahlarlar. Bu durum, ahmaklığı ve cehaleti gösterir; çünkü Allah'ı anmak, mutluluğun esası, hayrın kapısıdır.

2. Zor ve sıkıntılı durumlarda Allah'a iltica edip dua etmek gerekir.

2.28. Zalimlerin Kıyamet Gününde Azaptan Kurtulmaları İçin Her Ŗeyi Feda Etmek İstemeleri

وَلَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ ﴿٤٧﴾ وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٤٨﴾

"Eğer yeryüzünde bulunan her Ŗey tümüyle ve onlarla beraber bir o kadarı da zulmedenlerin olsa, kıyamet günü kötü azaptan kurtulmak için elbette onları verirlerdi. Artık, hiç hesap etmedikleri Ŗeyler Allah tarafından karŖılarına çıkmıŖtır. (Dünyada) kazandıkları Ŗeylerin kötülükleri karŖılarına çıkmıŖ, alay etmekte oldukları Ŗey onları kuŖatmıŖtır."⁴⁹⁸

"Eğer yeryüzünde bulunan her Ŗey tümüyle ve onlarla beraber bir o kadarı da zulmedenlerin olsa, kıyamet günü kötü azaptan kurtulmak için elbette onları verirlerdi." Yani o müŖrikler, yeryüzünde bulunan bütün mal ve servetlere malik olsalardı ve ona ek olarak da onun bir o kadarına daha sahip olsalardı, kıyamet gününde, yapmıŖ oldukları zulümlerden dolayı, kendilerini Ŗiddetli azaptan kurtarmak için mutlaka kazandıkları o mal ve serveti fidye olarak verirlerdi. Bu ifade, onlar için bir tehdit ve kesin olarak kurtuluŖlarından ümit kestirmez.⁴⁹⁹

Ŗinkitî (ö. 1974), söz konusu ayetteki zalimlerden maksadın kâfirler olduğunu, onların kendi canlarını azaptan kurtarmak için, her Ŗeyi fidye vereceklerini ve bu fidyelerinin de asla

⁴⁹⁷ Müslim, "Salât'ül-Müsâfirîn", 26; Kurtubî, el-Câmiu ' li Ahkâmi 'l-Kur'ân, 18/290; Zuhaylî, et-Tefsîru 'l-münîr, 12/339.

⁴⁹⁸ ez-Zümer, 39/47-48.

⁴⁹⁹ Taberî, Câmi 'u 'l-beyân, 20/220; Zuhaylî, et-Tefsîru 'l-münîr, 12/339.

kabul edilemeyeceğini ifade ettikten sonra, bu hususu, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle delillendirmektedir:⁵⁰⁰

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوْ افْتَدَىٰ بِهِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ
مِنْ نَّاصِرِينَ ﴿٩١﴾

“Şüphesiz inkâr edip kafir olarak ölenler var ya, dünya dolusu altını fidye verseler bile bu, hiçbirisinden asla kabul edilmeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır. Onların hiçbir yardımcısı da yoktur.”⁵⁰¹

“Bugün artık ne sizden, ne de inkar edenlerden bir fidye alınır. Barınağınız ateştir. Size yaraşan odur. Orası gidilecek ne kötü yerdir!”⁵⁰²

وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَذَكَرَ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ
وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِنْ تَعْدِلْ كُلُّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا
يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

“Dinlerini oyun ve eğlence edinenleri ve dünya hayatı kendilerini aldatmış olanları bırak. Hiç kimsenin kazandığı yüzünden mahrumiyete sürüklenmemesi için Kur'an ile öğüt ver. Yoksa ona Allah'tan başka ne bir dost vardır, ne de bir şefaathçi. (Kurtuluşu için) her türlü fidyeyi verse de bu ondan kabul edilmez. İşte onlar kazandıkları yüzünden helake sürüklenmiş kimselerdir. Küfre saplanıp kalmalarından dolayı onlara çılgınca kaynamış bir içecek ve elem dolu bir azap vardır.”⁵⁰³

وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ “Artık, hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılıklarına çıkmıştır.” Yani kendilerine vaad edilen çeşitli azap ve cezalar ortaya çıkacaktır. Bunlar, müşrik ve kâfirlerin hesap edemediği, akıllarına dahi gelmediği azap çeşitleridir. Bu ayet, cennette mü'minlere vaad edilen nimetlerin mukabilidir. Râzi, söz konusu ayeti, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde Secde sûresindeki şu ayetle ilişkilendirmiştir: فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِّن قُرَّةٍ “Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.”^{504 505}

⁵⁰⁰ Şinkîti, *Edvâ'ü'l-beyân*, 7/63-64.

⁵⁰¹ Âl-i İmrân, 3/91.

⁵⁰² el-Hadîd, 57/15.

⁵⁰³ el-En'âm, 6/70.

⁵⁰⁴ es-Secde, 32/17.

⁵⁰⁵ Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, 26/287; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/340.

Allah Teâlâ tarafından kendilerine gösterilen ve onların ummadıkları şeyin ne olduğu açıklanmıyor. O şekilde kapalı bırakılıyor. Ama bu şekilde bırakılması daha dehşet, daha akılları durduracak bir durum oluyor.⁵⁰⁶

Mücahid (ö. 103/721), bu ifade hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Bu kişiler, güzel ve iyi zannettikleri bir takım ameller yaptılar; ama onlar günah olarak karşılırlarına çıktı.” Aynı zamanda bu ayet hakkında şöyle de denilmiştir: “Onlar, ölmenden önce tövbe edecekleri zannıyla birtakım günah işlediler; fakat tövbe etmeden öldüler.”⁵⁰⁷

Süfyan Sevrî (ö. 161/778) de bu ifade hakkında şöyle demiştir: “Vay riyakârların durumuna, vay riyakârların durumuna! Bu ayet riyakârlar hakkındadır, bu, onların halidir.”⁵⁰⁸

İkrime (ö. 105/723) de şöyle demiş: “Muhammed b. Münkedir ölümü sırasında oldukça korktu ve ürperdi.” Ona: “Bu korku ve ürperti nedir?” diye sorulunca söz konusu ayeti okuyup şöyle dedi: “Ben, daha önce hesap etmediğim şeylerin bana görüneceğinden korkuyorum.”⁵⁰⁹

وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا (Dünyada) kazandıkları şeylerin kötülükleri karşılırlarına çıkmış” Yani amel defterlerinin açılması esnasında, daha önce kendilerine kapalı ve gizli kalan amellerin kötülükleri veya yaptıkları kötü ameller ortaya çıkmıştır. Başta Zemahşerî olmak üzere birçok müfessir söz konusu ayeti Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle ilişkilendirmişler: “Allah onları sayıp zaptetmiş, onlarsa bunları unutmuşlardır.”⁵¹⁰ ya da “سَيِّئَاتُ” ifadesi ile yapmış oldukları şeylere mukabil olmak üzere görecekları ceza ve azapların türleri de kast edilmiş olabilir; yani azap, “Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür.”⁵¹¹ ifadesinde olduğu gibi müşakele sanatı yoluyla “سَيِّئَاتُ” olarak isimlendirilmiştir.⁵¹²

Şinkî (ö. 1974), “وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا” ifadesi hakkında, “dünyada işledikleri günahların cezası onların karşılırlarına çıkacak” şeklinde ifade ettikten sonra, dünyada işledikleri günahların cezasının miktarını da Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle açıklamıştır:⁵¹³

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَّا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِّنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (٢٧)

“Kötü işler yapmış olanlara gelince, bir kötülüğün cezası misliyledir ve onları bir zillet kaplayacaktır. Onları Allah(ın azabın)dan koruyacak hiçbir kimse de yoktur. Sanki yüzleri,

⁵⁰⁶ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 5/3056.

⁵⁰⁷ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 7/124; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/291.

⁵⁰⁸ Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 7/124; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/291.

⁵⁰⁹ Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 7/124; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/291.

⁵¹⁰ el-Mücâdele, 58/6.

⁵¹¹ eş-Şûrâ, 42/40.

⁵¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/310; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/176; Neseî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/168.

⁵¹³ Şinkî, *Eğvâ'ü'l-beyân*, 7/64.

karanlık geceden parçalarla örtülmüştür. İşte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”⁵¹⁴

Yine Şinkitî (ö. 1974) bu hususta, kıyamet gününde, onların yaptıkları her şeyin ortaya çıkacağını ifade ettikten sonra, bunu da Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle ilişkilendirmiştir.⁵¹⁵

“Orada herkes هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقَّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾” daha önce yaptığı şeyleri yoklayacak (ve kendi akıbetini öğrenecek), hepsi de gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülecekler ve (ilah diye) uydurdukları şeyler (onları yüzüstü bırakıp) kendilerinden kaybolup gidecektir.”⁵¹⁶

“O gün insana, yapıp önden gönderdiği ve yapmayıp geri bıraktığı şeyler haber verilir.”⁵¹⁷

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لَ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا ﴿٤٩﴾

“Kitap ortaya konur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. ‘Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!’ derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.”⁵¹⁸

وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا ﴿١٣﴾ اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾

“Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız. ‘Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter’ denilecektir.”⁵¹⁹

“Alay etmekte oldukları şey onları kuşatmıştır.” Yani alay ettikleri şeyin cezası (sonucu), ki o da azaptır. Onları kısıkvrak yakalamıştır. Beydâvî (ö.

⁵¹⁴ Yûnus, 10/27.

⁵¹⁵ Şinkitî, *Edvâ'ü'l-beyân*, 7/64-65.

⁵¹⁶ Yûnus, 10/30.

⁵¹⁷ el-Kıyâmet, 75/13.

⁵¹⁸ el-Kehf, 18/49.

⁵¹⁹ el-İsrâ, 17/13-14.

685/1286), bu yorumu yaparak burada mecaz-ı mürsel: Zikru's-sebeb iradetu'l-müsebbeb'in olduğuna işaret etmiştir.⁵²⁰

Bu ayetlerden şu ilahî mesajlara ulaştık:

1. Kıyamet gününde, müşriklerden fidyelerinin kabul edilmemesi, onlar için bir tehdit ve kesin olarak kurtuluşlarından ümit kestirmedi.

2. Kıyamet gününde, amel defterlerinin açılması esnasında, daha önce kendilerine kapalı ve gizli kalan amellerin kötülükleri veya yaptıkları kötü ameller ortaya çıkacaktır.

2.29. Karşılıksız Bahşedilen Nimeti Kendi Çabası Sanıp Şükretmeme ve Önceki Milletlerin Bu Husustaki Akıbetleri

فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِّنَّا قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلَكِنَّا أَكْثَرُ هُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٩﴾ قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٥٠﴾ فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَالَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ هَٰؤُلَاءِ سَيُصِيبُهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٥١﴾

*“İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır. Sonra ona tarafımızdan bir nimet verdiğimizde, ‘Bu, bana ancak bilgim sayesinde verilmiştir’ der. Hayır, o bir imtihandır. Fakat onların çoğu bilmezler. Bunu kendilerinden öncekiler de söylemişti ama kazandıkları şeyler onlara hiçbir yarar sağlamamıştı. Nihayet kazandıkları şeylerin kötülükleri onlara isabet etmişti. Onlardan zulmedenler var ya, kazandıkları şeylerin kötülükleri onlara isabet edecektir. Onlar Allah’ı aciz bırakacak değillerdir.”*⁵²¹

فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا “İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır.” ifadesindeki “الْإِنْسَانَ” kavramından maksat, insan cinsi olup bütün insanları kapsamaktadır. Bu ayet, 45. ayete: *“Allah bir tek (ilah) olarak anıldığında ahirete inanmayanların kalpleri daralır.”*⁵²² atfedilmiştir. Bu atfın “ف” harfiyle yapılması, onların kendileriyle çelişki içinde olduklarını, inandıkları şeylerle çeliştiklerini ve biraz önce zikrettiğimiz ayete⁵²³ sonuç (müsebbeb) olduğunu beyan etmek içindir. Yani, Allah Teâlâ tek başına anıldığında bundan sıkılırlar, ilahları anıldığında ise sevinirler; fakat başlarına bir bela veya musibet geldiğinde yaptıkları o batıl ilahlar değil, Allah Teâlâ’ya yalvarıp yakarmaktadırlar. 45. ayet ile bu ayet arasında yer alan ayetler, onların yaptıklarını hor ve kerih görme hususunda te’kid eden ara cümlelerdir.

⁵²⁰ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/175; Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/166.

⁵²¹ ez-Zümer, 39/49-51.

⁵²² ez-Zümer, 39/45.

⁵²³ ez-Zümer, 39/45.

“التَّخْوِيلَ” ifadesindeki “Sonra ona tarafımızdan bir nimet verdiğimizde” ifadesindeki kavramı, “sadece lütuf olarak karşılıksız bahşedilen şey” manasında özel bir kelimedir.⁵²⁴

“Bu, bana ancak bilğim sayesinde verilmiştir” der.” ifadesindeki “عَلَّمَ” kavramı hakkında farklı yorumlar yapmıştır: Birincisi, bu nimet, benim çeşitli kazanç ve beceri yollarını bilmemden dolayı bana verilmiştir (Karun’un dediği gibi). İkincisi, bu, bende bulunan bir hayırdan dolayı bana verilmiştir. Üçüncüsü, bu, Yüce Allah’ın benim fazilet ve üstünlüğümü bilmesinden dolayı bana verilmiştir. Dördüncüsü, bu, Allah Teâlâ’nın bana öğretmiş olduğu bilgiden dolayı bana verilmiştir. Beşincisi, bu, Yüce Allah’ın benim buna layık olduğumu bilmesinden dolayı bana verilmiştir. Mananın şöyle olduğu da söylenmiştir: O kişi dedi ki: Artık ben şunu biliyorum ki; bu dünyada bana bu nimet verildiğine göre, Allah katında benim önemli bir yerim var demektir.⁵²⁵

Seyyid Kutub (ö. 1966), bu ayet hakkında şunları söylemiştir: “Sıkıntı ve dara düşme, insanın fitratını ele geçiren gayri meşru isteklerin ve ihtirasların pasını silip süpürür. Fıtratta kapalı olan yapay faktörleri ortadan kaldırır. İşte bu halde fitrat, Yüce Allah’ı görür ve yalnız O’na yönelir. Bu sıkıntı zamanı bitip rahat ve bolluk dönemi başlayınca bu insan, dar ve sıkıntılı gününde söylediklerini unuttur. Gayri meşru arzu ve isteklerin etkisiyle fitratı sapmaya başlar. Kazanmış olduğu nimet, rızık ve lütuf hakkında, ‘Bu bilğimden dolayı bana verilmiştir’ der. Bu sözü Kârûn söylemişti.”

“Sanatına, bilgisine ve başka bir maharetine güvenip kazandığı malı ve makamı onunla açıklamaya kalkışan: İlmin ve kudretin bağışlayıcısından, nimetin asıl kaynağından, sebeplerin sebebinden ve rızıkların takdir edicisinden bî haber olan herkes de aynı sözü söyler.”⁵²⁶

“بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ” ifadesiyle onun söylediği söz yadırganmakta, sanki şöyle söylenmektedir: Sana nimet olarak karşılıksız verdiğimiz şeyi bahsettiğin sebeple vermedik; aksine o bir imtihandır; yani senin için bir istidrac, deneme ve sınamadır; bakalım şükür mu edeceksin yoksa nankörlük mü?⁵²⁷

“وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ” ifadesiyle “Fakat onların çoğu bilmezler.” Yani bunun imtihan olduğunu bilmezler. Bu ifade de “الْإِنْسَانُ” ifadesinin cins olduğuna işaret eder.⁵²⁸

⁵²⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/310-311; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/176; Neseî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/168.

⁵²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/311; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/292; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/176; Neseî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/168.

⁵²⁶ Seyyid b. Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 5/3056.

⁵²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/310; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/177; Neseî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/168.

⁵²⁸ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/177.

فَقَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ “*Bunu kendilerinden öncekiler de söylemişti ama kazandıkları şeyler onlara hiçbir yarar sağlamamıştı.*” Yani daha önce bu sözü Karun ve başka ümmetteki kişiler de söylemişti. Karun bu sözü, “*Bu, bana benim bilgim sayesinde verildi*”⁵²⁹ söyleyip kavmi de bu söylediğine razı olduğundan dolayı, onların kazandıkları mallar kendilerine bir fayda vermedi, onları Allah’ın azabına karşı koruyamadı.⁵³⁰ Nitekim Rabbimiz Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde Karun’un kötü akıbetini şöyle zikretmektedir:⁵³¹

“*Sonunda onu da, sarayını da yerin dibine batırdık. Allah’a karşı ona yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendisini savunup kurtarabileceklerden de değildi!*”⁵³²

فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا “*Nihayet kazandıkları şeylerin kötülükleri onlara isabet etmişti.*” Yani işledikleri kötülüklerinin sonuçları veya amellerinin cezası kendilerine isabet etti. Karun ve ailesinin dünya hayatında yerin dibine batırılması gibi cezalara çarptırıldılar; ahirette ise azabın en şiddetlisini görecektir.

وَالَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ هَؤُلَاءِ سَيُصِيبُهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ “*Onlardan zulmedenler var ya, kazandıkları şeylerin kötülükleri onlara isabet edecektir. Onlar Allah’ı aciz bırakacak değillerdir.*” Önceki milletlere işledikleri kötü amellerin cezası isabet ettiği gibi, bu müşriklere de işledikleri kötü amellerin cezası isabet edecektir. Ve onlar Allah’ın azabından asla kaçacak değillerdir. Nitekim yedi yıl boyunca kıtlık içinde kaldılar, önde gelen liderleri ise, bedir savaşında öldürüldü.⁵³³

Bu müşriklerden öncekiler de bu sapık ifadeyi kullanmışlar; neticede bu kötü akıbetle uğramışlar ve vebal altına girmişlerdir. Fakat onların ne malları, ne ilimleri, ne de güçleri kendilerine bir yarar sağlamamıştır. Öncekiler bu sözün aynısını kullanmışlardır. Bu sözü söyleyenler de öncekilerin akıbetine uğrayacaklardır. Çünkü Allah’ın yasası değişmez. “*Bu hususta Allah’ı aciz bırakamazlar.*” Yani yüce Allah’ı, O’nun güçsüz ve zayıf yaratıkları acze düşüremezler.

Allah Teâlâ’nın onlara verdiği nimetlere, bahşettiği rızka gelince, bunlar Allah Teâlâ’nın iradesine bağlıdır. Bunlar, rızıklarının bolllaştırılmasında ve kısılmasında Allah

⁵²⁹ el-Kasas, 28/78.

⁵³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/312; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/177; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/168; Âlûsî, *Ruhu’l-Maani*, 12/268; Sa’îd Havvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr*, 9/4892.

⁵³¹ Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fi tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San’ânî*, 163; Habenneke el-Meydânî, *Meâricü’t-Tefekkür ve Dekâikü’t-Tedebbür*, 12/250.

⁵³² el-Kasas, 28/81.

⁵³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/312; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/177; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/168; Âlûsî, *Ruhu’l-Maani*, 12/268; Sa’îd Havvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr*, 9/4892.

Teâlâ'nın hikmetine ve takdirine uygun biçimde; insanları sınamak ve dilediği biçimde iradesini uygulamak için düzenlenir.⁵³⁴

Bu ayet grubundan şu ilahî mesajlara ulaştık:

1. Müşrik kişi, Allah tek başına anıldığında bundan sıkılır, ilahları anıldığında ise sevinir; fakat başına bir bela veya musibet geldiğinde taptığı o batıl ilahlar değil, Allah'a yalvarıp yakarmaktadır.

2. Sanatına, bilgisine ve başka bir maharetine güvenip kazandığı malı ve makamı onunla açıklamaya kalkışan: İlmin ve kudretin bağışlayıcısından, nimetin asıl kaynağından ve rızıkların takdir edicisinden bî haber olup nimeti inkâr eden herkes, o nimetten mahrum kalacaktır.⁵³⁵

3. Zalimler er ya da geç yaptıkları zulümden dolayı cezalandırılacaklardır.

2.30. Rızkın İcbari Kader Olması

أَوَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

“Bilmediler mi ki, Allah rızkı dilediğine bol bol verir ve (dilediğine) kısar. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için elbette ibretler vardır.”⁵³⁶

أَوَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ “Bilmediler mi ki, Allah rızkı dilediğine bol bol verir ve (dilediğine) kısar.” Nitekim yedi yıl boyunca onlara rızıklarını daralttı, daha sonraki yedi yılda onlara bol bol verdi.⁵³⁷

Râzî (ö. 606/1210), rızkın akıl ve beceriyle elde edilmediğini, aksine Allah'ın kaderi olduğunu akli delillerle şu şekilde izah etmektedir: “Biz, insanların rızkının dar ve bol oldukları hususunda ayrı ayrı olduklarını görmekteyiz. Bunun elbette bir sebebi vardır. Bunun sebebi ise, bir insanın zeki veya cahil olması değildir; çünkü biz, nice akıllı ve güçlü kişilerin, geçim sıkıntısı yaşadıklarını ve nice zayıf, cahil ve hasta kişilerin de bolluk ve zenginlik içinde yüzdüklerini görmekteyiz. Bu, tabiatın, yıldızların, burçların ve feleklerin etkisiyle de değildir. Çünkü bu büyük hükümranlık ve karşı konulmaz saltanat (yani yıldız, felek...) ortaya çıktığı saatte, gerek insanlar, gerekse insanlardan hariç nice diğer canlılar da ortaya çıkmaktadır. Binâenaleyh biz, o aynı saat içinde mutluluk ve bedbahtlık hususunda pek çok şeyin ortaya çıktığını görüp müşahade ettiğimize göre, mutluluk ve bedbahtlık hususunda etkili olanın bu

⁵³⁴ Sa'îd Havvâ, *el-Esâs fî't-tefsîr*, 9/4892; Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 5/3057.

⁵³⁵ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 5/3056.

⁵³⁶ ez-Zümer, 39/52.

⁵³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/312; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/177; Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/168.

ortaya çıkan (yıldızlar, felekler ve burçlar) olmadığını anlamış oluyoruz. Bu saydıklarımız batıl ve hükümsüz olunca da, bu konuda etkili olanın, Yüce Allah olduğunu anlamış oluyoruz.”⁵³⁸ Yani zenginlik ve fakirlik tamamen Allah’ın elinde olup kader-i ilahidir.

“Şüphesiz bunda inanan bir toplum için elbette ibretler vardır.” *İn فی ذلک لآیاتٍ لقومٍ یؤمنون* Özellikle Mü’minler zikredilmiştir. Çünkü ayetler üzerinde düşünerek ondan ibret alıp yararlananlar onlardır. Rızkın bol bol verilmesinin bazen tuzak ve istidrâc olduğunu, daraltmasının da üstünlük ve mükâfatı artırmak için verildiğini yalnız onlar bilirler.⁵³⁹

İzzet Derveze (ö. 1984) söz konusu ayeti Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle ilişkilendirmektedir:⁵⁴⁰

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾

“De ki: ‘Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Ya da işitme ve görme yetisi üzerinde kim mutlak hâkimdir? Ölüden diriye, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim yürütüyor?’ ‘Allah’ diyecekler. De ki: ‘O halde Allah’a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız?’”⁵⁴¹

Bu ayetlerden şu ilahî mesajları verebiliriz:

1. Rızık, akıl ve beceriye değil, Allah’ın takdirine bağlıdır. Allah, bir hikmete binaen, dilediğinin rızkını daraltır, dilediğinin ise genişletir.
2. Rızkın bol bol verilmesinin bazen tuzak ve istidrâc olduğunu, daraltmasında da üstünlük ve mükâfat olduğunu yalnız gerçek müminler bilir.

2.31. Günahta Israr Etmeme ve Rahmetten Ümit Kesmeme: Tövbe

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾ وَأَنِيبُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ ﴿٥٤﴾

“De ki: ‘Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.’ Azap size gelmeden önce Rabbinize dönün ve O’na teslim olun. Sonra size yardım edilmez.”⁵⁴²

“De ki: ‘Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım!...” ifadesi hakkında bir çok sebep-i nüzul bulunmaktadır. Buhari ve Müslim’in de rivayet ettiği bir hadiste, İbn Abbas’ın

⁵³⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/289.

⁵³⁹ Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/293.

⁵⁴⁰ İzzet Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 4/335.

⁵⁴¹ Yûnus, 10/31.

⁵⁴² ez-Zümer, 39/53-54.

(r.a.) şöyle dediği rivayet edilmektedir: “Müşriklerden bir takım kişiler, insan öldürdüler ve bu işi çokça yaptılar; zina ettiler ve bu işi de çokça yaptılar.” Daha sonra Hz. peygamber’e (s.a.s) gelip: “Senin söylediğin şeyler ve kendisine davette bulunduğu şeyler gerçekten çok hoş. O halde, bizim için tövbe kapısının bize açık olup olmadığına veya yaptığımız günahlar için bir kefarete olup olmadığına bize haber verir misin?” demeleri üzerine söz konusu ayet⁵⁴³ indi.⁵⁴⁴

Ahmet b. Hambel (ö. 241/855) de, Rasulullah’ın (s.a.s) azatlı kölesi Sevbân’dan (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: Allah Resulü’nün (s.a.s) şöyle söylediğini işittim: “Şu ayeti dünyaya ve içindekilere tercih ederim: *“De ki: ‘Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin...’* bunun üzerine orada bulunanlardan bir kişi, ‘Ya Rasulellah! Bu, şirk koşan birisi için de geçerli midir?’ diye sordu. Hz. Muhammed (s.a.s) bir süre sustu. Sonra üç defa ‘Şirk koşan hariç’ diye buyurdu.”⁵⁴⁵

Yine Ahmed b. Hambel (ö. 241/855), Amr b. Anbese’nin (r.a.) şöyle söylediğini rivayet etmiştir: “Yaşlı bir kişi elinde bulunan bir bastona dayanarak Hz. Muhammed’e (s.a.s.) geldi ve şöyle söyledi: ‘Ya Rasulellah! Ben çok hainlik yaptım, çok suç ve günah işledim. Bunları yaptığım halde bağışlanırmıyım?’ Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: ‘Sen, Allah’tan başka ilâh olmadığına şahadet etmedin mi.’ diye sordu. Adam, ‘Evet. Ve şahadet ederim ki sen de Allah’ın Resulüsün.’ diye karşılık verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), ‘Senin hainliklerin ve günahların bağışlanmıştır.’ diye buyurdu.”⁵⁴⁶

İbn Ömer’in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Bizler, Allah Teâlâ’yı tanıyıp Müslüman olduktan sonra, başlarına bir musibet geldikten sonra küfre dönenlerin ve böylece fitneye girenlerin Yüce Allah tövbesini kabul etmez” derdik. Rasulullah (s.a.s) Medine’ye geldikten sonra, böyle kimseler hakkında söz konusu ayet indi.⁵⁴⁷

Yine İbn Abbas’tan (r.a) şöyle bir rivayet nakledilmiştir: Mekkeliler şöyle dediler: “Muhammed (s.a.s), putlara kulluk eden, Yüce Allah’tan başka ilâhlara ibadet eden ve Yüce Allah’ın haram kıldığı cana kıyan kimseler bağışlanmaz diye iddia ediyor, bu durumda bizler nasıl hicret edelim ve Müslüman olalım? Zira putlara kulluk ettik, adam öldürdük, biz şirk ehliyiz.” Bunun üzerine söz konusu ayet indi.⁵⁴⁸

⁵⁴³ ez-Zümer, 39/53-54.

⁵⁴⁴ Buhârî, “Tefsir-i Zümer”, 1.

⁵⁴⁵ Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*.7/125; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/294; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/350.

⁵⁴⁶ Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*.7/125; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/294; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/350.

⁵⁴⁷ Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*.7/125; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/294; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/350.

⁵⁴⁸ Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*.7/125; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/294; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/350.

Yine İbn Abbas ve Ata'dan (ö. 114/732) (r.a.) gelen bir rivayete göre: “Ayet-i kerime Hz. Hamza'nın (r.a) katili Vahşi b. Harp hakkında inmiştir. İşlediği suçun çok büyük olduğunu düşünüp affedilmeyeceğini sandığından dolayı bu ayet inmiştir.” Ayet, onlar hakkında “Allah onların tövbelerini kabul etmez” diyenlere cevap mesabesindedir. Ayetin hangi nüzul sebebini ele alırsak alalım tamamı da işlenmiş günahlardan tövbe etmeyi ve Allah'ın geniş olan rahmetinden ümit kesmemeyi vurgulamaktadır.⁵⁴⁹

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

“De ki: ‘Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”

Ey Muhammed! Nefislerini helake sürükleyip gınahta haddi aşan kullarıma de ki: Allah'ın rahmetinden ve merhametinden ümit kesmeyin. Hiç şüphe yok ki Allah bütün günahları Rahim ve Ğafur sıfatıyla bağışlar. O, büyük günahları örtmekle çok affeden ve kötü akıbeti kaldırmakla da çok merhamet edendir. Engel olamayacağınız azap gelmeden önce tövbe ederek, samimi bir şekilde iyi amel işleyerek kalbinizle ve azalarınızla Rabbinize yönelin. Azap geldikten sonra tövbe ederseniz, size yardım edilmez.⁵⁵⁰

Ayet, gerek mümin olduğu halde büyük günah işleyerek veya inkâr ederek kendilerine zulmeden kulların, günahlarında ve inkârlarında ısrar etmeyecek tövbe etmelerini ve Allah Teâlâ'nın rahmetinden ümit kesmemelerini ifade etmektedir. Allah Teâlâ'nın rahmetinden ve merhametinden ümit kesmek, affedilmeyeceğine ve günahların örtünmeyeceğine inanmak, daha kötü ve daha büyük bir gınahtır. Çünkü günah işlemek insanın kendisiyle alakalıyken, Allah'ın rahmetinden ve lütfundan ümit kesmek ve affedilmeyeceğini düşünmek, Allah'ın rahmeti ve lütfuyla alakalıdır. Hâlbuki Yüce Allah'ın lütfu, rahmeti ve mağfireti bütün kullarını kapsamaktadır. Dolayısıyla ayet, insan ahlaksızlık yapmakla, büyük günah işlemekle ve Allah'ın emirlerine riayet etmemekle aşırı gitse bile, dünyadayken tövbe edip ve bunları terk ettiğinde affedileceğini ifade etmektedir.⁵⁵¹

Ayette, nefislerine zulmeden kulların tövbe edip samimi bir şekilde Allah'a yöneldiklerinde rahmet-i ilahinin gerçekleşeceğine işaret eden deliller vardır. Bu deliller şunlardır:

⁵⁴⁹ Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 7/125; Kurtubî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/294; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/350.

⁵⁵⁰ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/177; Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/168.

⁵⁵¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an (Te'vîlâtü Ehli's-sünne)*, thk. Mecdi Bâsellûm (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 2005), 8/695.

1. Yüce Allah günahkâr kişiyi “عِبَادِي” (kullarım) diye isimlendirmiştir. Kulluk ifadesi ise, kişinin muhtaç olduğunu, zillete düştüğünü ifade eder. Rahim ve Kerîm'e uygun olan ise, muhtaç ve fakir kuluna, rahmet ve hayrını bol bol vermesidir.

2. Yüce Allah, ya-i mütekellim ile onları kendisine nispet ederek, “قُلْ يٰعِبَادِي اَسْرِفُوْا” diye buyurmuştur. Allah Teâlâ'ya nispet edilme şerefi, ilahî azaptan güvende olmayı ifade eder.

3. Allah Teâlâ, “الَّذِيْنَ اَسْرَفُوْا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ” buyurmuştur. Bu, O işledikleri günahların zararı bana değil kendilerinin aleyhinedir. Bundan dolayı, işledikleri günahlardan zararı onlara yeterlidir. Öyleyse, bu kullara, ayrıca başka bir zararın verilmesine gerek yok, demektir.

4. Allah Teâlâ, لَا تَقْنَطُوْا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin” buyurarak, kullarını, ümitsizliğe düşmemeyi emretmiştir. Dolayısıyla bu, âdeta ümidi diri tutmak için bir buyruktur. Ümit var olmayı emreden cömert kişiye, kendisine yalnızca cömertçe davranmak yakışır.

5. Allah Teâlâ önce, “يٰعِبَادِي” demiştir. Buna uygun düşen O’nun, لَا تَقْنَطُوْا مِنْ رَّحْمَتِي “benim rahmetimden ümit kesmeyin” demesi idi. Ama o, böyle değil de, “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin” diye buyurmuştur. Çünkü “Allah” ismi, Yüce Allah’ın en büyük ve yüce isimlerindendir. Dolayısıyla, böyle büyük bir isme nispet (izafe) edilen rahmetin de, lütuf ve rahmet çeşitlerinin en büyüğü olması gerekir.

6. Allah Teâlâ, “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyiniz” emredince, olması gereken bunun peşi sıra, “Çünkü O, bütün günahları affeder.” demesi idi. Ama O, böyle değil de, “Allah” ismini tekrarlayarak, en büyük te’kidi ifade eden “اِنَّ” edatını eklemiştir. Bunların tümü, Allah’ın vaadindeki kemale işaret eder.

7. Eğer Allah Teâlâ, “O, günahları bağışlar” deseydi, maksat yine ifade edilirdi. Ama Allah, buna te’kid ifade eden, “جَمِيْعًا” ifadesini de eklemiştir. Bu da, O’nu rahmetini te’kid eden bir diğer husustur.

8. Allah Teâlâ, kendisini gafur diye tavsif etmiştir. “عَفُوْر” ifadesi ise, mübalağa ifade eder.

9. Allah Teâlâ, Kendisini “الرَّحِيْمُ” diye nitelemiştir. Rahmet kavramı ise, mağfirete ilave bir anlam ifade eder. Dolayısıyla, “هُوَ الْعَفُوْرُ” ifadesi, ilahî cezayı gerektiren günah ve suçları örteceğine; “الرَّحِيْمُ” ifadesi de, sevap ve rahmeti gerektiren şeyleri vereceğine bir işarettir.

10. “إِنَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ” ifadesinin, hasır anlamı ifade edip, yani manası “Ondan başka gafur ve rahîm yoktur” demektir. Bu ifade, Yüce Allah'ın çok rahmet ve gufran sahibi olduğuna işaretler.⁵⁵²

İşte zikrettiğimiz bu on husus, ayette bulunmaktadır ve Râzi'ye (ö. 606/1210) göre her biri de Yüce Allah'ın rahmet ve mağfiretinin kemalini göstermektedir.

وَأَنبِئُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَسْلَمُوا لَهُ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ “Azap size gelmeden önce Rabbinize dönün ve O'na teslim olun. Sonra size yardım edilmez.”

Ayet, önceki ayette dikkat çekilen umumi mağfiretin, tövbe ve samimiyetle alakası olduğuna işaretler. Şöyle ki: “Günahlarım çok fazla, artık Yüce Allah beni affetmez” diye ümitsizliğe kapılmayın. İhlâslı bir şekilde Allah'a yönelin ve yalnız O'na teslim olun. Yoksa ilâhî cezaya maruz kalır, hiçbir yerden de yardım alamazsınız. Dolayısıyla, bir önceki ayete bakıp “biz istediğimiz günahı rahatça işleyelim, Allah nasılsa affeder” düşüncesindeki bir neticeye varmak doğru değildir. Eğer ayetin manası öyle olsaydı, ayetin hemen devamında azapla tehdit etmenin bir manası kalmazdı.⁵⁵³

Bu ayet grubundan şu ilahî mesajlara ulaştık:

1. Ayet, gerek mümin olduğu halde büyük günah işleyerek veya inkâr ederek kendilerine zulmeden kulların, günahlarında ve inkârlarında ısrar etmeyerek tövbe etmelerini ve Allah'ın rahmetinden ümit kesmemelerini ifade etmektedir.

2. Allah, ne kadar büyük olursa olsun günahları affetmeye muktedir. Çünkü O'nun rahmeti çok geniştir. Bundan dolayı, hiçbir zaman Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemesi gerekir.

3. Allah'ın rahmetinden ve merhametinden ümit kesmek, affedilmeyeceğine inanmak, daha büyük bir günahıdır. Çünkü günah işlemek insanın kendisiyle alakalıyken, Allah'ın engin rahmetinden ümit kesmek ve affedilmeyeceğini düşünmek, Allah'ın rahmeti ve lütfuyla alakalıdır.

4. Ayet, günah bataklığına batmış, günahlarından dolayı bütün ümitlerini kaybetmiş insanlara, bir çıkış yolu sunmaktadır.

⁵⁵² Râzi, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 27/5; Âlûsî, *Ruhu'l-Maani*, 12/269-270.

⁵⁵³ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/178.

2.32. İndirilenin En Güzeline Uymak: Vahiy ve Kişinin Ahirette Kendisini Kınamaması İçin Yapması Gerekenler

وَأَتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٥٥﴾ أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتِي عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّخِرِينَ ﴿٥٦﴾ أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٥٧﴾ أَوْ تَقُولَ جِئْتُكَ بِهَذَا خَيْرٍ مِنْ أَمَلٍ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ بَلَى قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٥٩﴾

“Farkında olmadan azap size ansızın gelmeden önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun ki, kişi, ‘Allah’ın yanında, işlediğim kusurlardan dolayı vay halime! Gerçekten ben alay edenlerden idim’ demesin. Yahut ‘Allah beni doğru yola iletseydi elbette O’na karşı gelmekten sakınanlardan olurdum’ demesin. Yahut azabı gördüğünde, ‘Keşke benim için dünyaya bir dönüş daha olsa da iyilik yapanlardan olsam’ demesin. (Allah şöyle diyecek:) ‘Hayır, öyle değil! Ayetlerim sana geldi de sen onları yalanladın, büyüklük tasladın ve inkârcılardan oldun.’”⁵⁵⁴

“Farkında olmadan azap size ansızın gelmeden önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun” وَأَتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ

Ayet, Kur’an-ı Kerime tabi olmayı; O’nun helâl kıldığını helâl, haram kıldığını da haram olarak kabul etmeyi; O’na itaate devam etmeyi ve günahlardan uzak durmayı; yani kısacası, Yüce Allah’ın emirlerine itaati ve yasaklarından kaçınmayı emrediyor.⁵⁵⁵ Bunları, aşırı boş vermişliğiniz ve gafletinizden dolayı hiçbir şeyden çekinmez bir halde ve gaflet içinde iken ansızın tepenize azap inmeden önce yerine getirmeyi emrediyor.⁵⁵⁶

“أَحْسَنَ” “Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun” bu ayetteki ifadesini, daha önce geçen الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ “Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya”⁵⁵⁷ ayetinde, detaylı bir şekilde ele almıştık, burada tekrar etmeyi hacet duymadık; fakat burada, Beydavî’nin (ö. 685/1286) bu ifade hakkında kısa ve özet bir şekilde zikrettiği vecihleri ele almayı uygun gördük:

1. Bu ifadeden maksat, Kur’an-ı Kerime tâbi olmaktır.
2. Bu, yasaklanan söz ve fiilleri terk etmekle yetinmeyip, emredilenleri de en güzel bir şekilde yerine getirmektir.
3. Bu, azimet sayılabilecek amelleri, ruhsat sayılabilecek amellere tercih etmektir.

⁵⁵⁴ ez-Zümer, 39/55-59.

⁵⁵⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/353.

⁵⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/313.

⁵⁵⁷ ez-Zümer, 39/18.

4. Bu, hükmü mensuh olan ayet ve hadis ile değil, nasih ile amel etmektir.

5. Veya bundan maksat, Yüce Allah’a tam yönelmek ve itâate devam etmektir.⁵⁵⁸

“كَيْسِي، ‘Allah’ın yanında، اِنْ تَقُولَ نَفْسُ يَا حَسْرَتِي عَلَى مَا فَرَطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لِمَنِ السَّخِرِينَ işlediğim kusurlardan dolayı vay halime! Gerçekten ben alay edenlerden idim’ demesin.”

Yani bir an önce tövbe ederek, salih amel işleyin. Günahkâr olan nefsin şöyle demesinden sakının: “Vay halime! Yüce Allah’a iman, O’na itaat ve Kur’an-ı Kerim’e iman ile O’nun emrettiği şeylere riayet etme hususunda gösterdiğim kusur ve taksirattan dolayı pişmanım. Ben ancak dünya hayatında, Yüce Allah’ın dini ve O’nun kitabını alaya alanların yaptığını yapmış, bunların hepsini inkâr edip, tasdik etmemiştim.”⁵⁵⁹

Bu ayette mananın daha sahih olabilmesi için “أَنْ تَقُولَ” ifadesinden önce “تَقُولَ لَنَا” (demesin diye) veya “كَرَاهَةً أَنْ تَقُولَ” (böyle demesi hoşuna gitmeyeceğinden dolayı) ifadelerinden birisi getirilmesi gerek duyulmuştur.

Zemahşerî (ö. 538/1144), “نَفْسٌ” ifadesinin nekre gelmesini şu şekilde yorumlamaktadır: “Bu nefisten maksat, birkaç nefistir ki oda kâfir’in nefsidir; ya da, küfürde aşırı ısrar etmesi veya büyük bir azabı hak etmesi sebebiyle (olumsuzluk manasında), diğer nefislerden temayüz etmiş nefistir; ya da, bu ifade teksir, çokluk ifade etmektedir.”

“فِي جَنْبِ اللَّهِ” ifadesinin asıl manası yan, taraf, böğür... demektir; fakat bu ifade, burada, ya Allah Teâlâ’nın emrinden, ya da Allah’a olan ibadetten, ya da Allah’ın zatından, ya da Allah’ın yolundan kinayedir. O yol da Allah’ı birlemek ve Hz. Muhammed’in (s.a.s) nübüvvetini ikrar etmektir.

Ayetin devamındaki “السَّخِرِينَ” ifadesi hakkında Katâde (ö. 117/735) şöyle demiştir: “Bu kişiye Yüce Allah’a olan itaati zayi etmesi yetmemiş gibi, üstüne üstelik bir de itaat ehli ile alay etmiştir.” “وَإِنْ كُنْتُ” ifadesinin konumu, hal olarak mensuptur; adeta şöyle demektedir: “Alay ettiğim halde (itaatte) kusur işledim; yani alaycı alaycı sınırı ve haddi aştım.”⁵⁶⁰

“أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ” “Yahut ‘Allah beni doğru yola iletseydi elbette O’na karşı gelmekten sakınanlardan olurum’ demesin.”

Yani eğer Yüce Allah bana doğru yolu gösterseydi, elbette ben de Yüce Allah’tan korkanlardan ve O’na ortak koşup günah işlemekten uzak dururdum, demesin.⁵⁶¹

⁵⁵⁸ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/178.

⁵⁵⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/353.

⁵⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/313-314; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/178; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/170; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 8/697; Sa’îd Havvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr*, 9/4894.

⁵⁶¹ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/178; Ebû’s-Su’ûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 4/621.

Ebu Mansur Mâturidî (ö. 333/944), bu ayet hakkında şunu söylemiştir: “İşte bu ifadeyi kullanan bu kâfir, ‘Allah’ın hidayeti’ konusunu, Mutezile Mezhebine bağlı kişilerden çok daha iyi kavramıştır.”⁵⁶²

Diğer taraftan bu kâfirler, kendilerine uyanlara: *“لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهْدَيْنَاكُمْ”* *“Eğer Allah bizi doğru yola erdirtseydi, biz de sizi doğru yola erdirtirdik.”*⁵⁶³ derler. Yani Evet, şayet Allah Teâlâ, bize hidayeti bahsetseydi ve bize doğru yolu göstermiş olsaydı, hiç şüphesiz biz de sizi ona çağırırdık; fakat Allah Teâlâ ezeli ilminde, bizim dalaleti ve azgınlığı seçeceğimizi bildiğinden dolayı, bizi kendi halimizde, yüz üstü bırakarak hidayete muvaffak kılmadı.

Mutezile Mezhebine mensup olanlar ise, hidayet konusunu şu şekilde ele almaktadırlar: “Bilakis Allah Teâlâ, onlara doğru yolu gösterdi ve onlara muvaffakiyet de verdi; fakat onlar doğru yola girmediler, hidayet yolunu seçmediler.”

Kısaca söylemek gerekirse: Esasen Allah’ın katında bir lütuf vardır. Bu lütfundan kime verirse o doğru yolu bularak, hidayete girmiş olur. Kime de ondan vermezse o da sapar ve doğru yolu bulmaz. O (bu kâfir nefis), hidayeti elde etme imkânına sahipken, bu azabı tercih etti ve bu hakkını zayi etti.⁵⁶⁴

Sen’ânî (ö. 1182/1768), *“لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي”* ifadesi hakkında, “bu, Allah’ın hidayetini apaçık inkâr etmektir. Çünkü Allah herkese hidayet yolunu da, küfür yolunu da göstermiştir.” şeklinde izah ettikten sonra, bu hususu Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle ilişkilendirmiştir:⁵⁶⁵

“إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا” *“Şüphesiz biz onu (ömür boyu yürüyeceği) yola koyduk. O bu yolu ya şükrederek ya da nankörlük ederek kateder.”*⁵⁶⁶

“وَأَمَّا تَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ” *“Semûd kavmine gelince biz onlara doğru yolu göstermiştik. Ama onlar körlüğü hidayete tercih etmişlerdi.”*⁵⁶⁷

Ayete dönecek olursak *“أَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ”* *“Yahut azabı gördüğünde, ‘Keşke benim için dünyaya bir dönüş daha olsa da iyilik yapanlardan olsam’ demesin.”*

Yani yahut da nefsin, azabı bizzat görüp tattığı vakit, “Keşke ben bir kez daha dünyaya dönebilseydim. O zaman mutlaka Yüce Allah’a iman edenlerden, tevhit dinine bağlı olanlardan

⁵⁶² Mâturidî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 8/697.

⁵⁶³ İbrâhîm, 14/21.

⁵⁶⁴ Nesefî, *Medarikü’t-Tenzil ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/171.

⁵⁶⁵ Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fi tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San’ânî*, 157.

⁵⁶⁶ el-İnsân, 76/3.

⁵⁶⁷ Fussilet, 41/17.

ve güzel amel işleyenlerden olurdum.” demesidir. Kısacası: Nefis, iyi ve güzel amel işlemek için dünyaya geri dönmeyi isteyecektir; fakat artık olan olmuştur.⁵⁶⁸

Şinkîti (ö. 1974) söz konusu ayeti, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayete benzetmektedir:⁵⁶⁹

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسَوْهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلْ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٥٣﴾

“Onlar ise ancak, (‘Görelim bakalım!’ diyerek) Kur'an'ın bildirdiği sonucu (te'vilini) bekliyorlar. Onun bildirdiği sonuç gelip çatdığı gün, önceden onu unutmuş olanlar derler ki: ‘Gerçekten Rabbimizin peygamberleri hakkı getirmişler. Şimdi bizim için şefaathçılar var mı ki bize şefaath etseler veya (dünyaya) döndürülsek de yaptıklarımızdan başkasını yapsak?’ Gerçekten onlar kendilerine yazık etmişlerdir. (İlah diye) uydurdukları (putlar) da onları yüzüstü bırakarak uzaklaşıp kaybolmuşlardır.”⁵⁷⁰

Habenneke el-Meydânî (ö. 1978),⁵⁷¹ “Allah Teâlâ, tekrardan dünyaya döndürülmeyi arzu edip iyi ve güzel ameller işleyeceklerini iddia edenleri yalanlamaktadır.” şeklinde bir yorum yaptıktan sonra, bunu, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle delillendirmektedir:

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بآيَاتِ رَبِّنَا وَنُكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٧﴾ بَلْ بَدَأَ لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٢٨﴾

“Ateşin karşısında durdurulup da, ‘Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin ayetlerini yalanlamasak ve mü'minlerden olsak’ dedikleri vakit (hallerini) bir görsen! Hayır, (bu yakınmaları) daha önce gizlemekte oldukları şeyler onlara göründü (de ondan). Eğer çevrilselerdi elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi. Şüphesiz onlar yalancılardır.”⁵⁷²

Ebu Hüreyre'den (r.a.) nakledilen bir rivayete göre Allah Resulü (s.a.s) şöyle buyuruyor: “Cehennemdeki kişiler, cennetteki mekânlarını görür ve: ‘keşke Allah bana hidâyet yolunu gösterseydi’ der, bu onun için bir hasret olur. Cennettekiler de ateşteki mekânını görür ve: ‘Allah Teâlâ beni hidâyete eriştirmeseydi ne yapardım!’ der ve bu söz onun için şükür olur.”⁵⁷³

⁵⁶⁸ Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, 12/354.

⁵⁶⁹ Şinkîti, *Edvâ'ü 'l-beyân*, 7/65.

⁵⁷⁰ el-A'râf, 7/53.

⁵⁷¹ Habenneke el-Meydânî, *Meâricü 't-Tefekkür ve Dekâikü 't-Tedebbür*, 12/260-261.

⁵⁷² el-En'âm, 6/27-28.

⁵⁷³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsne'd*, nşr. Hamza Ahmed ez-Zeyn (Kahire: Dârü'l-hadîs, 1416/1995), (10557); İbn Kesîr, *Tefsîrü 'l-Kur'âni 'l-'azîm*, 7/110.

بَلَىٰ قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ”Hayır, öyle değil! Ayetlerim sana geldi de sen onları yalanladın, büyüklük tasladın ve inkârcılardan oldun.” Ayet, söz konusu inkârcının şu sözüne: “Yahut ‘Allah beni doğru yola iletseydi elbette O’na karşı gelmekten sakınanlardan olurum’ demesin.” Bir reddiyedir. Anlamı şu şekilde olur: “Evet, sana vahiy ile doğru yol gösterilmişti; ama sen onu tekzip ettin ve kibirlenerek onu kabullenmedin; dalâleti hidayete, küfrü de imana tercih ettin!”

“بَلَىٰ” edatı, gizli olan nefyin cevabında gelmektedir. Çünkü: “Allah bana hidayet verseydi...” ifadesinin manası “bana hidayet verilmedi” dir. Cevabın bitişik gelmeme sebebi ise, o inkârcı kişinin sözlerinin tertibini bozmamak içindir.⁵⁷⁴

Sen’ânî (ö. 1182/1768), “فَكَذَّبْتَ بِهَا” ifadesini, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle tefsir etmektedir:⁵⁷⁵

إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ “Bu, ancak insan sözüdür.”⁵⁷⁶

وَقَالُوا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا (٥) “(Bu Kur’an, başkalarından) yazıp aldığı öncekilere ait efsanelerdir. Bunlar ona sabah akşam okunmaktadır’ dediler.”⁵⁷⁷

Yine Sen’ânî (ö. 1182/1768), “وَاسْتَكْبَرْتَ” ifadesinin, “peygambere karşı büyüklük taslamak” olduğunu ifade ederek, bunu, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle tefsir etmektedir.⁵⁷⁸

أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ “Yoksa ben, şu zavallı, nerede ise maksadını anlatamayacak durumda olan bu adamdan daha hayırlı değil miyim?”⁵⁷⁹

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَفْضَلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ (٢٤)

“Bunun üzerine kendi kavminden inkâr eden ileri gelenler şöyle dediler: ‘Bu ancak sizin gibi bir beşerdir, size üstünlük taslamak istiyor. Eğer Allah dileseydi bir melek gönderirdi. Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey duymadık.’”⁵⁸⁰

⁵⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/316; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, 3/179; Nesefî, *Medarikü’t-Tenzil ve Hakâikü’t-Te’vil*, 3/172.

⁵⁷⁵ Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fî tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâil es-San’ânî*, 167.

⁵⁷⁶ *el-Müddessir*, 74/25.

⁵⁷⁷ *el-Furkân*, 25/5.

⁵⁷⁸ Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fî tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâil es-San’ânî*, 168.

⁵⁷⁹ *ez-Zuhurf*, 43/52.

⁵⁸⁰ *el-Mü’mînün*, 23/24.

أَلْقِيَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشِرٌّ “Bizim aramızdan vahiy ona mı verildi? Hayır o, yalancının, şumarığın biridir.”⁵⁸¹

Bu ayetlerden şu ilahî mesajlara ulaştık:

1. Ansızın azap gelmeden önce sözlerin en güzeline: Kur’an’a, sünnete, farza, vacibe, azimete, helal ve harama riayet etmemiz emredilmiştir.
2. Allah katında, birçok hususta pişman olmamak, şiddetli azabı gördükten sonra tekrardan dünyaya döndürülmeyi arzu etmemek için, henüz dünyada iken kendimizi hesaba çekip sözlerin en güzeli olan Kur’an’a uymak ve ona sımsıkı sarılmak elzemdir.
3. Nefis, iyi ve güzel amel işlemek için dünyaya geri dönmeyi isteyecektir; fakat artık olan olmuştur.

2.33. Yüzleri Kapkara Kesilenler ve Kurtuluşa Erenler

وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٦٠﴾ وَيُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ لَا يَمَسُّهُمُ السُّوءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦١﴾

“Kıyamet günü Allah’a karşı yalan söyleyenleri görürsün, yüzleri kapkara kesilmiştir. Büyüklük taslayanlar için cehennemde bir yer mi yok!? Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanları başarıları sebebiyle kurtarır. Onlara kötülük dokunmaz. Onlar üzülmezler de.”⁵⁸²

“Kıyamet günü Allah’a karşı yalan söyleyenleri görürsün” Yüce Allah’a ortak ve çocuk nispet ederek yalan uyduranların, kendilerine isabet ettiği şiddetli azap ve içine düştükleri zillet veya içinde bulundukları cehaletin karanlığı yüzlerine vurması sebebiyle “yüzleri kapkara kesilmiştir.” “Büyüklük taslayanlar için” yani iman ve itaatten yüz çevirip büyüklük taslayanlar için, “cehennemde bir yer mi yok!?” Buradaki istifham, takrir ve ispat manasında kullanılmıştır. Yani evet, evet, onlar için cehennemde kalacakları bir yer vardır.⁵⁸³

İbn Âşûr (ö. 1970), bu ayet hakkında şunu söylemektedir: “Yüzlerinin kapkara kesilmiş olması, kıyamet gününde onlar için bir alamet ve simge de olabilir. Tıpkı mü’minlerin yüzleri kıyamet gününde iyiliklerinden dolayı, bembeyaz ve parlak olarak alamet ve simge olduğu gibi.”⁵⁸⁴

⁵⁸¹ el-Kamer, 54/25.

⁵⁸² ez-Zümer, 39/60-61.

⁵⁸³ Zemahşerî, el-Keşşâf, 5/316; Beydâvî, Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl, 3/179; Neseî, Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl, 3/172.

⁵⁸⁴ İbn Âşûr, et-Tahrîr ve’t-Tenvîr, 24/40.

Sen'ânî⁵⁸⁵ (ö. 1182/1768) ve İbn Âşûr,⁵⁸⁶ bu hususu Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle delillendirmektedirler:

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَدُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾

*“O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır. Yüzleri kararanlara, ‘İmanınızdan sonra inkâr ettiniz, öyle mi? Öyle ise inkâr etmenize karşılık azabı tadın’ denilir. Yüzleri ağaranlar ise Alla’ın rahmeti içindedirler. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”*⁵⁸⁷

Allah Resulü (s.a.s) kibirlenenler hakkında şöyle buyurmuştur: “Kibirlenenler kıyamet gününde insanlar suretinde zerrelere benzer bir halde haşrolunacaklardır. Her çeşit zillet ve alçaklık onları kaplayacak ve nihayetinde cehennemde en şiddetli ateşten ‘Buls’ ismindeki bir vadide yer alan hapse girecekler. Orada ateş ehlinin usaresi ve irin balçığı onlara içecek olarak sunulacak.”⁵⁸⁸

“وَيُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ” Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanları başarıları sebebiyle kurtarır.”

Ayetteki “المَفَازَةُ” ifadesi hakkında farklı yorumlar yapılmıştır: Birincisi, kurtuluş demektir; kişi bir şeyle kurtuluşa ve maksadına erdiğinde “فَارَ بِكَذَا” denir. “مَفَازَتِهِمْ” ifadesi de; لَا يَمَسُّهُمْ الشَّرُّ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *“Onlara kötülük dokunmaz. Onlar üzülmezler de.”* ayeti ile tefsir edilmiştir. Sanki “Kurtuluşları ne şekilde olacaktır?” şeklinde istinafı beyanî olarak bir soru sorulmuş, cevap olarak “Onlara hiç bir üzüntü ve kötülük dokunmaz; yani Allah Teâlâ bedenlerinden ezayı, kalplerinden de tasayı yok etmek suretiyle onları kurtarır.” buyrulmaktadır.

İkincisi, “مَفَازَتِهِمْ” ifadesi, عَذَابِ مِنَ الْعَذَابِ *“Ettiklerine sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi seven kimselerin, sakın azaptan kurtulacaklarını sanma.”*⁵⁸⁹ ayetinde olduğu gibi kurtuluş yeri, yolu anlamındadır; çünkü kurtuluş en büyük felahıdır. Kurtuluşlarının yolu ise salih ameldir. Bundan dolayıdır ki İbn Abbas (r.a.) “المَفَازَةُ” ifadesini güzel ameller olarak izah etmiştir.

Üçüncüsü, “مَفَازَتِهِمْ” ifadesi, “Kurtuluşlarına sebep olan şey” tarzında de tefsir edilebilir; çünkü salih amel, kurtuluşun sebebidir; oda cennete girmektir. “المَفَازَةُ” ifadesi, mezar-ı mürsel:

⁵⁸⁵ Hâmid, *Mefâtihi'r-ridvân fî tefsîri'z-zikri bi'l-âsârî ve'l-Kur'ân li'l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî*, 168.

⁵⁸⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvîr*, 24/40.

⁵⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/106-107.

⁵⁸⁸ Tirmizî, “Sıfat-ı Kıyâmet”, 15; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/111.

⁵⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/188.

Zikru's-sebeb iradetu'l-müsebbeb şeklinde, salih amelin bizzat kendisinde olabilir; çünkü salih amel kurtuluşun sebebidir.⁵⁹⁰

İşte en son akıbet budur. Burada bir kısım insanın yüzü üzüntüden, rezillikten ve cehennemin ateşinden kapkara olmuştur. İşte bunlar, yeryüzünde böbürlenip büyüklük taslayanlardır. Bunlar, Allah'a çağrıldıkları vakit, kurtuluş çağrısına kulak asmayanlardır. Bugün onlar, yüzleri karartan bir zillet ve rezillik içindedirler. Diğer grup ise, kurtuluşa ermiştir, başarıyı elde etmiştir. Onlar acı ve keder çekmeyecekler ve onlara bir kötülük isabet etmeyecektir. Bu, muttakilerden bir gruptur. Bunlar, Allah Teâlâ'nın rahmetinden umudunu kesmeyenlerdir. Ahiretin korkusu ve endişesiyle yaşayanlardır. Bugün onlar başarı, necat, huzur ve güvene kavuşmuş bulunuyorlar: "Onlara hiçbir kötülük gelmez, onlar üzülmezler."⁵⁹¹

Bu başlıktan şu ilahî mesajları verebiliriz:

1. Mü'minlerin yüzleri kıyamet gününde iyiliklerinden dolayı, bembeyaz ve parlak olarak alamet ve simge olduğu gibi, Allah'a iftira atanların yüzleri de, kıyamet gününde kapkara kesilmiş olması, onlar için bir alamet ve simge olabilir.⁵⁹²

2. Muttakiler, salih amalleri sebebiyle, üzüntüden, kederden ve azaptan azat edilecekler.

2.34. Göklerin ve Yerin Anahtarlarının Allah'a Ait Olması

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿٦٢﴾ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٣﴾

"Allah her şeyin yaratıcısıdır. O her şeye vekildir. Göklerin ve yerin anahtarları o'nundur. Allah'ın ayetlerini inkâr edenler var ya, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."⁵⁹³

Ayet, bütün mahlûkatı yoktan var eden Allah Teâlâ olduğuna; dünya ve ahirette her ne varsa, şu veya bu, her şeyin yaratıcısı, tasarruf sahibi, Rabbi, maliki, yöneticisi ve koruyucusu Allah Teâlâ olduğuna delalet ediyor. Bütün mahlûkat, hem varlıklarında hem de varlıklarının devamında O'na muhtaçtırlar.⁵⁹⁴ Ayet, aynı zamanda iman, küfür, hayır ve şerrin de Allah Teâlâ tarafından yaratıldığına delildir.⁵⁹⁵

⁵⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/317-318; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/180; Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 3/173.

⁵⁹¹ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5/3059.

⁵⁹² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 24/40.

⁵⁹³ ez-Zümer, 39/62-63.

⁵⁹⁴ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/360.

⁵⁹⁵ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/180.

Sen'ânî⁵⁹⁶ (ö. 1182/1768) söz konusu ayeti Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle ilişkilendirmiştir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ ﴿٣﴾

“Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Allah'tan başka size göklerden ve yerden rızık veren bir yaratıcı var mı? O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O halde nasıl oluyor da haktan döndürülüyorsunuz?”⁵⁹⁷

“مَقَالِيدُ” kelimesi, “Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur.” *“Lê mَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ”* kelimesi, Farsça'da anahtarlar anlamındadır. Ayet, bütün İşlerin dizginleri Yüce Allah'ın elinde olduğuna; mülk ve hamdların tümü O'nun olduğuna ve O'nun her şeye kadir ve muktedir olduğuna delalet etmektedir. Bu sebeptir ki: “Allah'ın ayetlerini inkâr edenler var ya, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.” buyurmuştur.⁵⁹⁸

Sen'ânî⁵⁹⁹ (ö. 1182/1768), söz konusu ayeti, rızık ve kaynağıyla ilişkilendirip bunu, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle izah etmektedir:

“Rızıkınızın kaynağı göktendir.”⁶⁰⁰ وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ

“Yeryüzünü de yaydık ve orada sabit dağlar yerleştirdik. Orada her türden iç açıcı çift bitkiler bitirdik.”⁶⁰¹ وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ

İlk dönemde kaleme alınan tefsirlerimizin hemen hemen hepsinde şu rivayet zikredilmektedir: Hz. Osman'ın (r.a.) rivayetine göre; o, Allah Resulü (s.a.s)'e “Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur.” ayetinin açıklamasını sormuş, Allah Rasulü (s.a.s) de: “تَفْسِيرُهَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ، وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ وَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ، هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ، بِيَدِهِ” “Ey Osman, bunu senden önce hiç kimse bana sormadı,” diyerek şu şekilde tefsirini yapmıştır: “Allah'tan başka ilâh yoktur. O en yücedir. Allah'ı tesbîh eder, O'na hamd ederim. Yüce Allah'tan bağışlanma (mağfiret) dilerim. Güç ve kuvvet, ancak Allah iledir. O Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir, Bâtın'dır. Bütün hayırlar O'nun elindedir. Bu kelimeler Allah Teâlâ'ya mahsustur, bu kelimelerle O'nun şânı ve birliği ilân edilir. Bu

⁵⁹⁶ Hâmid, *Mefâtihu'r-ridvân fî tefsîri'z-zikri bi'l-âsâri ve'l-Kur'ân li'l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî*, 168.

⁵⁹⁷ Fâtır, 35/3.

⁵⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/112.

⁵⁹⁹ Hâmid, *Mefâtihu'r-ridvân fî tefsîri'z-zikri bi'l-âsâri ve'l-Kur'ân li'l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî*, 170.

⁶⁰⁰ ez-Zâriyât, 51/22.

⁶⁰¹ Kâf, 50/7.

kelimeler, yerin ve göklerin hayırlarının anahtarlarıdır. Bu kelimeleri okuyan kişi, yerin ve göklerin hayırlarına nail olur.”⁶⁰²

Son dönemde yazılan tefsirlerimizde ise bu ayet, genel olarak şu şekilde tefsir edilmiştir: “Göklerin ve yerin anahtarları O’nundur.” ifadesi, Allah Teâlâ’nın güç ve muhafazasından kinayedir. Bu şekilde ifade edilmede, bunların mübalağa yoluyla Allah Teâlâ’ya ait olduğunu beyan etmek vardır. Çünkü hazinelerin bulunduğu yere, onların anahtarlarına malik olandan başkası tasarrufta bulunamaz ve giremez.

“Allah’ın ayetlerini inkâr edenler var ya...” ayeti, altmış birinci ayetteki “Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanları başarıları sebebiyle kurtarır.”⁶⁰³ ayeti ile bağlantılıdır. Arada geçen ayetler, cümle-i mutarizadır. Ayetin bu şekilde gelmesinde, Allah Teâlâ’nın kullarını devamlı kollayıp gözettiğine, yaptıklarına ve söylediklerine muttali olduğuna, onların yaptığı amellerin karşılığını verdiğine bir işaret vardır.⁶⁰⁴

Altmış birinci ayette, muttaki olan kişileri Allah Teâlâ’nın kurtardığı haberi verilmişti. Söz konusu ayette ise, Allah Teâlâ’nın ayetlerini inkâr edenlerin zarar ve hüsranda olduğu bildirilmişti. Her iki ifadenin farklı gelmesinin sebebi, şunu ilan etmek içindir: Mü’minlerin kurtuluşundaki asıl umde, Allah Teâlâ’nın lütfudur; fakat kâfirlerin hüsrânı ve helâki ise, kendilerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, muttaki olan mü’minlerin sevapları açık bir şekilde ifade edilirken, inkârcılara olan azap tehdidinin daha kapalı bir şekilde gelmesi, Allah Teâlâ’nın lütfunun bir göstergesidir.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ ayetindeki “Allah’ın ayetlerin”den maksat, kudretinin delilleri ve ayrıca yerin ve göklerin O’nun emrinde olmasıdır. Veya Allah’ın şanını ve tevhidini anlatan kelimelerdir. Ayette hüsrana ve zarara düşmenin kâfirlere tahsis edilmesi, onlardan hariç diğer kişilerin rahmet ve sevaptan hisselerini almalarındandır.⁶⁰⁵

Bu ayet grubundan şu ilahî mesaja ulaştık:

1. Bütün İşlerin dizginleri Yüce Allah’ın elindedir. Mülk ve hamdların tümü O’nundur. O, her şeye kadir ve muktedirdir.

⁶⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/318-319; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 7/112; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/180; Neseî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/173.

⁶⁰³ ez-Zümer, 39/61.

⁶⁰⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/318-319; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/180; Neseî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/173.

⁶⁰⁵ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/181.

2.35. İbadet

قُلْ أَفَعَيَّرَ اللَّهُ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٥﴾ بَلِ اللَّهَ فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٦﴾

“De ki: ‘Ey cahiller! Siz bana Allah’tan başkasına ibadet etmemi mi emrediyorsunuz?’ Andolsun, sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: ‘Eğer Allah’a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun.’ Hayır, yalnız Allah’a ibadet et ve şükredenlerden ol.”⁶⁰⁶

“قُلْ أَفَعَيَّرَ اللَّهُ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ” ayetinin sebebi nüzulü olarak İbn Ebu Hatim ve başkaları İbn Abbâs’tan (r.a) şöyle bir rivayet naklediler: “Cahillikleri ve bilgisizlikleri nedeniyle müşrikler peygamber’i (s.a.s) tapındıkları ilâhlarına kulluk etmeye çağırdılar. Şayet Peygamber (s.a.s) böyle yaparsa, onlar da Allah Resulü (s.a.s.) ile beraber onun ilâhına kulluk edeceklerdi.” Bunun üzerine “De ki: ‘Ey cahiller! Siz bana Allah’tan başkasına ibadet etmemi mi emrediyorsunuz?’ Andolsun, sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: ‘Eğer Allah’a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun.’” ayeti indi.⁶⁰⁷

Allah Teâlâ onları, cehaletle nitelemiştir. Çünkü Allah Teâlâ’nın, eşyayı yaratmak ve göklerin ve yerin anahtarlarının sahibi olmakla nitelemiş olduğu; bu putların ise, herhangi bir fayda ve zararı olmayan bir kısım camit varlıklar olduğu aşikârdır. Dolayısıyla kim, bu yüce sıfatları taşıyan ve mukaddes olan İlâha kulluk etmekten yüz çevirir de, o değersiz ve cansız putlara kulluk ederse, cahillikte, daha aşırısı mümkün olmayan bir dereceye varmış olur... İşte bu nedenden ötürü Allah Teâlâ, “أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ” diye buyurmuştur. Onları, bu tarzda vasıflamanın burada uygun olduğu hususunda ise, hiçbir şüphe yoktur.⁶⁰⁸

Sen’ânî⁶⁰⁹ (ö. 1182/1768), müşriklerin sürekli Hz. Muhammed’i (s.a.s) tuzağa düşürmek için uğraştıklarını ve Hz. Muhammed’in (s.a.s) de Allah tarafından korunduğunu ifade ederek, bunu, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle ilişkilendirmektedir:

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُوكَ عَنِ الذِّیْ أُوحِيَ إِلَيْكَ لَيَفْتَرِي عَلَيْنَا غَيْرُهُ وَإِذَا لَا تَخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَا أَنْ تَبْنَتْنَا لَفَدِّدْتَ تَرْكُنَ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾

⁶⁰⁶ ez-Zümer, 39/64-66.

⁶⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 7/112; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/360.

⁶⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 27/13.

⁶⁰⁹ Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fî tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San’ânî*, 172.

“Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı uydurman için az kalsın seni ondan şaşırtacaklardı. (Eğer böyle yapabilselerdi) işte o zaman seni dost edinirlerdi. Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık az kalsın onlara biraz meyledecektin.”⁶¹⁰

“Andolsun, sana ve وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ” senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: ‘Eğer Allah’a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun.’”

Ayet, faraza yoluyla Hz. Muhammed’e (s.a.s.) hitap etmektedir. Yani, “Faraza Allah Teâlâ’ya şirk koşarsan, elbette amelin yok olur...” Ayet, Hz. Muhammed’i (s.a.s) heyecana getirmeye, kâfirlerin de O’nun Allah’a şirk koşacağından ümidini kestirmeye ve ayrıca, peygambere hitap ile bütün ümmete bir ders vermeye delalet etmektedir.

Ayetteki “لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ” “elbette amelin boşa çıkar” ifadesinin mutlak gelmesi, iki şeye işaret etmek içindir:

1. Ya onlara has bir durumu açıklamak içindir. Çünkü onların şirk koşma şekli, diğer halklara göre daha çirkindi.

2. Ya da bundan maksat “müşrik olarak ölürsen amelin boşa gider” anlamındadır.

Beydâvî (ö. 685/1286), ikinci durumu Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle ilişkilendirmiştir: ⁶¹¹ “Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır”⁶¹²

Yüce Allah, peygamberlerinin şirk koşmayacaklarını ve amellerinin boşa gitmeyeceğini bildiği halde, bu sözü neden kullandı? Şeklinde bir soru sorulacak olursa;

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Allah Teâlâ’nın, “Eğer Allah’a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar” ifadesi, şarta bağlı bir hükümdür. Kazıyye-i şartıyyenin doğru olmasından, kendisini oluşturan cüz’lerinin de doğru olması neticesi çıkmaz. Râzi, buna Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayeti delil getirerek:

“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş’ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.”⁶¹³ devamında şunları söylemektedir: “Bu sözün

⁶¹⁰ el-İsrâ, 17/73-74.

⁶¹¹ Beydâvî, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, 3/181.

⁶¹² el-Bakara, 2/217.

⁶¹³ el-Enbiyâ, 21/22.

doğru olmasından, gök ve yerde başka tanrıların bulunduğu ve göklerle yerin fesada uğradığı sonucu çıkmaz.”⁶¹⁴

بَلِ اللَّهُ فَاعْبُدْ وَكُن مِّنَ الشَّاكِرِينَ “Hayır, yalnız Allah’a ibadet et ve şükredenlerden ol!” Ayet, o müşriklerin peygambere: “Sen bizim ilahlarımıza kulluk et, biz de senin ilahına kulluk edelim” şeklinde söylemlerine karşılık bir reddiyedir. Yani sen yalnızca Allah’a ibadet et ve seni peygamber ve kendi dinine davet etme göreviyle şereflendirmesi gibi nimetlere de şükredenlerden ol.”⁶¹⁵

Bu ayet grubunda şu ilahî mesajlara ulaştık:

1. Yüce sıfatları taşıyan ve mukaddes olan İlahı kulluk etmekten yüz çevirip değersiz ve cansız putlara kulluk etmek, cahillikte, daha aşırısı mümkün olmayan bir derecedir.
2. Farz-ı muhal, peygamberler dahi şirk koşarlarsa, bütün amelleri boşa gider. Peygamberler şirk koşmadıklarına göre, buradaki hitap, peygamberler dışındaki muhataplar içindir.

2.36. Kıyamet Günü ve Sahneleri

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِّيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٧﴾

“Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O’nun elindedir. Gökler de O’nun kudretiyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir.”⁶¹⁶

Onlar, Allah Teâlâ’yı gereği gibi takdir edip yüceltmediler. Allah Teâlâ’nın bir takım kullarını, O’na ortak koştular. O’na tam anlamıyla ibadet etmediler, O’nun büyüklüğün, birliğini ve yüceliğini kavrayamadılar. O’nun ululuğunu ve kuvvetini düşünemediler, anlayamadılar.⁶¹⁷

Sen’ânî⁶¹⁸ (ö. 1182/1768), “Allah’ın kadrinin gereği gibi bilinmemesinin nedenlerinden birisi de vahyi inkâr etmektir.” şeklinde bir ifade beyan edip bunu da, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle ilişkilendirmiştir:

⁶¹⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 27/14.

⁶¹⁵ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/181.

⁶¹⁶ ez-Zümer, 39/67.

⁶¹⁷ Seyyid b. Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 5/3061.

⁶¹⁸ Hâmid, *Mefâtihu’r-ridvân fî tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San’ânî*, 173.

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ
bilemediler. Çünkü, 'Allah hiç kimseye hiçbir şey indirmedir' dediler."⁶¹⁹

Söz konusu ayetin sebep-i nüzulu hakkında şu rivayet zikredilmiştir: Abdullah İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: Ehli kitaptan birisi Hz. Muhammed'e (s.a.s.) geldi ve "Ey Eba Kâsım, Yüce Allah'ın yaratıkları bir parmağı; gökleri bir parmağı, yeryüzünü bir parmağı, ağaçları bir parmağı, toprağı da bir parmağı üzerinde taşıyacağı haberi sana ulaştı mı?" diye sordu. Allah Resulü (s.a.s) o kadar tebessüm etti ki, azı dişleri göründü. Yüce Allah da ayetin sonuna kadar: "*Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler...*" ayetini indirdi.⁶²⁰

Ayet-i Kerime, sûrenin ana konularından biri olan ahiret safhasını ele almakta ve kıyamet gününe ait haberleri bildirmektedir. Yüce Allah, kıyametin kopacağı günde, yeryüzünü, büyüklüğüne rağmen avuçla alınan bir şeye, gökyüzünü de dürülen bir kitaba benzeterek gücünün büyüklüğünü ve her türlü tasarrufun kendisine ait olduğunu haber vermektedir. Yüce Allah'ın gücü ve kudreti, bu dünyada da her şeyi kuşatıcı ve kapsayıcı olmasına rağmen, özellikle ayette kıyamet günü zikredilmesinin sebebi, çünkü dünyada güç propagandası yapanlar, o gün her şeyden aciz ve bîçare kalacaklar ve bütün güç ve tasarrufun yalnızca Yüce Allah'a mahsus olduğunu kavrayacaklardır. Bir kutsî hadiste de bu gerçek, "Bugün Melik yalnızca benim, hani yeryüzündeki krallar nerede?" ifadesiyle dile getirilmektedir.⁶²¹

Ayette geçen "قَبْضَتُهُ" ve "بِیْمِينَةٍ" ifadelerini, bulunduğu şekildeki zahir anlamlarına hamledip, hiçbir tevile gitmeden kabul edenler mevcuttur. Onlara göre; Yüce Allah, kendi zatını kitabında nasıl nitelemişse o şekilde kabul edilmeli ve bunun daha ötesine gidilmemelidir. Zahir manasına hamledildiğinde teşbîh ve tecsîme düşüleceğini iddia edip tevile gidenlere göre ise, bu ifadeler Allah Teâlâ'nın kudretinin kemaline işaret etmektedir. Bu ifadeler, Yüce Allah'ın bu dünyada gök ve yeri tuttuğu gibi kıyamet gününde de harap etmeye kadir olduğuna delalet etmektedir. Hiçbir zahmet ve sıkıntı olmaksızın Yüce Allah yeryüzünü izale etmek dilediğinde onu yok edeceğini, gökyüzünü de yok etmek dilediğinde de dürülmüş kitaplar gibi bir araya getireceğini ifade etmektedir.⁶²² Zemahşerî ve Beydâvî'ye göre de bu iki ifade, hakikat ve

⁶¹⁹ el-En'âm, 6/91.

⁶²⁰ Tirmizî, "Tefsir'ul-Kur'an", 40; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/113; Habenneke el-Meydânî, *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür*, 12/272.

⁶²¹ Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr Câmi'u beyne fenni'r-Rivâye ve'd Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrahman Umeyreh (Şam: Daru İbn Kesîr, 2010), 4/623-624.

⁶²² Sıddîk Hasan Hân Kannevî, Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî, *Fethü'l-Beyân fî Mekâsidi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Mektebetü'l-Âsriyye, 1992), 12/143-144.

mecaz manaları dikkate alınmaksızın, tahyil (akılda canlandırarak) ve temsil yoluyla bütün kâinatı yok etmenin Allah’a çok kolay olduğuna işaret ediyor.⁶²³

Ayetin devamındaki “وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ” “Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O’nun elindedir.” cümlesi temsili bir anlatım olup kıyametin kopmasından sonra yeryüzünde sadece Allah’ın hâkimiyetinin geçerli olacağı, orada artık ne bir insanın ne de başka bir canlının gücünden, etkisinden, faaliyetinden söz edilebileceği anlatılmaktadır. İbn Âşûr’a (ö. 1970) göre bu ifade, kıyametin kopmasıyla yerin hareketinin duracağına ve onun bütün özelliklerini kaybedeceğine işaret eder. Meselâ yerin çekim gücünü kaybetmesi, hayatın varlığını ve devamını sağlayan imkânların yok olması yüzünden artık arz işlevsiz hale gelecektir.⁶²⁴ Bazı rivayetlerde kıyametin kopmasından sonra yerkürenin ilâhî kudret karşısındaki durumu, avuç içindeki cevize veya hardal tanesine benzetilir.⁶²⁵

Yine bir temsili anlatım olan وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ “Gökler de O’nun kudretiyle dürülmüştür.” ifadesi de kıyametin kopması sırasında sadece yerkürenin değil göklerin, gök cisimlerinin de düzeninin altüst olacağını ve ilâhî güç karşısında evrenin büyüklüğünden söz bile edilemeyeceğini ifade eder.

İbn Âşûr’a (ö. 1970) göre bu ayet, kıyametin kopması üzerine yer ve göklerin tamamen yok olmayıp varlığını sürdüreceğine, ancak bildiğimiz şekil, düzen ve işleyişlerinin son bulacağına delâlet etmektedir. İbn Âşûr (ö. 1970), bu görüşünü Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde İbrâhim sûresindeki şu ayetle, يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ “Bir gün gelecek yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek”⁶²⁶ ilişkilendirmektedir. İbn Âşûr, bu görüşünü destekleyen bazı hadislerle de yer verir.⁶²⁷

Bu ayet grubundan şu ilahî mesajları verebiliriz:

1. İnsanlar, Allah’a ortak koştuklarından, O’na tam anlamıyla ibadet etmediklerinden, O’nun büyüklüğünü, birliğini ve yüceliğini tam kavrayamadıklarından dolayı, Allah’ı gereği gibi takdir edip yüceltmediler.

⁶²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/320; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/182; Neseî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3/174.

⁶²⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 24/62.

⁶²⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Kâhire: Dâr-u Hecr, 2001), 20/246-247.

⁶²⁶ İbrâhim, 14/48.

⁶²⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 24/62; Heyrettin Karaman v.d., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 4/633-634.

2. Allah, gücünün büyüklüğünü ve her türlü tasarrufun kendisine ait olduğunu haber vermek için, kıyametin kopacağı günde, yeryüzünü, büyüklüğüne rağmen avuçla alınan bir şeye, gökyüzünü de dürülen bir kitaba benzetmektedir.

2.37. Sûr'a Üfleme ve Yeniden Diriliş: Ba's

وَنُفِّخُ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِّخُ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ
(٦٨)

*“Sûr'a üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar.”*⁶²⁸

İsrâfîl sûra üflediği vakit Allah Teâlâ'nın müstesna ettikleri dışında yerdeki ve gökteki her canlı ölecek veya bayılacak.⁶²⁹ Sonra ikinci sefer sûra üflenince, ilk üflemede ölenler ve daha önce ölen canlıların hepsi kabirlerinden, öldükleri yerlerinden ölmeden önceki şekilleri üzerine bir anda ayağı kalkacaklar ve ne ile emrolunacağız ve bize ne yapılacak diye şaşkın şaşkın etraflarına bakınacaklar.⁶³⁰

Ayette geçen üflemenin şekli ve mahiyeti ihtilaflıdır. Bir kısım bilgine göre, orada gerçek anlamda bir üfleme yoktur. Ayette özellikle üflemeden bahsetmenin sebebi, kıyameti koparmak, insanları öldürüp ve tekrardan diriltmek, Allah Teâlâ için bir üfleme kadar kolay ve basit bir şey olduğunu izah etmek içindir. İnsanlara göre de dünya hayatındaki işlerin en basiti ve en hafifi üflemek olduğundan dolayı, bu şekilde tasvir edilmiştir. Bazı âlimlere göre ise (ki bunlar Âlimlerin büyük çoğunluğudur), ayetteki üfleme hakiki anlamda kullanılmış ve Allah Teâlâ onu öldürmeye veya diriltmeye bir sembol ve alamet kılmıştır. Yine aynı biçimde bizzat sûr'un mahiyeti hususunda da ihtilaf edilmiş, boynuz şeklinde borazan veya mahlûkların suretleri şeklinde olduğu söylenmiştir.

Üflemenin kaç defa olacağı hakkında da ihtilaf vardır. Bu ayeti temel alanlara göre, üfleme iki defa vuku bulacak, birincisinde bütün yaratılanlar ölecek, ikincisinde ise tekrardan dirileceklerdir. Fakat cumhur ulemaya göre üfleme üç defa olacaktır; birinci üflemede, herkes dehşete düşecek, bunu da Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ele aldığımızda Neml suresindeki şu ayet, buna işaret etmektedir:

يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ
Sûr'a üfürüleceği ve Allah'ın dilediği kimselerden başka göklerdeki herkesin, yerdeki herkesin korkuya kapılacağı günü

⁶²⁸ ez-Zümer, 39/68.

⁶²⁹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/182.

⁶³⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/368-369.

hatırla. Hepsi de boyunlarını bükerek O'na gelirler.”⁶³¹ İkinci üflemede, bütün mahlûkat ölecek ve üçüncü üflemede ise, ruhlar bedenlere tekrar iade ederek herkes yeniden dirilecektir. En son olarak, ayet-i kerimede istisna edilenlerin, dört büyük melek, arşı taşıyan melekler, şehitler, Malik, Rıdvan ve Zebaniler olduğu söylenmiştir.⁶³²

Ebu Hureyre'den (r.a.) nakledilen bir rivayete göre: Allah Resulü (s.a.s): “iki kıyamet nefhası arasında kırk vardır” diye buyurdu. Bunun üzerine Sahabeler, Ebu Hureyre'ye: “Kırk gün mü?” diye sordular. Ebu Hureyre “bilmiyorum” dedi. Sahabeler: “Kırk sene mi?” dediler. Ebu Hureyre tekrar “Bilmiyorum” dedi. Allah Resulü (s.a.v): “Sonra Allah Teâlâ, gökten bir su indirecek, insanlar yerden baklanın bittiği gibi bitecekler. İnsanda bir kemikten başka her şey çürüyecek, o çürümeyen tek şey de kuyruk kemiğidir. Kıyamet gününde insanlar o kemikten terkip olunacaklardır” demiştir.⁶³³

Bu ayet grubundan şu ilahî mesaja ulaşabiliriz:

1. Sûr'a iki defa üflenecek. Birinci üflemede Allah'ın istisna ettiği kişiler hariç herkes ölecektir. İkinci üflemede ise herkes dirilecektir.

2.38. Kitabın Verilmesi, Şahitlerin Getirilmesi ve Adaletin Tecelli Etmesi

وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٩﴾
وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٧٠﴾

“Yeryüzü Rabbinin nuruyla aydınlanır. Kitap (amel defterleri) ortaya konur. Peygamberler ve şahitler getirilir ve haksızlığa uğratılmaksızın aralarında adaletle hüküm verilir. Herkese yaptığıının karşılığı tam olarak verilir. Allah onların yaptıklarını en iyi bilendir.”⁶³⁴

Ayette geçen “وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا” “Yeryüzü Rabbinin nuruyla aydınlanır.” ifadesi, gerçek anlama hamledildiği gibi, müfessirler bunu farklı şekilde de yorumlamışlardır. Bu konuda yapılan yorumların bir kısmı şunlardır: Birincisi, bu aydınlanma, Allah Teâlâ'nın yeryüzü için var ettiği ve oraya yerleştiği bir ışıkla oluşacaktır. Allah Teâlâ, kendi zatına ait bir şeyle yeryüzünü aydınlatması söz konusu değildir. Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah kıyamet gününde bir nur yaratacaktır ve bu nur yeryüzünü kaplayacak, yeryüzü onunla aydınlanacaktır. İbn Abbas (r.a.) bu hususta şöyle demiştir: “Burada bahsi edilen nur, güneş ve ayın nuru türünden değildir. Bu, Allah Teâlâ'nın yaratacağı ve onunla yeryüzünü aydınlatacağı bir

⁶³¹ en-Neml, 27/87.

⁶³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Şur'ân*, 8/706-707.

⁶³³ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâr-u Tayyibe, 1412), 7/132.

⁶³⁴ ez-Zümer, 39/69-70.

nurdur.” İkicisi, bunu Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde ele aldığımızda Allah Teâlâ’nın şu ayette belirttiği gibi, *يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ* “O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür ve insanlar bir ve kahhar (her şeyin üzerinde yegâne hakim) olan Allah’ın huzuruna çıkarlar.”⁶³⁵ âhireti parlak ve aydınlık bir yer olarak yaratmasıyla bu aydınlanma gerçekleşecektir. Üçüncüsü, kargaşanın ve karışıklığın nihayete ermesiyle, şüphelerin yok olmasıyla, perdelerin kaldırılmasıyla, hayır ve şerrin tam olarak öğrenilmesiyle, hak tezahür edecek ve hiç kimse Yüce Allah’a isyan edemeyecek, herkes Yüce Allah’ın yüceliğini, ulûhiyetini ve rubûbiyetini ikrar edecek ve yeryüzü bu şekilde aydınlanacaktır.⁶³⁶

Hasan Basri (ö. 110/728), Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Râzî (ö. 606/1210) gibi müfessirler, “Yeryüzü Rabbinin nuruyla aydınlanır.” ifadesini, “Allah Teâlâ’nın âdil yargılaması” tarzında tefsir etmişlerdir. Her iki ayette âhiret yurdunda ilâhî adaletin ve yargılamanın özetlenmesi ve hiçbir ferde zulüm yapılmadan herkese adil bir şekilde hakkının verileceğine vurgu yapılması bu tefsiri desteklemektedir.⁶³⁷ Burada ilâhî adaletin âhiret yurdunda nasıl olacağına dair özlü bilgi verilmesi dışında, dolaylı olarak yargılama ve yönetimin de adalet ve şeffaflığı gözetmenin önemine, âdil yargı ve yönetimin bütün ülkeyi parlatan ve aydınlatan bir ışık kadar önemli olduğuna da delalet edilmiştir. Özetle söylemiş olursak yargı ve yönetimde adalet bir ışık gibi herkese yansımali ve ulaşmalı, yargıyla ilişkili belge ve bilgiler ortaya serilmeli, şahitler dinlenmeli, kimseye zulüm edilmeden, herkesle ilgili doğru ve adaletli hüküm verilmeli ve netice olarak herkes kendi tercihiyle yapıp ettiğinin karşılığını bulmalıdır. Aksi takdirde emirler ve yasaklar, yani kanunlar işlevini ve anlamını yitirir.⁶³⁸

وَوُضِعَ الْكِتَابُ “Kitap ortaya konur.” Yani insanların yapmış oldukları amellerin kayıtlı olduğu sayfalar ve kitaplar, amellerinin durumuna göre sağ veya sol taraflarına konulur.⁶³⁹ Zuheyli (ö. 2015) bu açıklamayı, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlere dayandırmış:

وَكُلُّ إِنْسَانٍ لَّزِمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا ﴿١٣﴾ “Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaştacağı bir kitap çıkaracağız.”⁶⁴⁰

⁶³⁵ İbrâhim, 14/48.

⁶³⁶ Kurtubî, *el-Câmiu ‘li Ahkâmi ‘l-Kur’ân*, 18/313-314; Mâtürîdî, *Te’vilâtü ‘l-Kur’ân*, 8/708.

⁶³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/323-324; Râzî, *Mefâtîhu ‘l-ğayb*, 27/20.

⁶³⁸ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/634-635.

⁶³⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîru ‘l-münîr*, 12/369.

⁶⁴⁰ el-İsrâ, 17/13.

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا ﴿٤٩﴾

“Kitap ortaya konur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. “Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!” derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.”⁶⁴¹

وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ “Peygamberler ve şahitler getirilir” Yani peygamberler, gönderildikleri ümmetlerin davetlerine icabet edip etmediği sorulmak için mahşere getirilecekler. Müfessirler⁶⁴² bu açıklamayı, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayete dayandırmışlar: “Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman, bakalım onların hali nice olacak!..”⁶⁴³

Ayette geçen “وَالشُّهَدَاءِ” ifadesi, hakkında farklı yorumlar yapılmıştır: Bunlar, bütün ümmetler hakkında şahitlik edecek olan ve insanların işlemiş oldukları sevap ve günahları kaydeden hafaza melekleri olduğu söylenmiştir. Bu görüşü savunanlar, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayeti delil edinmişler:

وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ “Herkes beraberinde bir sevk edici, bir de şahitlik edici (melek) ile gelir.”⁶⁴⁴

Aynı zamanda bunların, bütün peygamberlerin Risaletlerini ümmetlerine tebliğ ettiklerine dair şahitlik yapan Hz. Muhammed’in (s.a.s) ümmeti olduğu da söylenmiştir. Bunu savunanlar da, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayeti delil edinmişler:

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا “Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olunuz ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık.”⁶⁴⁵ Aynı şekilde bunlar, Allah yolunda şehit olan müminler olduğu da söylenmiştir. Bu şehitler, kıyamet günü hakkı yalanlayanların aleyhine şahitlik ederler.⁶⁴⁶

Şinkitî (ö. 1974), yukarıda “وَالشُّهَدَاءِ” ifadesi hakkında yapılan farklı görüşleri serdettikten sonra, bu hususta kendi görüşünü ise, “o şahitlerden maksat, peygamberlerdir.” şeklinde ifade ederek bunu, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle ilişkilendirmektedir.⁶⁴⁷

⁶⁴¹ el-Kehf, 18/49.

⁶⁴² Kurtubî, *el-Câmiu ‘li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/315; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/369.

⁶⁴³ en-Nisâ, 4/41.

⁶⁴⁴ Kâf, 57/21.

⁶⁴⁵ el-Bakara, 2/143.

⁶⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmiu ‘li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/315; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/369-370; Şinkitî, *Eḍvâ’ü’l-beyân*, 7/67.

⁶⁴⁷ Şinkitî, *Eḍvâ’ü’l-beyân*, 7/67-68.

“Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman, bakalım onların hali nice olacak!..”⁶⁴⁸

“Her ümmetin bir peygamberi vardır. Onların peygamberi geldiği (tebliğini yaptığı) zaman, aralarında adaletle hükmedilir ve onlara asla zulmedilmez.”⁶⁴⁹

“Allah’ın, peygamberleri toplayıp ‘siz(den sonra davetiniz)e ne derece uyuldu?’ diyeceği, onların da, ‘Bizim hiçbir bilgimiz yok. Gaybleri hakkıyla bilen ancak sensin’ diyecekleri günü hatırlayın.”⁶⁵⁰

“Herkes yaptığına karşılığı tam olarak verilir.”⁶⁵¹ Yani herkes, yaptığı hayır ve şerrin karşılığını tastamam olarak alacaktır.

“Allah onların yaptıklarını en iyi bilendir.” Yani Allah Teâlâ, insanların dünya hayatında yaptıklarını, herhangi bir hesapçıya, kâtime veya şahide ihtiyacı duymaksızın bilendir. Kıyamet gününde peygamberlerin, amel defterinin ve şahitlerin getirilip şahit tutulmaları ise, kişinin ileri sürebileceği herhangi bir mazerete mahal bırakmamak içindir. Bu hükmünden bahsedilmesinin sebebi, Allah Teâlâ’nın, tam bir bilgiye dayanarak gerçek bir şekilde ve hak ile hüküm vereceğine ve bundan dolayı O’nun vereceği bu kararda herhangi bir hata ihtimalinin bulunması söz konusu olmadığına işaret etmesidir. Ayetten murat, her sorumlunun hak ettiğine ulaşacağını açıklamaktır.⁶⁵²

Sen’ânî⁶⁵³ (ö. 1182/1768), “وُؤُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ” ifadesini, Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle tefsir etmiştir:

إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ ﴿٧٤﴾ وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَىٰ ﴿٧٥﴾ جَنَّاتٌ عَذْنٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى ﴿٧٦﴾

“Şüphesiz, kim Rabbine günahkâr olarak varırsa, kesinlikle ona cehennem vardır. Orada ne ölür, ne de (güzel bir hayat) yaşar. Her kim de O’na salih ameller işlemiş bir mü’min olarak varırsa, işte onlar için en yüksek dereceler, içinden ırmaklar akan, içinde ebediyyen kalacakları Adn cennetleri vardır. İşte bu günahlardan temizlenenlerin mükâfatıdır. Her kim de O’na salih ameller işlemiş bir mü’min olarak varırsa, işte onlar için en yüksek dereceler,

⁶⁴⁸ en-Nisâ, 4/41.

⁶⁴⁹ Yûnus, 10/47.

⁶⁵⁰ el-Mâide, 5/109.

⁶⁵¹ Kurtubî, el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân, 18/315; Zuhaylî, et-Tefsîru’l-münîr, 12/369-370.

⁶⁵² Zuhaylî, et-Tefsîru’l-münîr, 12/370.

⁶⁵³ Hâmid, Mefâtihi’r-ridvân fi tefsîri’z-zikri bi’l-âsâri ve’l-Kur’ân li’l-imâm Muhammed b. İsmâîl es-San’ânî, 173.

içinden ırmaklar akan, içinde ebediyyen kalacakları Adn cennetleri vardır. İşte bu günahlardan temizlenenlerin mükâfatıdır.”⁶⁵⁴

Bu başlık altından şu ilahî mesajlara ulaşabiliriz:

1. Kargaşanın ve karışıklığın nihayete ermesiyle, şüphelerin yok olmasıyla, perdelerin kaldırılmasıyla, hayır ve şerrin tam olarak öğrenilmesiyle, hak ortaya çıkacak ve hiç kimse Yüce Allah’a isyan edemeyecek, herkes Yüce Allah’ın yüceliğini, ulûhiyetini ve rubûbiyetini ikrar edecek ve yeryüzü bu şekilde aydınlanacaktır.⁶⁵⁵

2. Yargı ve yönetimde adalet bir ışık gibi herkese yansımali ve ulaşmalı, yargıyla ilişkili belge ve bilgiler ortaya serilmeli, şahitler dinlenmeli, kimseye zulüm edilmeden, herkesle ilgili doğru ve adaletli hüküm verilmeli ve netice olarak herkes kendi tercihiyle yapıp ettiğinin karşılığını bulmalıdır. Aksi takdirde emirler ve yasaklar, yani kanunlar işlevini ve anlamını yitirir.⁶⁵⁶

2.39. Kâfirlerin Cehenneme Sevki

وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا ۚ حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا قَالُوا بَلَىٰ وَلَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧١﴾ قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوًى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٢﴾

“İnkâr edenler grup grup cehenneme sevk edilirler. Cehenneme vardıklarında oranın kapıları açılır ve cehennem bekçileri onlara şöyle derler: ‘Size içinizden, Rabbinizin ayetlerini size okuyan ve bu gününüze kavuşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?’ Onlar da, ‘Evet geldi’ derler. Fakat inkârcılar hakkında azap sözü gerçekleşmiştir. Onlara şöyle denir: ‘İçinde ebedi kalmak üzere cehennemin kapılarından girin. Büyüklük taslayanların kalacağı yer ne kötüdür!’”⁶⁵⁷

İnkârcılar, yüzüstü olarak kendileri için hazırlanan ateşe atılmak için birbirlerinin peşi sıra grup grup sevk edilirler. Tabiat ve mizaç bakımından kaba ve sert olan cehennem zebanileri, azarlayıp korkutarak, onlara: “Size içinizden, Rabbinizin ayetlerini size okuyan ve bu gününüze kavuşacağınıza dair sizi uyarıp apaçık deliller ve burhanlar getiren peygamberler gelmedi mi?” derler. İnkârcılar, cehennem zebanilerine: “Evet içimizden elçiler geldiler ve bizi bugüne karşı uyardılar ancak inkârcılar hakkında azap sözü gerçekleştiğinden dolayı azabı hak ettik” derler. Cehennem zebanileri de inkârcılara: “İçinde ebedi kalmak üzere cehennemin

⁶⁵⁴ Tâhâ, 20/74-76.

⁶⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/313-314; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 8/708.

⁶⁵⁶ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/634-635.

⁶⁵⁷ ez-Zümer, 39/71-72.

kapılarından girin!” derler. Dünya hayatında da tevhid inancını benimsemeyerek, O’nun ulûhiyetini ve yüceliğini kabul etmeyerek büyüklük taslayanların, mekânı olan cehennem ne kötüdür.⁶⁵⁸

Buradaki “رُمَّا” ifadesi, işledikleri kabahat ve kötülüğün miktarına göre belli bir şekilde dizilmiş, art arda gelen cemaatler veya gruplar demektir. Buradaki “وَسِيقٌ” ifadesi ise, “السَّوْقُ” kökünden gelmektedir. Hor ve hakir göstermek için, şiddet kullanarak yürütmek manasındadır. Nitekim Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde bu hususu ele aldığımızda şu, “Cehennem ateşine itilip atılacakları gün onlara, ‘İşte bu yalanlamakta olduğunuz ateştir’ denilir.”⁶⁵⁹ ayette de benzeri bir anlam mevcuttur. Yani onlar cehenneme itile itile götürülürler.⁶⁶⁰

حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا فَتَحَتْ أَبْوَابَهَا “Cehenneme vardıklarında oranın kapıları açılır” inkarcılar için cehennem kapılarının kapalı olması, getirildikleri vakit kapı direkt yüzlerine açılsın ve azabı görüp ürksünler diyedir.⁶⁶¹ Burada cehennem kapıların, sürekli kapalı olan, sadece suçlular getirildiğinde açılıp daha sonra üzerlerine kapatılan zindan kapılarına benzetilmiştir.⁶⁶² Ayrıca cehennem kapıların gerçek anlamda olmayıp hakikati inkâr edenlerin dünyada üzerinde bulundukları yollar ve taraflar anlamına gelmesi de mümkündür. Buna göre inkârcılar, bu yollarla, taraflarla ve dünyada işledikleri günahlarla cehenneme girecekler manasındadır.⁶⁶³

وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا “Cehennem bekçileri onlara şöyle derler: ‘Size içinizden, Rabbinizin ayetlerini size okuyan ve bu gününüze kavuşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?’” Ayet, peygamber gönderilmeden, şeriat gelmeden önce, sorumluluğun ve mükellefiyetin olmadığına da işaret eder; zira melekler, peygamberler geldikten sonra, inkâr edenlerin hiçbir mazeret ve bahanelerinin kalmadığını söylemişlerdir. Şayet azaba müstahak olmak için, peygamberlerin gelmesi şart olmasaydı, meleklerin bu ifadelerinin hiçbir anlamı kalmazdı.⁶⁶⁴

Buradaki “يَوْمٌ” ifadesinin “كَمْ” ifadesine izafesinden maksat, içinde bulundukları vakit kıyamet günü değil, cehenneme girecekleri vakittir. el-Yevm ve el-eyyam ifadelerinin şiddet ve dehşet anlarını ifade etmek için kullanımı yaygındır.⁶⁶⁵

⁶⁵⁸ Taberî, Câmi ‘u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-‘Kur’ân, 20/264; İbn Kesîr, Tefsîrû’l-‘Kur’âni’l-‘azîm, 7/118-119.

⁶⁵⁹ et-Tûr, 52/13.

⁶⁶⁰ Beydâvî, Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl, 3/183; Zuhaylî, et-Tefsîru’l-münîr, 12/374.

⁶⁶¹ İbn Âşûr, et-Tahrîr ve’t-Tenvîr, 24/69.

⁶⁶² Âlûsî, Ruhu’l-Maani, 12/286.

⁶⁶³ Mâtürîdî, Te’vîlâtü’l-‘Kur’ân, 8/709.

⁶⁶⁴ Râzî, Mefâtîhu’l-ğayb, 27/22; Beydâvî, Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl, 3/182; Âlûsî, Ruhu’l-Maani, 12/286.

⁶⁶⁵ Zemahşerî, el-Keşşâf, 5/323-324.

قَالُوا بَلَىٰ وَلَٰكِنَّ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ “Onlar da, ‘Evet geldi’ derler. Fakat inkârcılar hakkında azap sözü gerçekleşmiştir.” Azap kelimesini hak edenlerden maksat, kendileri hakkında sapıklık, şekavet ve ateş ehli olma hükmü verilenlerdir. Veya bundan maksat, Allah Teâlâ’nın şu: “Andolsun ki cehennemi cinlerden ve insanlardan tamamen dolduracağım”⁶⁶⁶ sözüdür.⁶⁶⁷

İnkârcılar, sapıklıkları ve inkârları yüzünden azaba müstahak olduklarını ikrar edince onlara: “İçinde ebedi kalmak üzere cehennemin kapılarından girin. Büyüklük taslayanların kalacağı yer ne kötüdür!”⁶⁶⁸ söylendi. Onların hallerine ve durumlarına şahitlik eden herkes, onların bu azabı hak ettiklerini bildiklerinden dolayı bu ifade, belli bir kişiye değil de hepsine isnat edildi. Çünkü kendileri dahi aleyhlerine şahitlik edip azaba müstahak olduğunu söylemişlerdi. Dünya hayatında büyüklük taslamaları ve haktan yüz çevirmeleri kendilerini içinde bulundukları hale getirmişti. Durumları kötü olunca, akıbetleri de berbat olmuş oldu.⁶⁶⁹

2.40. Muttakilerin Cennete Sevki

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ ﴿٧٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا وَعَدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَّبِعُوهُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿٧٤﴾

“Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: ‘Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi, ebedi kalmak üzere buraya girin.’ Onlar şöyle derler: ‘Hamd, bize olan vaadini gerçekleştiren ve bizi cennetten dilediğimiz yere konmak üzere bu yurda varis kılan Allah’a mahsustur. Salih amel işleyenlerin mükâfâtı ne güzelmiş!’”⁶⁷⁰

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler.” Melekler, müminleri hürmet, ikram ve muhabbetle karşılayarak cemaat cemaat cennete sevk edecekler. Önce mukarrebûnlar, sonra ebrârlar, daha sonra amel bakımından bunların adından gelenler, sonra bu şekilde devam edecek... Her cemaat ve grup, kendilerine benzeyenler ile beraber, yani peygamberler peygamberler ile beraber, sıddıklar sıddıklar ile beraber, şehitler şehitler ile beraber, âlimler kendi benzerleriyle beraber cennete sevk edileceklerdir.⁶⁷¹

⁶⁶⁶ Hûd, 11/119.

⁶⁶⁷ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/182.

⁶⁶⁸ ez-Zümer, 39/72.

⁶⁶⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 7/119.

⁶⁷⁰ ez-Zümer, 39/73-74.

⁶⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 7/119; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 12/376.

Cennet veya cehenneme (bu ifadenin cehennemlikler için uygun olduğunu söylemiştik) giren her iki grub için de “السَّوْقُ” ifadesinin kullanılması, müfessirler tarafından birkaç vecihle açıklanmıştır:

1. Sevgi ve muhabbet, ahirette de muttaki kişiler arasında devam etmektedir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde: “*Dostlar o gün birbirine düşmandır, muttakiler müstesna...*”⁶⁷² buyurmuştur. İşte, melekler onlardan birisine, “cennete gir!” dediklerinde o, “Sevdiklerim ve dostlarım cennete girmedikçe ben oraya girmem” der; bundan dolayı gecikirler, geride kalırlar. İşte o vakit de, melekler tarafından cennete sevk olunurlar.

2. Allah Teâlâ'dan gereği gibi korkanlar, cennete girmek, cehennemden korunmak için ibâdet etmemişlerdir. (Onlar, Allah emrettiği için ibadet etmişlerdir). İşte bundan dolayı, melekler tarafından cennete sevk olunacaklar.⁶⁷³

3. Cennete girecek olanlar da, cehenneme girecek olanlar da sevk olunurlar; ancak şu var ki, Cehennemliklerin sevkinden maksat, aynen sultana karşı çıkan isyankârların ve esirlerin tutuklanıp ölüme veya hapse sevk edilmeleri gibi ite kaka ve aşağılanarak sürülmeleri demektir. Cennetliklerin sevkinden maksat ise, onların bineklerinin sevk edilmesidir; çünkü cennete girecek olanlar, oraya ancak binekli oldukları halde giderler. Tıpkı kralların huzuruna getirilmeleri ve kendilerine ikramda bulunmaları için bazı önemli kişilerin süratle huzura alınmaları gibi, cennete girecek olanlar da cennete hızlı bir şekilde ulaşmaları için, binekleri sevk edilerek hızlandırılır. Bu açıdan her iki sürülme arasında ne kadar fark var!⁶⁷⁴

حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا “Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır...” Yani cennetlikler, sırat köprüsünden geçtikten ve kendilerine dünya hayatında yapılan bir takım haksızlıklar anlatıldıktan sonra cennetin sekiz kapısına vardıkları vakit, girmeleri için Cennetin kapılarının onlara daha önceden açılmış olduğunu görecekler.⁶⁷⁵

وَفُتِحَتْ ifadesinde, cennetlikler için vâvlı, cehennemlikler için vâvsız gelmesini Zemahşerî, şöyle açıklamıştır: “Cehennemin kapıları, cehennemlikler oraya girdiğinde açılacak. Cennetin kapıları ise, Cennetlikler oraya ulaşmasından önce açılır. Zemahşerî, bu açıklamayı Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayetle ilişkilendirmektedir:

⁶⁷² ez-Zuhruf, 43/67.

⁶⁷³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 27/23.

⁶⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/325; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 27/23.

⁶⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/119; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/376.

جَنَّاتٍ عَدْنٍ مَّفْعَلَةٌ لَهُمُ الْأُبُوبُ ‘Onlar için kapıları kendilerine açılmış olarak Adn cennetleri vardır.’⁶⁷⁶ Bundan ötürü vâv ile getirilmiştir. Buna göre sanki ‘Cennetlikler oraya sürüldüklerinde Cennetin kapıları onlara çoktan, ardına kadar açılmıştır.’ denilmiştir.”⁶⁷⁷

وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ “Cennet bekçileri onlara şöyle der: ‘Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi, ebedi kalmak üzere buraya girin.’”

Buradaki “سَلَامٌ عَلَيْكُمْ” ifadesi, cennetliklerin, bütün afet ve belâlardan, selâmet ve esenlikle kurtulduklarına delâlet eder. “طِبْتُمْ” ifadesi de, onların günah ve hata kirlerinden temizlendiklerine delalet eder. “فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ” ifadesindeki “fâ” edatının bulunması ise, onların tertemiz duruma geldikten sonra cennete girmelerine ve orada ebedi kalmalarına sebep olduğuna delalettir.⁶⁷⁸

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَّبِعُ مَنْ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَيَعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ “Onlar şöyle derler: ‘Hamd, bize olan vaadini gerçekleştiren ve bizi cennetten dilediğimiz yere konmak üzere bu yurda varis kılan Allah'a mahsustur. Salih amel işleyenlerin mükâfatı ne güzelmış!’” Yani amel-i salih işleyen takvalı müminler, cenneti ve içindeki sürekli olan nimetleri, bol sevabı görünce şöyle dediler: “Hamd ve şükür, azamet sahibi olan Allah Teâlâ’ya aittir. O tekrardan dirilme ve cennetle mükâfatlandırılma hususunda bize verdiği sözü yerine getirdi ve cömert elçileri vasıtasıyla bize vaad ettiği şeyi gerçek kıldı.” Nitekim onlar dünya hayatındayken şöyle dua etmişlerdi: “Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığı ile bize vadettiklerini ver bize. Kıyamet günü bizi rezil etme. Şüphesiz sen, vadinden dönmezsün.”⁶⁷⁹, “Şöyle derler: ‘Hamd, bizden hüznü gideren Allah'a mahsustur. Şüphesiz Rabbimiz çok bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir.’ ‘O, lütfuyla bizi kalınacak yurda yerleştirendir. Bize orada bir yorgunluk dokunmaz. Bize orada usanç da gelmez.’”⁶⁸⁰ Artık cennet tamamıyla onların olmuş gibi oraya malik oldular ve orada istedikleri gibi yaşayacaklardır. Amellerimize karşılık aldığımız bu mükâfat, ne güzel bir karşılıktır!⁶⁸¹

Buradaki “الْأَرْضَ” ifadesini, bazı müfessirler cennetteki arzıdır,⁶⁸² demişlerse de Zemahşerî, şöyle bir yorum yapmıştır: “İkamet ettikleri ve kendilerine sığınak ve yerleşim yeri edindikleri mekândan” ibarettir. “وَأَوْرَثْنَا” ifadesi ise, oraya mirasçı kılınmış, oranın kralı olmuş manasındadır. Bir varis nasıl ki mirasta istediği gibi tasarruf eder, harcamalarında rahat

⁶⁷⁶ Sâd, 38/50.

⁶⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/325; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 27/23.

⁶⁷⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/325; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 27/23-24; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/184.

⁶⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/194.

⁶⁸⁰ Fâtır, 35/34-35.

⁶⁸¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/121; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/379.

⁶⁸² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 27/24.

davranıyorsa, cennetteki mü'minler de orada tasarruflarını serbestçe harcayabilmesiyle varislere benzetilmişlerdir.

Zemahşerî (ö. 538/1144), “حَيْثُ نَشَاءُ” “bizi cennetten dilediğimiz yere konmak üzere” ifadesiyle ilgili de şöyle bir yorum yapmıştır: “Burada herkesin kendisine ait cennette öyle bir mekân olacaktır ki ihtiyacından fazla oluşu ve genişliği vasıflanacak gibi değildir. Bu halde o, cennetteki kendi mekânında istediği yerde oturur ve başkasının cennetteki mekânına asla ihtiyaç duymaz.⁶⁸³ Bununla birlikte cennette manevi mekânlarda mevcuttur, cennette bulunanlar, o manevi mekânlara girmelerine bir engel yoktur. Yani cennette herkes için tayin edilmiş özel bir mekân olduğu gibi, birlikte kullanılmak üzere ortak mekânlar da mevcuttur.⁶⁸⁴

فَيَعْمُ أَجْرُ الْعَامِلِينَ “Salih amel işleyenlerin mükâfatı ne güzeldir!” Burada kendilerini övmektedirler. Çünkü ahiret, gerçekleri açık bir şekilde haykırmanın yeridir. Orada nefsi tezkiye etmek ayıp sayılmaz; çünkü o âlem (ahiret), noksanlıktan ve şüpheden tamamen arındırılmış hakikatlerin âlemidir.⁶⁸⁵

Şinkî (ö. 1974), söz konusu ayeti ve mü'minlerin o güzel akıbetlerini Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde şu ayetlerle açıklamaktadır.⁶⁸⁶

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رَسُولُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَتُودُوا أَنْ تُلْكُمُ الْجَنَّةَ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٤٣)

“Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp attık. Altlarından da ırmaklar akar. ‘Hamd, bizi buna erıştiren Allah’a mahsustur. Eğer Allah’ın bizi erıştirmesi olmasaydı, biz hidayete ermiş olamazdık. Andolsun Rabbimizin peygamberleri bize hakkı getirmişler’ derler. Onlara, ‘İşte yaptığınız (iyi işler) sayesinde kendisine varis kıldığınız cennet!’ diye seslenilir.”⁶⁸⁷

وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ (٤٤)

“Cennetlikler cehennemliklere, ‘Rabbimizin bize va’dettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin va’d ettiğini gerçek buldunuz mu?’ diye seslenirler. Onlar, ‘Evet’ derler. O zaman aralarında bir duyurucu, ‘Allah’ın laneti zalimlere!’ diye seslenir.”⁶⁸⁸

⁶⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/326; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/184.

⁶⁸⁴ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/184.

⁶⁸⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-Tenvîr*, 24/85.

⁶⁸⁶ Şinkî, *Eḍvâ’ü’l-beḳân*, 7/67-68.

⁶⁸⁷ el-A’râf, 7/43.

⁶⁸⁸ el-A’râf, 7/44.

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٤﴾ الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمَقَامَةِ مِن فَضْلِهِ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ ﴿٣٥﴾

“Şöyle derler: ‘Hamd, bizden hüznü gideren Allah’a mahsustur. Şüphesiz Rabbimiz çok bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir. O, lütfuyla bizi kalınacak yurda yerleştirendir. Bize orada bir yorgunluk dokunmaz. Bize orada usanç da gelmez.’”⁶⁸⁹

Son iki ayet grubundan şu ilahî mesajlara ulaştık:

1. Cennete girecek olanlar da, cehenneme girecek olanlar da sevk olunurlar; ancak cehennemliklerin sevkinden maksat, aynen sultana karşı çıkan isyankârların ve esirlerin tutuklanıp ölümüne veya hapse sevk edilmeleri gibi ite kaka ve aşağılanarak sürülmeleri demektir. Cennetliklerin sevkinden maksat ise, ya meleklerin kendilerini sevk etmesi ya bineklerinin sevk edilmesidir. Tıpkı kralların huzuruna getirilmeleri ve kendilerine ikramda bulunmaları için bazı önemli kişilerin süratle huzura alınmaları gibi, cennete girecek olanlar da cennete hızlı bir şekilde ulaşmaları için, binekleri sevk edilerek hızlandırılır. Bu açıdan her iki sürülme arasında ne kadar fark var!⁶⁹⁰

2. Bir varis nasıl ki mirasta istediği gibi tasarruf eder, harcamalarında rahat davranıyorsa, cennetteki mü’minler de orada tasarruflarını serbestçe harcayabileceğinden varislere benzetilmişlerdir.

3. Ahiret, gerçekleri açık bir şekilde haykırmanın yeridir. Orada nefsi tezkiye etmek ayıp sayılmaz; çünkü o âlem (ahiret), noksanlıktan ve şüpheden tamamen arındırılmış hakikatlerin âlemidir.

2.41. Son Sahne: Meleklerin Allah’ı Hamdetmesi

وَنَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٥﴾

“Melekleri de, Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek Arş’ın etrafını kuşatmış halde görürsün. Artık kulların arasında adaletle hüküm verilmiş ve ‘Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur’ denilmiştir.”⁶⁹¹

Yüce Allah, cennet ve cehennemliklerin hakkındaki hükmünü, onlardan her birini kendilerine uygun olan ve yakışan yere koyduğunu bildirir. Elbette O, bu konularda kesinlikle zulmetmeyen, adaletli bir yargıçtır. İşte bunları bildirdikten sonra da meleklerinin Arş’ın etrafını çepeçevre kuşatmış bir durumda, Rablerinin hamdi ve tesbihi ile meşgul olduklarını,

⁶⁸⁹ Fâtır, 35/34-35.

⁶⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/325; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 27/23.

⁶⁹¹ ez-Zümer, 39/75.

Rablerini her çeşit noksanlıktan tenzih ve takdis ettiklerini bildirir. O hükümleri birbirinden ayırmış, adaletli bir şekilde hükmetmiş, işi bitirmiştir. Bundan dolayıdır ki: “*Artık kulların arasında adaletle hüküm verilmiş*” buyurmuştur. “*Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur denilmiştir.*” Konuşan ve konuşmayan bütün mahlûkat, âlemlerin Rabbi olan Yüce Allah’a, eşsiz adaleti ve hükmü sebebiyle hamd ederler. Buradaki “*الْحَمْدُ لِلَّهِ*” ifadesi, herhangi bir kişiye isnâd edilmeyip, mutlak olarak bırakılması, bütün mahlûkatın Allah Teâlâ’ya hamd edeceğine işaret etsin diyedir.⁶⁹²

Bu başlık altından şu ilahî mesajlar verilmektedir:

1. En son manzara sergilenmektedir. Bir video ve fotoğraf gibi her şey adeta gözler önüne serilmektedir: Melekler, Arş’ı kuşatmış bir halde, en adaletli yargıç olan Allah’ı tespih ediyorlar... Kulları arasında adil bir şekilde hüküm verdiği için, herkes Yüce Allah’ın bu hükmünden memnun ve mesrur... Müminler ve melekler, içinde bulundukları bu nimetlerden dolayı Yüce Allah’ı, hamd ediyorlar... Ne güzel bir manzara!

⁶⁹² İbn Kesîr, *Tefsîrû l-Kur’âni l-‘azîm*, 7/125.

SONUÇ

Zümer sûresinin konusu tevhit, Allah Teâlâ'nın varlığının ve birliğinin delilleri, vahiy ve Kur'an-ı Kerim'dir. Zümer sûresinde Kur'an-ı Kerim'in vahiy ürünü olduğu birçok ayette vurgulanmakta, putperestlik ve şirk inancı reddedilip tevhit inancı öne sürülmekte, müjdeleme ve uyarı üslûbuyla âhiret hayatı hatırlatılmakta, cehennem ve cennet hayatı karşılıklı olarak tasvir edilmektedir. Sûre, tabiatın yoktan var edilişi ve işleyişiyle insanın psikolojik hallerine temas etmekte ve onun dinî hakikatlere yönelmesine zemin hazırlanmaktadır. Sûrede bu hususlar dünya hayatına paralel olarak karışık bir biçimde ele alınmaktadır. Zira insan hayatı her zaman bir çizgi üzerinde gitmeyip bazen ahiret hayatının mutluluğuna, bazen dünya hayatının imarı için çalışmaya, kimi zaman sevgiye, kimi zaman da korkuya ağırlık verilmesini gerektirir. Birbirine zıt gibi gözüken bu düşünceler insan psikolojisinde iç içedir. Sûre, bu hususlara ve başka birçok konuya muhtasar bir şekilde temas etmesi hasebiyle oldukça önemli bir sûredir. Ayrıca Zümer sûresi, Mekki bir sûre olduğundan, bu sûrelerin temas ettiği hemen hemen bütün konuları ihtiva etmektedir.

Sûre, zihinlerdeki şüpheyi kaldırmak, vahyin doğruluğunu ikrar etmek adına kitabın nüzulünü Allah'a isnat eder. Yine sûre, müşriklerin, putları şefaatçi olarak görmesi ve onlara olan ibadeti, dünyada Yüce Allah'a yaklaşmanın vesilesi saymasıyla işledikleri cürümden bahsetmektedir.

Bunun ardından, yerin ve göklerin halk edilmesi, gece ile gündüzün birbirini devamlı takip etmesi, güneş ile ayın Yüce Allah'ın emrine musahhar edilmesi, insanın birbirini takip eden farklı farklı evrelerden geçirilerek yaratılması gibi konular, Yüce Allah'ın vahdaniyetine birer delil olarak sayılmaktadır. Daha sonra vahiyle muhatap olan insanın enfûsî, kevnî delillere ve ilahî vahye bakarak yalnızca Yüce Allah'a yönelerek ibadet ve itaat etmesi söylenir. Allah'tan başkasına yapılan duaların, ibadetlerin hangi niyetle olursa olsun geçersizliği vurgulanır. Aciz olan insanın gücü sonsuz olan Allah'a yöneldiğinde yüceleceği, gücü hiçbir şeye yetmeyen, sonradan yaratılmış putlara yöneldiğinde ise alçalacağı örnekler üzerinden vurgulanır.

Sûrede daha sonra da Mekke müşriklerin ahlakı ortaya konmakta ve darlık durumunda Allah sığınmakla beraber genişlik durumunda O'nu ve zikrini terk etmesi, ayıplayıcı ve kınayıcı bir tarzla ortaya konmaktadır. Ardından da tekrar Allah Teâlâ'nın birliğine ve varlığına işaret eden hususlara irca edilerek bitkilerin bitirilmesi, yağmurun yağdırılması, gibi hususlar ifade edilmektedir.

Sûrede Allah Teâlâ'nın birliğine ve uluhiyyetine işaret eden ayetler zikredildikten sonra devamlı mümin ve kâfirler arasında karşılıklı karşılaştırmalar yapılarak muhatap düşünmeye sevk edilir. Mümin olan kişinin ruh halinin sadeliğiyle, kâfir olan kişinin ruh halinin karmaşıklığı ve bedbahtlığı ortaya konularak insanı hidayete sevk eden imana vurgu yapılır. Bu şekilde sûre, tevhid ve şirk olgusunu tipler ve örnekler üzerinden ortaya koyar.

Sûre, müminin korku ve ümit arasında olmasını istemektedir. Ümit, sınırını aşınca güven, korku da sınırı aşınca ümitsizlik halini alacağından, ümidin de, korkunun da sınırını aşmamasına vurgu yapmaktadır.

Daha sonra gelen ifadeler Kur'an'ın büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Allah'ın azabından korkan müminlerin, O'nun ayetlerinden derilerinin ürperdiği ve O'nun zikri ile de kalplerinin ve derilerinin yumuşadığı, müşrikler ise Allah'ın birliğini ve ayetlerini duyduklarında müminlerin tam aksine kalplerinin kas katı olduğu bildirilmekte ve böylece Kur'an'ın mümin ve müşriklerin üzerindeki etkisi vurgulanmaktadır.

Söz konusu sûresinin muhataplarına iletmek istediği, iman ve ibadetin yalnızca Allah'a has olması gerektiğidir. Buna riayet edildiği takdirde ancak doğru bir inanca sahip olunacağı belirtilmektedir. Sûrede iman, akıl, insan iradesi ve bilgi yüceltilmekte, insanın ise ancak amel ve ilim ile kemâle ereceği vurgulanmaktadır. Çünkü amel, başlangıç; ilim ve keşfetme ise neticedir.

Söz konusu sûre, İslam dininin önemli kavramlarını ele almaktadır. İnsan ile Yüce Allah, insan ile doğa arasındaki ilişkilere çözümler getirmektedir. Gönülün İslam'a açılması, ilahi nurla dolması için insanın her türlü tuğyandan, şirkten uzaklaşması ve dini, taati yalnızca Yüce Allah'a has kılmasını istemektedir.

Sûrenin ilerleyen kısımlarında ise ahiret hayatı detaylı olarak işlenmektedir. Sur'a üflenme, kıyamet gününün özellikleri, yeniden dirilme, hesaba çekilme, kitabın konulması, şahitlerin getirilmesi, şefaât konusu, gerçek imana sahip olan müminlerin karşılaşacağı müjde ile Allah'ı inkâr edip isyan eden küfür ehlinin karşılaşacağı ceza zikredilerek muhataplara Yüce Allah'a yönelmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Sûre son olarak adil bir şekilde aralarında hükmedilip iman edenlerin cennete, inkâr edenlerin ise cehenneme sevk edilmesinin ardından meleklerin ve müminlerin Yüce Allah'a olan hamdi ile son bulmaktadır.

Sûre, vahiy, tevhid ve ahiretle alakalı konuların yanında bir kısım ahlakî kurallara da temas etmektedir. Müminlerin söylenen söze kulak verip en güzeline uymaları, musibetlere karşı direnç göstererek sabretmeleri ve kalplerinin zikir ve ayetler ile yumuşaması övülmektedir. Müşriklerin tutumlarındaki samimi-yetsizliği, karşılıksız olarak bahşedilen

nimete karşı nankörlük yapmaları ve kalplerinin zikir ve ayetler karşısında kas katı tutulması kınanmakta, bir nevi' sûre muhatapta sağlıklı ve doğru inancı iyice yerleştirdikten sonra bu inancın elzemi olan erdemli davranışları da yerleştirmeyi amaçlamaktadır. İnançları samimiysiz ve batıl, ahlakları kötü olan müşriklerin akıbetlerinin de güzel olmayacağını, inançları sağlıklı ve doğru, ahlakları temiz olan müminlerin akıbetlerinin de güzel olacağını belirtmektedir.

Sûrede bir takım kevnî mucize de bulunmaktadır. Son dönem müfessirlere göre, *“Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine örtüyor.”* ayetiyle yakın zamanda bilimin gün yüzüne çıkarttığı dünyanın yuvarlak, *“üç (kat) karanlık içinde”* ayetiyle de karın, rahim ve eş karanlığı olduğu vurgulanmıştır.

Aslında iyice gözlemlendiğinde sûre bütün yönüyle tevhîd ve şirkten bahsetmektedir. Sûrenin bütün ayetlerinde bu iki olgu işlenmektedir. Bahsedilen diğer konular ise bu iki ana olguyu kuvvetlendirmeyi ve pekiştirmeyi hedeflemektedir.

Sonuç olarak bu sûre, varoluşun ana nedeni olan tevhid akidesini kalplere yerleştirmeyi, bu akidenin elzemi ve neticesi olan güzel ahlaka bürünmeyi ve bu niteliklere malik olan kişilerin ihlas ve samimiyet bilinciyle hareket edip onlardan imanlı ve ahlaklı birer kimse olmaları istemektedir.

KAYNAKÇA

- Açmak, Sümeyye. *Kur'ân ve Bilimsel Verilere Göre İnsanın Yaratılışı*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. nşr. Hamza Ahmed ez-Zeyn. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-hadîs, 1416/1995.
- Ahmed b. Abdülhâlim b. Abdüsselam, İbn Teymiyye. *Mecmû'u fetâvâ*, 37 Cilt. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım. Medine: Vizaretu's-Şuuni'l-İslamiyye, 2004.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşânî*. 30 Cilt. thk. Ali Abdulbari Atiyye. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Askerî, Ebu Hilâl. *Kitâbü's- şînâ'ateyn el-kitâbe ve's-şi'r*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1986.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Aydemir, Abdullah. "Fezâilü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/532-534. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Aydemir, Abdullah. "Esbâbü'n-Nüzul". *Diyanet Dergisi* 11/1 (Ocak 1972).
- Bâkillânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *İ'câzu'l-Kur'ân*. 2 Cilt. thk. es-Seyyid Ahmed Sakr. Kâhire: Dârü'l-Meârif, ts.
- Bâr, Muhammed Ali. *Kur'an-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı*. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'ân Tefsiri*. 14 Cilt. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013.
- Bedir, Ahmet. "Surelerin İsimleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (01 Haziran 1999), 167-216. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/harranilahiyatdergisi/276785>.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâr-u Tayyibe, 1412.
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfi. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Abdulhafiz el-Baydun. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 2019.

- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. nşr. Muhibbuddin Habîb. 13 Cilt. Kahire: Dâru'r-reyyân li't-türâs, 1986.
- Bolelli, Nurettin. *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı*. İstanbul, 10. Basım, 2016.
- Bikâ'î, Burhâneddin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer. *Nazmu'd-dürer fî tenâsubi'l-âyât ve's-suver*. 22 Cilt. Dâru'l-Kitabi'l-İslamiyye, 1984.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*. Ankara: AÜİF Yayınları, Doktora, 1968.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsîr Tarihi*. Ankara: Fecr Yay., 1996.
- Dağ, Mehmet. *Kur'ân'da Üslûp Diyalektiği: İltifat*. Ankara: Salkımsöğüt Yay., 2008.
- Demir, Şehmus - Yılmaz, Hasan. "Kur'âni Konu, Kavram ve Sûre Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım". *Ekev Akademi Dergisi* 7/14 (K 2003).
- Demirci, Muhsin. *Tefsîr Târihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yay., 2005.
- Demirci, Muhsin. *Tefsîr Usûlü*. İstanbul: İFAV, 12. Basım, 2010.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs tertîbu's-suver hasebe'n-nüzul*. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, 2. Basım, 2000.
- Durmuş, İsmail. "İltifat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebü's-Su'ûd, el-İmâdî Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 5 Cilt. thk. Abdülkadir Ahmet Ata. 5 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Riyadi'l-Hadise, 1974.
- Emîn, Mustafa - Câzîm, Alî. *Belâğatü'l-Vâdiha*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 2018.
- Erdoğan, Fahriye. *Kur'ân Bütünlüğünde Nûr Sûresiyle Verilmek İstenen Mesajlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Güven, Şahin. *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*. İstanbul: Şûrâ Yay., 2001.
- Havvâ, Sa'id. *el-Esâs fî't-tefsîr*. 11 Cilt. Kâhire: Dâru's-Selâm, 1985.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah. *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*. Erzurum: 2001.

- Hâmid, Hâmid b. Merzûk el-Himyânî el-Muteyrî. *Mefâtihi'r-ridvân fî tefsîri'z-zikri bi'l-âsâri ve'l-Kur'ân li'l-imâm Muhammed b. İsmâil es-San'ânî*. Medine: Medine İslam Üniversitesi, Kur'an-ı Kerim Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1429.
- Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-belâga fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1999.
- İsfahânî, Rağîb Hüseyin b. Muhammed. *Müfredâtü'l-Elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrut: Dâru's-Şamiyye, 1997.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tahir. *et-Tahrir ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tunûsiyye, 1984.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1999.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr el-İfrikî el-Mısırî Cemâleddîn Ebü'l-Fadl. *Lisânü'l-'arab*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1990.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Deķā'iku't-tefsîr (el-Câmi' li-tefsîri'l-imâm İbn Teymiyye)*. 6 Cilt. thk. Muhammed Seyyid el-Celyend. Şam: Müessesetü Ulumi'l-Kur'an, 2. Basım, 1984.
- İbnu'n-Nâzim, Bedreddîn b. Mâlik. *el-Misbâh fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî*. thk. Hüsnî Abdulcelîl. Kâhire: Mektebetu'l-Âdâb, ts.
- İcî, Ebü'l-Meâlî Muînüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân (Cevâmi'u't-tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân)*. 4 Cilt. thk. Abdulhamid hendâvî. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 2004.
- İlme Davet. “Bebeğin Rahimdeki Üç Karanlık Devresi”. Erişim: 12 Ekim 2021. <https://www.ilmedavet.com/bebegin-rahimdeki-uc-karanlik-devresi.html>.
- İlhan, Muhammed İkbâl. *Sûre Çerçevesi Konulu Tefsir Bağlamında Zümer Sûresi Örneği*. Erzurum: Atatürk Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- İslamoğlu, Mustafa. *Hayat Kitabı Kur'an*. 2 Cilt. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2008.
- İslamoğlu, Mustafa. *Kur'an Surelerinin Kimliği*. İstanbul: Akabe Vakfı Yayınları, 2011.
- İslamoğlu, Mustafa. *Yaratılış ve Evrim*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017.
- Kazvîni, Muhammed b. Abdurrahman Celâleddîn. *et-Telhîs fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Abdurrahmân el-Berkûkî. Kâhire: Daru'l-Fikr, ts.

- Kannevcî, Sıddîk Hasan Hân, Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî. *Fethü'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*. Beyrut: Mektebetü'l-Âsriyye, 1992.
- Kayravânî, İbn Reşîk. *el-'Umde*. thk. Muhammed Karkazân. Dımaşk: Dâru'l-Ma'rife, 1994.
- Kılıç, Hulusî. "Belâgat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/ 380-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Koç, Mehmet Akif. *Tefsir El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay., 2014.
- Koçak, Şükrân. *Çağdaş Türkçe Tefsirlerde Zümer Suresi'ne Yaklaşımlar*. Ankara: Gazi Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Karaman, Hayrettin vd.. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 4 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmiu' li ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2006.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Leâtâ'ifü'l-işârât*. thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 2. Basım, 2007.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Kâhire: Dâru's-Şûruk, 3. Basım, 2003.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. çev. M. Emin Saraç - İ. Hakkı Güler - Bekir Karlığa. 16 Cilt. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1984.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân (Te'vîlâtü ehli's-sünne)*. thk. Mecdi Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2005.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-uyûn*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mevdûdî, Ebu'l A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayani, vd. 6 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *Meâricü't-tefekkür ve dekâikü't-tedebbür*. 15 Cilt. Şam: Dâru'l-Kalem, 2. Basım, 2014.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*, 5 Cilt. Kahire: Dâru ihyâi kütübi'l-Arabî, 1955.

- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medarikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*. 3 Cilt. Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 2004.
- Okuyan, Mehmet. *Kıssalar Ne Söyler-I Yaratılış ve Hz. Âdem*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an ve Yaratılış*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Piriş, Şaban. *Kur'an Okulu*. Kayseri: Arz Yayıncılık, ts.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-gayb*. 23 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Rızâ, Reşîd. *Tefsîru'l-menâr*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâb, 1990.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsir*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2015.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'an ve Bağlam*. İstanbul: Şule Yayınları, 2018.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Mustafa Şeyh Mustafa. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2008.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî. *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. 8 Cilt. Kâhire: Dâru Hicr, 2003.
- Şa'râvî, Muhammed Muteevellî. *Tefsîru's-Şa'râvî (Hevatirî Havle'l-Qur'ani'l-Kerim)*. 24 Cilt. Kâhire: Ahbâru'l-Yevm, 1991.
- Şâtıbî, İbrâhim b. Musa. *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şeria*. çev. Mehmet Erdoğan. 4 Cilt. İstanbul: İz Yay., 1993.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr câmi'u beyne fenni'r-rivâye ve'd dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrahman Umeyreh. 5 Cilt. Dimeşk: Daru İbn Kesîr, 2010.
- Şinkîtî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî. *Eğvâ'ü'l-beyân fî izâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*. 7 Cilt. Riyad: Dâru Alemi'l-Fevâid, 2005.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'an*. 22 Cilt. Beyrut: Müessesetu'l-Alemî, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. 9 Cilt. Kâhire: Dâru Hicr, 2001.

- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâki. 5 Cilt. b.y.: yy., 1396/1976.
- Topaloğlu, Bekir. “Zümer Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 12 Ekim 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zumer-suresi>.
- Toppay, Yusuf. *Kutsal Kitap'ta ve Kur'an'ı Kerim'de Nefs ve Ruh Sözcüklerinin Artsüremlili (Diachronic) Semantik İncelemesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *el-Basîf fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ali b. Ömer es-Suheybani. 25 Cilt. Riyad: Silsiletü'r-Resaili'l-Camiiyye, 1430.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, ts.
- Yılmaz, Mehmet Faik. *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münâsebet*. Ankara: DİB Yayınları, 2009.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâik-i gavâmidî't-tenzîli ve uyûni'l-ekâvîli fî vucûhi't-te'vîl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Muhammed Ali Mua'vvid. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 1996.
- Zerkeşî, Bedrettîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-münîr fî'l-'akîdeti ve's-şerî'ati ve'l-menhec*. 17 Cilt. Şam: Dâru'l-Fikr, 10. Basım, 2009.

ÖZGEÇMİŞ

..... tarihinde doğdu. İlköğretimi bitirdikten sonra Lise eğitimi ile birlikte 4 yıl boyunca Medresede Arapça ve dini ilimler eğitimi aldı. 2018 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Lisans eğitimi tamamladı. 2018 yılı itibariyle üç yıl Diyanet İşleri Başkanlığı'nda dini yüksek ihtisas eğitimi aldı. Halen Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde olarak görev yapmaktadır.

